

REPUBLIKA

MJESEČNIK ZA KNJIŽEVNOST, UMJETNOST
I DRUŠTVO

KAZALO

Strahimir Primorac: *Dugo putovanje preko granica i zidova* / 3

Marko Pavlovski: *Pjesme* / 17

Josip Meštrović: *I mrav zauzme stav* / 25

Tema broja:
MILIVOJ SLAVIČEK

Božidar Petrač: *Milivoj Slaviček dvadeset godina poslije* / 41

Cvjetko Milanja: *Jezik svijeta stvari* / 46

Branimir Bošnjak: *Milivoj Slaviček: poezija na razdjelnici putova* / 50

Ivan Golub: *Milivoju Slavičeku pjesniku za 80. rođendan* / 55

Mladen Machiedo: *Poslije (barem) 33 godine* / 57

Janko Dimnjaković: *Triptih* / 63

Ružica Pšihistal: *Krugovi zla u Đuki Begoviću* / 75

Nedjeljko Kaveljević: *Stećak* / 86

UMJETNOST • KULTURA • DRUŠTVO

Iztok Simoniti: *Bogovi ne umiru* / 95

KRITIKA

Ante Stamać: *Hrvatski paradoks o Eliotu* / 114

Cvjetko Milanja: *Svijet kao organizirano ludilo* / 118

Zdravko Gavran: „*Iz duše i srca hrvatskoga naroda*” / 119

Antun Pavešković: *Fusnote ljubavi i zlobe (51)* / 121

Kronika DHK (*Anica Vojvodić*) / 124

Strahimir Primorac

Dugo putovanje preko granica i zidova

Na hrvatskoj književnoj pozornici XX. stoljeća Augustin Stipčević¹ bio je prisutan više od šest desetljeća, i jedan je od njezinih najdugovječnijih protagonista: prvu svoju knjigu, zbirku stihova *Nemirne vode*, tiskao je u splitskoj Hrvatskoj narodnoj tiskari Stjepan Vidović u siječnju 1937. godine, a posljednje djelo, kratki roman *Cinik na provjeri*, objavio mu je zagrebački nakladnik „Naprijed” potkraj 1999, nekoliko mjeseci poslije smrti. I kao da se u toj paradoksalnoj činjenici – da se piščeve riječi pojavljuju i žive i nakon njegova fizičkog nestanka – simbolično zrcali s jedne strane sva autorova osobna samozatajnost i samosvojnost, a s druge njegova strasna, nikad poljuljana odanost književnosti. Ta se obuzetost literaturom očitovala vrlo rano: još kao srednjoškolac nastupao je u đaćkom književnom društvu „Luka Botić” i na javnim književnim večerima, a u listovima i časopisima – *Savremeniku*, *Hrvatskoj reviji*, *Hrvatskom tjedniku* i dr. – objavljivao je pjesme i novele te članke o kazališnim i likovnim temama. Pritom valja reći da se Stipčevićeva posvećenost književnosti nije ogledala samo u njegovu vlastitom stvaralaštvu, u tih dvadesetak objavljenih knjiga pjesama, novela, romana i kazališnih kritika²

1 Augustin Stipčević, pjesnik, novelist, romanopisac, esejist, kazališni kritičar i antologičar, rođen je 28. srpnja 1912. u Kotoru, a umro u Zagrebu 9. ožujka 1999. Osnovnu školu polazio u Zadru (1919 – 21) i Splitu (1921 – 24), gdje je pohađao i gimnaziju. Pravo je studirao u Zagrebu (1932 – 34), Beogradu (1934 – 35) i ponovo u Zagrebu (1935 – 39). Za II. svjetskog rata ilegalno surađivao s antifašističkim pokretom. Bio je referent za kulturu u Oblasnom narodnooslobodilačkom odboru u Splitu (1944 – 46), zatim u Ministarstvu prosvjete NRH u Zagrebu (1947 – 49). Od 1950. do umirovljenja 1977. bio je glavni urednik u Izdavačkom poduzeću „Zora”.

2 Izdanja Stipčevićevih autorskih djela pojavljivala su se ovim redom: *Nemirne vode* (pjesme), Split, 1937; *Mladost u kolima* (poema), Split, 1939; *Na granici* (novele), Zagreb, 1950; *Sunce u ćeliji* (poema), Zagreb, 1953; *Pjesme*, Zagreb, 1955; *Glad na ledini* (roman), Zagreb, 1956; *Cesta nema granica* (roman), Zagreb, 1960; *Zid bez prozora* (novele), Zagreb, 1960; *Zapaljena truba* (pjesme), Zagreb, 1961; *Vruće ljeto* (roman), Zagreb, 1966;

(te u mnoštvu eseja, kritika i zapisa razasutih po novinama i časopisima) nego i u njegovoj profesionalnoj vezanosti uz književne i, šire, kulturne poslove. Jer, osim što je najveći dio svoga radnog vijeka bio glavni urednik izdavačke kuće „Zora”, dakle nalazio se u samom središtu *proizvodnje knjiga*, uređivao je istodobno i neke časopise te priredio više antologija suvremene hrvatske poezije i proze.³

Generacijski, Augustin Stipčević pripada onom naraštaju hrvatskih pisaca, rođenih uglavnom između 1905. i 1920, koji je stupio na scenu sredinom četrdesetih godina prošlog stoljeća.⁴ Među njima su – da spomenemo samo neke – V. Kaleb, V. Desnica, N. Simić, I. Vujčić-Laszowski, P. Šegedin, I. Dončević, I. Kozarčanin, M. Matić Halle, I. G. Kovačić, R. Marinković, J. Horvat, J. Franičević-Pločar, J. Barković, M. Božić, Ž. Jeličić, D. Ivanišević, Š. Vučetić, V. Popović, G. Vitez, O. Šolc, J. Kaštelan... Iako i Stipčević spada među nekolicinu onih koji su se javili još uoči rata, punu afirmaciju postiže tek poslije njega, pa povjesničari književnosti njegovo stvaralaštvo razmatraju u sklopu razdoblja koje obično u periodizaciji nazivaju „poslijeratnom književnošću” ili „suvremenom književnošću” – terminima književno dosta nepreciznim, ali već uvriježenim. Tako u zborniku *Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća*, u dijelu koji nosi naslov *Suvremena književnost*, Dalibor Cvitan piše o njegovoj poeziji u tekstu naslovljenom *Poslijeratni pjesnici*, a Ivan Slamnig o njegovoj novelistici i romanima u članku *Suvremeni prozaici*; Miroslav Šicel⁵ također ga svrstava u „poslijeratnu književnost”. Autori novijih povijesti književnosti pokušavaju se odmaknuti, ne baš s previše uspjeha, od takvih fluidnih termina i pronaći druge za koje drže da u sebi izražavaju neke dominantne ili ključne karakteristike razdoblja. Tako Dubravko Jelčić dio knjige u kojem piše o Stipčeviću naslovljava *U raskolima*, što je pododjeljak u sklopu šire cjeline *Moderni objektivizam i socijalna tendencioznost*.⁶ Pri tome razrađuje tezu da su propast

Čovjek bez imena (novele), Novi Sad, 1969; *Na otvorenoj pozornici* (kazališne kritike), Split, 1971; *Momak, stvar hoda* (novele), Zagreb, 1971; *Mladić koji je otkrio Ameriku* (roman), 1971; *Na tragu svih stvari* (pjesme), Zagreb, 1971; *Izabrana djela* (u ediciji PSHK, knj. 134), Zagreb, 1977; *Zatvorena vrata* (novele), Zagreb, 1982; *Noć pod nogama* (roman), Zagreb, 1987; *Odbrojavanja* (pjesme, poseban otisak iz časopisa *Kolo*), Zagreb 1997; *Cinik na provjeri* (roman), Zagreb, 1999.

3 Sudjelovao je u uređivanju ovih časopisa: *Kulturni radnik*, Zagreb; *Scena*, Zagreb, 1950; *Teatar*, Zagreb, 1955 – 58; *Scena*, Novi Sad, 1965 – 69; *Republika*, Zagreb, 1973 – 81.

Stipčević se bavio i antologičarskim radom te je sam ili u suautorstvu sastavio i objavio sljedeće antologije i zbornike: *Novija hrvatska poezija* (s D. Tadijanovićem i G. Viteзом), Zagreb, 1952; *Suvremena jugoslavenska novela*, Zagreb, 1957; *Hod svjetlosti* (hrvatska novela), Zagreb, 1961; *Suvremena jugoslavenska novela* (s V. Predanom i D. Solevom), Zagreb, 1965; *Antology of yugoslav short stories*, New Delhi, 1969; *Novela croata*, Bucuresti, 1970; *Vertikale* (suvremena albanska poezija u Jugoslaviji; s A. Podrimjom), Split, 1970; *Duboki su korijeni* (suvremena albanska proza u Jugoslaviji; s A. Podrimjom), Split, 1970.

4 Marin Franičević, *Problem periodizacije naše suvremene književnosti*, Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća (prih. V. Pavletić), str. 11 – 42, Stvarnost, Zagreb, 1965.

5 Miroslav Šicel, *Pregled novije hrvatske književnosti* (3, nadopunjeno izdanje), SN „Liber”, Zagreb, 1979.

6 Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti: Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne* (drugo, znatno prošireno izdanje), Naklada Pavičić, Zagreb, 2004.

kraljevske Jugoslavije i proglašenje NDH doveli do potpunog raskola i u politici i u književnosti, pa su i formalno stvorene „dvije hrvatske književnosti, podijeljene ne samo politički nego i estetski, među kojima nema nikakvih međusobnih dodira. Jednoj je središte u Zagrebu, druga se razvija u partizanskoj šumi.” A kako je Stipčević surađivao s antifašističkim pokretom, onda je jasno da i njegova književnost pripada ovoj potonjoj. Slobodan Prosperov Novak trećem svesku svoje *Povijesti hrvatske književnosti*,⁷ u kojem govori i o Stipčeviću, daje zajednički podnaslov *Sjećanje na dobro i zlo*, aludirajući na razdoblje kojem su duboke ožiljke urezala dva dominantna totalitarizma 20. st.

Kritika svojedobno nije Stipčeviću bila odviše sklona; pa i danas pojedini povjesničari književnosti i sastavljači leksikonskih natuknica znaju kadšto vrlo olako sasvim marginalizirati njegovo stvaralaštvo, previđajući činjenicu da je naprosto riječ, kao i kod velikog broja drugih pisaca, o vrijednosno neujednačenu opusu. O opusu u kojem ima slabih knjiga, ali i knjiga koje stoje čvrsto ugrađene u onaj solidni, ozbiljni temelj naše književnosti, osobito proze, druge polovice 20. stoljeća. Augustin Stipčević u svom se literarnom stvaralaštvu sporo i mijenjao; nikad se nije povodio za trenutnim ili pomodnim strujanjima, nije težio praznom blještavilu niti se želio ograničavati programima bilo koje vrste. Od zavičajnih, arbanaško-zadarskih tema, tema djetinjstva koje je proveo u Arbanasima i koje mu se duboko urezalo u pamćenje, i specifičnih tema *granice*, postupno je prelazio na urbanu tematiku; od seljačkih i malograđanskih karaktera motiviranih socijalnim i nasljednim faktorima polako je gurao prema analizi psihe pojedinca i trauma modernoga gradskog čovjeka; od epskog oblikovanja masovnih, kolektivnih slika kretao se prema individualnim sudbinama; od tradicionalnog realizma polako je išao prema njegovu psihološkom produbljivanju; od deskriptivne jezične prakse, u poeziji je s vremenom osvajao sažetiji, višeznačniji izraz, a u prozi frazu pojedinih socijalnih ili dobrih skupina i žargon, razgovorni jezik. Ali to dugotrajno, postupno osvajanje nekih novih karakteristika nije istodobno značilo potpuno odbacivanje starih tema, motiva, simbola, jezične prakse. Zato ćemo i u njegovoj posljednjoj zbirci pjesama naći tragove čežnje za zavičajem, a u njegovim kasnim novelističkim zbirkama teme motivirane ratnim traumama.

Stipčeviću književnom opusu moguće je prići na više načina. Ovdje ćemo se, jednostavnosti i preglednosti radi, osvrnuti na njegovo stvaralaštvo s obzirom na književne vrste u kojima se ogledao – poeziju, novelistiku, romane i kazališnu kritiku – svjesni da je tu ipak riječ o jedinstvenom književnom pothvatu, o tematskom, idejnom, izražajnom prožimanju.

⁷ Slobodan Prosperov Novak, *Povijest hrvatske književnosti: Sjećanje na dobro i zlo*, svezak III, Marjan tisak, Split, 2004.

I.

Svoj književni put Stipčević je započeo poezijom, knjižicom *Nemirne vode* koju je objavio kao 25-godišnjak. Tiskao je ukupno šest zbirki pjesama, čemu treba dodati, s puno valjanih razloga, kao sedmu – ciklus pjesama *Odbrojavanja* objavljen u časopisu Matice hrvatske *Kolo* (god. VI, br. 1, proljeće 1997), a potom izdan kao poseban otisak, pod istim naslovom. Njegov poetski opus mogao bi se, u tematskom i stilskom pogledu, ugrubo podijeliti u dvije osnovne faze. Prvu čine zbirke tiskane u vremenskom rasponu 1937 – 55: *Nemirne vode*, *Mladost u kolima*, *Sunce u ćeliji*⁸ i *Pjesme*, a drugu (1961 – 97) *Zapaljena truba*, *Na tragu svih stvari* i *Odbrojavanja*.

U prvoj fazi u pjesme se katkad znaju izravno probiti signali političkih aktualnosti, slike socijalne bijede, nemoć pojedinca da upravlja svojom sudbinom, pa dominira osjećaj uznemirenosti lirskog subjekta i teške slutnje o neposrednoj budućnosti:

*Negdje za morem na drugom kontinentu tutnje topovi
kao početni signal za sutrašnje novo klanje*
(Marginalije u jesen devetstotridesetipete)

*i položen na dnu vazda sam se krio kao rak u tuđoj školjci
i snivao kuću na žalu,
od dima u prnjama rasplakano dijete na koljenima majke
obavite strepnjom, zgrbljene bijedom i zagrljene strašću.*
(Pjesma mornara u svitanje)

*znam da sam mijenjao kraljeve kao i bojišta
nosio zastave meni strane i tuđe
ne shvateći nikada čemu ta poprišta
i zato se klao još luđe
a vazda za tuđe, vazda za tuđe.*
(Besjeda kopača poslije snivanja)

U zbirci *Nemirne vode* Cvjetko Milanja nalazi znatne „odjeke ekspresionizma”: među ostalim, u temama klauna (*Djeca se igraju klovna*) i cirkusa (*Cirkus*), zatim u naslovima pjesama (*Nemir*, *Rezignacija pred odlazak*), u jezičnoj realizaciji te u bujnosti izraza, razbijanju čvrstih formi i uporabi slobodnog stiha.⁹

⁸ Drugo izdanje ove poeme, u kojem su „učinjene manje izmjene”, tiskao je zagrebački nakladnik „August Cesarec” 1976. s pogovorom Živka Jeličića.

⁹ Vidi: Cvjetko Milanja, *Augustin Stipčević*, predgovor knjizi: *Augustin Stipčević*, PSHK, knj. 134, MH i Zora, 1977 .

Zbirka *Mladost u kolima* sastoji se od istoimene poeme¹⁰ i ciklusâ *U velikom gradu* i *Sprudovi na pijesku*. Ključno mjesto ima poema, ali ne zato što sama zaprema više od polovice prostora, nego stoga što, prvo, upućuje na snažnu autorovu vezanost uz zavičaj, koji će biti nepresušno vrelo nadahnuća za mnoge njegove pjesme, novele i romane – bilo onda kad mu je on neposredna tema ili pozornica bilo onda kad mu se negdje iz dalekoga grada obraća kao „izgubljenom raju” ili mjestu na kojem traži utjehu; a drugo, što sklonost deskripciji i širokim zahvatima pokazuje kao njegovo prirodno stanje. Otuda i Stipčevićevo višekratno posezanje za poemom kao oblikom koji mu se činio najprimjerenijim za neke šire zamisli (*Sunce u ćeliji, Pričanja s Dragorom*¹¹). I poema *Mladost u kolima*, „prožeta jesenjinovskim reminiscencijama”, kako dobro uočava Gustav Krklec, koja unatoč stanovitoj sjeti i melankoliji dolazak u zavičaj slavi kao duhovno ozdravljenje, ima i svoj realni, manje ugodan povijesni okvir. Tako student prava Jako, povratnik u selo, u kući svoje rodbine vidi Mussolinijevu fotografiju: „*moj pogled sve jače vuče / pribijen na zidu mrki Duce...*”; a samo nekoliko stihova poslije vide se i porazne posljedice „mrkog Duce”:

*Kamin grijaše prije mnoge ruke
sa više glava sve se lakše snosi,
a sada su kao volove izredane pokraj luke
našu djecu strpali u brod,
za 'Ritreju neku
da ubiju sebe i crni rod.
A zašto, gdje i za koga.*
(Mladost u kolima)

U mnogim svojim dijelovima ova poema i danas djeluje svježije i uvjerljivo upravo zbog te atmosfere koju stvaraju napetost između sretnog pojedinca na kojeg zavičaj djeluje ljekovito i prijetećih političkih okolnosti, suprotstavljenost sela i grada, kontrast slika sretne prošlosti i realnog života.

Ciklus pjesama *U velikom gradu* donosi tematski pomak, usporedo, naravno, i novi osjećaj koji se rađa u novim okolnostima: osjećaj usamljenosti, nelagode i tuge, straha i otuđenosti, tjeskobe i egzistencijalne ugroženosti. Pokazuje se da prelazak iz sela u grad (dolazak na studij) nije uopće bezazlen, da je to sudar svjetova i da izaziva ozbiljne teškoće. Atmosfera unajmljene sobice, koja je puna „knjiga, dosade i truda”, kao i atmosfera sivih gradskih fasada, hladnih ulica i mračnih zakutaka djeluje tjeskobno, „*Voljene stvari daleko su od mene*”. No on te „voljene stvari” ipak uspijeva približiti: kad čuje šum vode koju gazdarica pušta u kuhinji, to ga asocijativno odvodi u zavičaj, podsjeća

10 Zanimljivo je da je autor početni dio poeme *Mladost u kolima* objavio u prvoj zbirci, pod naslovom *Posjeta zavičaju* i podnaslovom „(fragmenti iz poeme: 'Napušteni kraj’)”.

11 Ulomci poeme objavljeni su u knjizi *Pjesme*, ali autor poemu nikad nije dovršio.

na potok koji žubori u polju, a iz toga se onda razvija cijela slika vedrog zavičajnog pejzaža. Na sličan način, asocijativno, proljetni dan u gradu rekreira u sjećanju na zavičajna polja i rascvale voćke; stvara se prividni paradoks da nezadovoljstvo životom u gradu to jače reflektira sjaj zavičaja i djetinjstva (nevinosti i neokaljanosti), koji onda ispunjava i preplavljuje prazno srce.

Poema *Sunce u ćeliji*, koja govori o mladim političkim zatvorenicima koji su prošli torture u fašističkim kazamatima, o vječnom sukobu čovjeka i zločina, objavljena je 1953, ali je, prema piščevoj napomeni, većim dijelom napisana 1943, a dovršena odmah poslije rata. Ovo Stipčevićevo djelo pojedini povjesničari književnosti, zbog slične ratne tematike i pjesničkog oblika poeme, spominju uz *Jamu* Ivana Gorana Kovačića, *Tifusare* Jure Kaštelana i *Oči* Vladimira Popovića, a Dalibor Cvitan drži ga uspjelim tek u pojedinim dijelovima. Zbirka *Pjesme*, koja zaključuje prvu fazu autorova pjesničkog stvaralaštva, zapravo je autorov pregled, „inventura” njegove poezije do 1950. U nju su ušle pojedine pjesme iz *Nemirnih voda*, gotovo sve iz zbirke *Mladost u kolima*, a trećinu prostora ispunjava izbor pjesama napisanih i objavljenih po časopisima do 1950. godine. Tu valja spomenuti ciklus *Pod šljemom*, koji evocira sjećanja na dane provedene u vojsci u Makedoniji, a donosi neke novosti u leksiku (*fes, zurla, pečalbar, minaret, han, drum, čaršija*), mnoštvo makedonskih toponima i vrlo uspješno oponaša ritam makedonske folklorne glazbe.

Ovu, prvu Stipčevićevu poetsku fazu karakterizira upotreba figura koja uglavnom ne izlazi iz okvira klasičnog repertoara, s tim da su neke figure znatno češće od drugih: personifikacije (*rijeka šumno blebeće*), sinestezijske (*slani miris kadulje i žuke*), metafore (osobito one vezane uz motiv konja u snažnom pokretu: *propinju se vali na pržini, / – plavi konji grivom zamršenom*). Izrazita je metaforika brođenja (*jer i ja sam nasukana lađa što čeka da nadode plima*), što je povezano uz pjesnikov mediteranizam iskazan karakterističnim motivima – mora, sunca, neba, bilja, galebova, a i naglašenim kolorizmom, uglavnom svijetlih, ali i tamnih nijansi (*zlačani oblak, mjesec žuti, modri pogledi, plavo nebo, bjelina lopoča, crveni makovi, bijelo jedro, zelena pučina, crne marame, crna šuma, crna svila, crni konj, sive utvare*). Kad se govori o metričkom aspektu Stipčevićeve lirike, valja reći da je on započeo pjesmama u pretežno strofičnoj organizaciji i vezanom stihu, a da u drugoj fazi pjesmu organizira gotovo isključivo stihično i u slobodnom stihu. No valja reći da u tom prijelazu nije bilo nikakvih radikalnih rezova; lako je uočiti da autor već u svojoj prvoj zbirci ima i pjesama u nevezanom stihu i složenih stihično. S druge strane, mora se primijetiti i to da u njegovim pjesmama vezani stih više nije onako strog kako je to bio npr. u moderni, da je česta polimetrija, da slobodnije ostvaruje ritam, da je znatno više tzv. nečistih rima, itd. U cjelini, ne bi se moglo tvrditi da u toj prvoj fazi ima mnogo pjesama u kojima je izbor oblika ili stiha intencionalan sam po sebi, da baš takav izbor nosi u sebi i posebno značenje. I po tome se Stipčevićeva poezija iz tog vremena uklapa u opću sliku hrvatske lirike u me-

đuratnom razdoblju;¹² da sam pjesnik nije pridavao posebno značenje načinu na koji je pjesma oblikovana, govori i činjenica da je u svoju retrospektivnu zbirku *Pjesme*, koja je tiskana 1955. godine, u vrijeme kad je moderni izraz bio neupitan, uvrstio tri klasična, čvrsto strukturirana, zatvorena soneta – *Krijes u planini*, *Perivoj* i *Skoroteča*.

U drugu fazu Stipčevićeva pjesničkog djelovanja možemo uvrstiti zbirke *Zapaljena truba*, *Na tragu svih stvari* i *Odbrojavanja*, koje su objavljene u vremenskom rasponu od gotovo četiri desetljeća, 1961 – 97. Naravno, jasno je već iz ovih podataka da je pisac počeo zanemarivati, odnosno napuštati poeziju za račun proze, čini se baš u trenutku kad su se u njegovoj pjesničkoj praksi počele događati neke važne promjene. Te se promjene, bar kad je riječ o zbirci *Zapaljena truba*, manje odnose na sadržajnu, tematsku stranu, a mnogo više na izraz. Dapače, u tematskom smislu, repertoar je ostao manje-više poznat: ponovo je tu oslonac na arbanaško-zadarski zavičaj (*Korijeni u pijesku*), osobito na more kao središte oko kojega se vrte sva njegova sjećanja na djetinjstvo, na reflekske nedavnoga rata (*Groblje uz more*, *Nad ruševinama*, ciklus *Zapaljena truba*), evokacija jedne ratne situacije (*U zatišju*). Jedino pravo „iskakanje” iz ovoga već poznatoga kruga bila je pjesma s indikativnim naslovom *Nespokoj vremena* u kojoj se ogleda piščeva zabrinutost za sudbinu čovječanstva u doba atomske bombe:

*Ako si čovjek okreni lice
k mudrosti što se u tebi krije,
kišu stvori travi
a palmi operi pijesak bezdušnosti
što sred oceana glađu je mori.
(...)
Na raskoraku između dva straha
Atomska bomba je samo zapaljen most,
Potres koji razmiče rijeke
(...)
jer sa Bikinija cesta nikamo ne vodi
(Nespokoj vremena)*

A što se pjesničkog izričaja tiče, on je doista krenuo u jednom smjeru: nestaje one epičnosti i sklonosti opisima koja je prije često gušila emocionalni naboj, razvodnjavala doživljaj i unaprijed umanjivala potencijalnu višeslojnost. Stipčević sada teži ekonomičnosti izraza pa sažima, zgušnjava svoj jezik, ali

12 O problematici slobodnog i vezanog stiha u nas vidi: Pavao Pavličić, *Slobodni i vezani stih u modernoj hrvatskoj poeziji*, Suvremeno hrvatsko pjesništvo (ur. Ante Stamač), 1988, Zagreb, Zavod za znanost o književnosti.

istodobno oslobađa njegovu višeznačnost. Pjesnik naime više ne ograničava (deskripcijom) njegovo značenje, nego prepušta čitatelju da svojom kreativnošću iščitava semantički potencijal slika koje mu nudi. Ali, ne zgušnjava autor samo riječi nego i prostor, bjeline između stihova – pa tako u zbirci *Odbrojavanja* nema više nikakvih grafičkih razdvajanja u strofe. Naravno, kao jedna od posljedica Stipčevićeva usmjeravanja na promišljanje ljudske sudbine u urbanoj sredini, u svijetu koji se naglo mijenja i pokazuje svoja neočekivana lica, potpuno je iščezao vezani stih; on je sasvim neprimjeren novoj tematici i senzibilitetu otuđenosti, uznemirenosti i gubitka nade. U posljednjoj svojoj zbirci pjesama, znakovito naslovljenoj *Odbrojavanja*, pjesnik je potpuno eliminirao onaj svoj svijetli mediteranski kolorizam, a ostale su samo crne boje, teške atmosfere, osjećaj nemoći i životne stupice iz koje nema izlaza, na koncu i potrošenosti riječi:

*Oboružan nadom prekapaš po historiji
i nalaziš da su istrošene sve riječi,
da ni povod nije naznačen: ratuje se.
Nakupljen je strah, luduje besmisao,
Napokon hodaš ulicama, samo čuješ
Djecu što se bezbrižno vraćaju
Sa nepomućene ljubavi i osjećaj se
Porazen što i ona ulaze u pustu poljanu.
(Na pusto poljani)*

II.

Prozna dionica Stipčevićeva književnog opusa čini njegov najvitalniji i najvažniji dio, ne samo obujmom nego i značenjem. Prvi prozni rad, novelu *Susret*, objavio je u časopisu *Savremenik* 1937, ali prva knjiga proze, *Na granici*, u kojoj je na uvodno mjesto uvrštena upravo spomenuta novela, tiskana mu je tek 1950. Objavio je pet zbirki novela – ukupno tridesetak tekstova različite dužine, od kratkih priča do razvijenih pripovijedaka – i šest romana.

Zbirka *Na granici* sadrži osam tekstova, u kojima se pretežno pripovijeda o odjecima rata u arbanaško-zadarskom području i oblikovanih klasičnim realističkim postupkom. Naslov je zbirka dobila prema istoimenoj noveli: selo u blizini Zadra u kojem glavni junak radi kao sluga u bogatoga gazde nalazi se na teritoriju koji je Rapallskim ugovorom 1920. pripao Italiji, i sprema se prebjeći preko te granice na hrvatsko područje kako bi se pridružio partizanima. Osim te novele, čija je osnovna motivacija socijalna jer govori o posvemašnjoj bijedi na selu, ali koja jasno sugerira i raspoloženje velikog dijela Hrvata prema talijanskoj okupaciji, i većina drugih tematizira tu „pozadinsku” problematiku što je nameću ratne okolnosti. U *Zastavi na zvoniku* pripovijeda se o ilegalnom

djelovanju „pravih ljudi – boraca za narodnu pravicu” u selu pod talijanskom vlašću, a novele *Otac* i *Tri sata*, koje čine diptih, donose iz dviju perspektiva priču o nestanku i povratku (već oplakanog) mobiliziranog seoskog mladića. Novela *Tragom tifusara* sadrži sugestivne opise gladi i krajnje fizičke i emocionalne iscrpljenosti, priviđenja i halucinacija oboljelih partizanskih boraca. Novele *Susret* i *Na prelomu* donose „civilnu” temu – problematiziraju muško-ženske odnose.

Sol za kožu, najbolja, ujedno i najduža novela u ovoj knjizi, i zacijelo jedno od njegovih najuspjelijih novelističkih ostvarenja uopće, a po likovima, mjestu i vremenu zbivanja i po realističkom načinu oblikovanja svojevrsna je najava njegove *arbaneške tetralogije*. Dva su središnja lika: nekadašnji seoski sirotan a sada bogati mesar i trgovac Andro Kikera, i siromašna seljančica Ema koja se nakon smrti njegove žene udaje za njega. Pažljivo je, gotovo minuciozno prikazan Andrin materijalni uspon, naročito njegovo bogaćenje otkako su mu Talijani dopustili da „čisti” sela po Lici i Bosni koja oni poharaju. Brojnim detaljima vrlo je uvjerljivo prikazano njegovo prerastanje seoskog načina života i rađanje malograđanske svijesti, jednako kao i kod Eme, s naglašenim specifičnostima koje u takvoj društvenoj okolini pripadaju muškarcu, odnosno ženi. I dok se Andro svjesno bogati na beskrupulozan način, Ema to bogatstvo prihvaća bez razmišljanja, kao nešto što joj normalno pripada. Zato je završna scena, trenutak kad postaje sasvim svjesna na koji je način sve to uzeto i doneseno,¹³ katarzična, i u svom ironijskom obratu vrlo bolna:

Osjećala se nelagodno, kao prevarena. Pričini joj se, da bi na svakom predmetu u ovom stanu mogla prepoznati, da nije nov, da je odnekud dovučen, pokraden, i ovi jastuci mirišu po tuđem tijelu i kao da na čilimima raspoznaje tuđe stope. Sve joj se u stanu priviđa strano, uvalila se u tuđu udobnost kao na svoje, i tjeskoba je stegne u prsima, nagrne osamljenost, od koje se zaplaši kao da se našla negdje daleko osamljena, izgubljena u tuđoj kući.

(Sol za kožu)

Druga knjiga novela, *Zid bez prozora*, pojavila se točno deset godina poslije prve i sadržavala je ukupno sedam tekstova. Karakterizira ih dublji ulaz u psihu likova (*Čovjek bez imena*, *Subi plač*), složeniji odnosi među njima (*Putovanje u noć*), veća disciplina u komponiranju, modernije tehnike pripovijedanja (npr. filmski rezovi u noveli *Zid bez prozora*, po kojoj je nazvana i cijela zbirka). Naslov je metaforičan, a vrlo rječito govori o situaciji većine likova u uvrštenim tekstovima: oni su se u jednom trenutku našli pred nekim zidom preko kojeg ne mogu – izlaz ne vide ili ga ne mogu naći. Luka, protagonist novele *Čovjek bez imena*, bio je nekad gazda, vlasnik prodavaonice žitarica, a nakon rata trgovina mu je oduzeta i pretvorena u „zadružnu prodavaonicu br. 5”.

¹³ Sličan motiv moralnosti uzimanja tuđe imovine u ratnim okolnostima obrađuje Ivo Andrić u priči *Čilim*, a priča o sličnim „pothvatima” naslušali smo se i za vrijeme Domovinskog rata, i to na svim zaraćenim stranama.

Oduzimanje prodavaonice za Luku je mnogo više od materijalnog čina – to je oduzimanje identiteta, imena, jer je ono „svugdje zbrisano”, pa je on sada u trajnoj nelagodni, pred „ponorom pod sobom”. Sličan motiv depersonalizacije pisac obrađuje u noveli *Subi plač*: bivši žandarmerijski narednik Mato otpušten je i umirovljen, a on to doživljava kao životnu dramu jer mu se skidanje uniforme čini kao gubitak moći i smisla postojanja, kao nemogućnost svoga punog ostvarenja. Novele *Zid bez prozora*, *Susret* i *Putovanje u noć* tematiziraju odnos muškarca i žene u različitim okolnostima u kojima oni ne uspijevaju naći pravi izlaz. Tako u prvospomenutoj noveli protagonistica Helena ne može uspostaviti vezu s muškarcima jer se pred njom uvijek pojavi nepremostiv zid – sjećanje na momka koji je u partizanima umro na njezinim rukama.

Knjige novela *Momak, stvar hoda*¹⁴ i *Zatvorena vrata* donijele su već na prvi pogled vidljive inovacije u Stipčevićевой prozi. One se očituju, prije svega, u tretiranju pojedinih aspekata urbanog života, u izboru likova, što je pak onda diktirao i drukčiji odnos prema jeziku, a valja kao važnu novost spomenuti i pripovijedanje u prvom licu. Pisac se naime okrenuo svijetu mladih, u velikoj mjeri i onih koji su na društvenom rubu ili su čak iza njega: lopovi i kriminalci spremni i na potezanje noža (*Lopov i lutka*), svodnik koji je okrutan prema svojim „štičenicama” (*Naš staratelj*), đačka klapa koja harači ulicama (*Momak, stvar hoda*), profesionalni zavodnik koji okrada žene, osobito strankinje (*Romeo*). U noveli *Momak, stvar hoda* Stipčević realizira prozni model koji će Aleksandar Flaker poslije nazvati *prozom u trapericama*. Riječ je o klapi učenika, srednjoškolaca, koji bježe s nastave i žele u kino ali nemaju novac za ulaznice. Odlaze predvečer u park i tamo nekom mladiću „prodaju” ciglu te tako ostvare svoj naum. U sklopu te jednostavne fabule čitatelj iz njihova ponašanja i razgovora doznaje da je riječ o nezadovoljnim mladićima koji se suprotstavljaju svijetu što su ga stvorili stariji. Evo kako jedan od njih ironizira svoje roditelje i vrijednosti koje oni nameću:

[Otac] je zabavniji nego starica koja je sva nesretna zbog svojih iksonki. S njime bi se dalo razgovarati kada bi Đerija zanimalo njegovo pripovijedanje o – fantastičnoj upornosti našeg čovjeka, o nezadrživom kroćenju naprijed, naprijed, naprej zastave slave, na boj junačka kri...

(*Momak, stvar hoda*)

Indikativan je njihov otpor prema profesorima, osobito prema „babi iz hrvatskoga”, kao simbolima školske represije; oni ismijavaju i „mramorne i bronzane ploče u vječnu slavu našim dosadnim pjesnicima”, a školu shvaćaju kao nešto nametnuto. Svoju agresiju oni često ne mogu kontrolirati (napadaju bez povoda starca na ulici), ali se povlače pred jačom silom (zgodna s milicionarom na ulici). U noveli je vidljiv prodor žargona i razgovorne fraze

14 Prije ove zbirke tiskana je 1969. godine u Matici srpskoj u Novom Sadu knjiga *Čovjek bez imena* u kojoj su uvršteni ovi tekstovi: *Zid bez prozora*; *Čovjek bez imena*; *Crna ptica*; *Putovanje u noć*; *Mladić koji je otkrio Ameriku*.

(jedan somić; nismo imali ni kintu; mrak u Đerijevim džepovima; odlazimo na operaciju; među njima nema nikakve sentiš glazbe; nitko od nas ne trza na nju), članovi klape imaju strane nadimke (Rita, Šeri, Los, King, Bobi), a i naslov je vrlo signifikantan. *Nenamjerna novela* također je realizirana prema modelu proze u trapericama (pobuna mladog ljubavnog para protiv svijeta starijih), ali u jezičnoj realizaciji autor je opravdano postupio redukcionistički: glavni junak je iz Bukovice, protagonistica je iz solidne građanske obitelji, pa bi uporaba žargona kod njih mogla zazvučati groteskno. Novela *Dan u godinama* nastavlja se na neka piščeva ranija istraživanja čovjekove situacije u gradu, ali je ovdje čini se najsugestivnije izražen osjećaj ljudske samoće i izgubljenosti i istovremeno trivijalnosti u koju se likovi utapaju.

III.

Posebno mjesto u Stipčeviću proznom stvaralaštvu, a može se reći i uopće u cjelokupnom njegovu opusu, zauzima tzv. *arbanaška tetralogija*. Riječ je o ciklusu romana koji je nastajao tridesetak godina i obaseže više od tisuću stranica: *Glad na ledini* (1956), *Cesta nema granica* (1960), *Vruće ljeto* (1966) i *Noć pod nogama* (1987). Sve njih ujedinjuju isti prostor i niz zajedničkih likova sa središnjim protagonistom Ludrom Kikerom, ali svaki roman može funkcionirati i samostalno. Taj veliki, epski projekt govori o poduručju Zadra i okolice u vremenu koje omeđuje početak I. i završetak II. svjetskog rata (otprilike razdoblje 1914 – 46), dakle o povijesno vrlo dinamičnom, a za život tamošnjeg stanovništva turbulentnom vremenu u kojem su se izmijenile tri države: Austro-Ugarska Monarhija, Italija i Jugoslavija.

Odjeci te Velike Povijesti koji zapljuskuju zadarsko-arbanaški mikrokozmos i vitlaju ljudskim sudbinama, u atmosferi neprestane napetosti uvjetovane političkim, ideološkim, ekonomskim i socijalnim previranjima, prisutni su na stranicama Stipčevićeva četveroknjižja u svojim konkretnim manifestacijama. Kadšto su to samo opće naznake, kao što su primjerice radijske vijesti s abesinskog ratišta, a kadšto na dokumentarnoj građi zasnovane rekonstrukcije stvarnih događaja, kao što je npr. D'Annunziov dolazak u Zadar. Radnja svakog romana koncentrira se u okvirima nekog realnog povijesnog zbivanja: u *Gladu na ledini* to je I. svjetski rat, u djelu *Cesta nema granica* predrapallsko i rapallsko vrijeme (oko 1920. godine), u *Vrućem ljetu* nadiranje fašizma i odjeci rata u Abesiniji (1935. i dalje), u *Noći pod nogama* II. svjetski rat (1941 – 46). Posrijedi su dakle *romani-kronike*; ali uz kronikalnost i panoramsku perspektivu kao ključne tipološke karakteristike ciklusa, ima i elemenata *romana lika* (dominantan, vrlo upečatljiv lik Ludra Kikere), pa i *romana granice* (s obzirom na način života što ga je generirao ondašnji status tog prostora).

Romani su pisani realističkim postupkom, s opisima kao temeljnom pripovjednom tehnikom. Takav autorov odabir tehnike, tj. dominacija opisa – koji

uvijek prekida radnju da bi se dodali novi podaci, a kao tip „neutralnoga” govora iznosi samo ono što pripovjedač „vidi”, ali ne daje i njegove komentare¹⁵ – donio je neke slabosti u tekstovima, koje je kritika formulirala kao nedostatak dinamičnosti, pretjerano detaljiziranje, usporenost, nedostatak pripovjedačkog temperamenta...¹⁶ Ponekad se čini kao da se pisac tom pripovjedačevom neutralnošću, koju čitatelj doživljava kao hladnoću, nekako htio odmaknuti od građe koja je sama po sebi nelagoda, a još uvijek mu je bila „vruća”; kao da je htio reći, evo, tako sam ja to vidio, ali neću komentirati, ne želim emotivnim pristupom nijednoj suprotstavljenoj strani, nijednom liku ništa ni oduzeti ni dodati. Možda su upravo tu nastali problemi. S druge strane, ta pripovjedačeva distanciranost nije nimalo naškodila pri oblikovanju (dapače: učinila ga je još uvjerljivijim) lika Ludra Kikere, jednoga od najodbojnijih karaktera u hrvatskoj književnosti stvorenih u drugoj polovici XX. stoljeća. Ludro je lik-reflektor¹⁷ u čijoj se sudbini zrcali povijest toga vremena i prostora, nepismen ali silno obdaren instinktom za preživljavanje i „snalaženje” u bilo kakvim okolnostima. Beskrupulozan i beščutan čak i prema svojim najbližima, grub prema slabijima (ženama, životinjama), ponizan pred jačima; njegov put od seoskog sirotana do jednog od najbogatijih ljudi u tom kraju svakako je u bitnoj vezi s njegovim putem od talijanaša do fašista. Stranice posvećene tom liku najbolji su dio arbanaške tetralogije.

Osim ovog ciklusa Stipčević je napisao još dva kratka romana. Roman *Mladić koji je otkrio Ameriku* pojavio se 1971, dakle iste godine kad je objavio zbirku novela *Momak, stvar hoda*. Srodnosti su očite: pisac se okrenuo temama o mladima, s tim u vezi njegova se jezična praksa usmjerila na razgovorni jezik i žargon skupina o kojima piše, pripovijeda u prvom licu, a usto je dinamizirao pripovijedanje. Nepretenciozna ljubavna priča uklopila se u onaj model hrvatske proze što su ga afirmirali A. Majetić i Z. Majdak, ali *Mladić* nije ostavio dubljeg traga. Roman *Cinik na provjeri*, čiju objavu autor nije dočekao živ, vraćanje je na „ozbiljan” pripovjedački ton, neka vrsta životne inventure glavnog junaka, ali također ispod razine boljih stranica tetralogije.

IV.

Osim uskoknjiževnih interesa Augustin Stipčević zarana je pokazivao zanimanje i za kazališna i likovna zbivanja u nas. Prvih poslijeratnih godina redovito je pratio repertoar splitskoga i zagrebačkih kazališta, o čemu svjedoče njegove brojne kritike, kronike i zapisi tiskani po dnevnim novinama i časopisima. Bio je, uostalom, i urednik u nekoliko časopisa posvećenih teatarskoj

15 Usp. Gajo Peleš, *Tumačenje romana*, „ArTresor naklada”, Zagreb, 1999, str. 101 – 104.

16 Vidi: Krešimir Nemeč, *Povijest hrvatskog romana od 1945. do 2000. godine*, „Školska knjiga”, Zagreb, 2003, str. 48 – 49.

17 Ibid., str. 48.

problematici (*Kulturni radnik, Scena /Zagreb, Teatar, Scena / Novi Sad*). Ti njegovi tekstovi o kazališnim zbivanjima, kao i tekstovi još nekih njegovih kolega književnika (npr. Vladana Desnice) dragocjena su građa i dugo su vremena bili „jedina naša povijest teatra”. Dio tih svojih kazališnih kronika¹⁸ Stipčević je izabrao i u ediciji splitskog ogranka Matice hrvatske tiskao 1971. pod naslovom *Na otvorenoj pozornici*. Tekstovi se odnose na razdoblje 1945 – 51. a izlazili su u *Vjesniku, Slobodnoj Dalmaciji, Narodnom listu, Sceni i Republici*.¹⁹ Najviše je, naravno, kritika o predstavama domaćih i stranih autora (Držić, Feldman, Šenoa, Gervais, Vojnović, Matić Halle, Krleža, Božić, Molière, Machiavelli, G. B. Shaw, F. G. Lorca, Ibsen, Miller), ali ima i tekstova o baletu, o lutkarskim predstavama, o prvom festivalu dramskih kazališta u Zagrebu, o kazališnim gostovanjima.

Posebno je zanimljiv i značajan tekst *O kazališnoj kritici*²⁰, u kome Stipčević otvoreno govori o stanju i problemima naše kazališne kritike, ali i o nekim načelnim stavovima u vezi s odnosom ideologije i kazališta. Konstatira da nemamo profesionalnih kritičara, da se kritikom bave uglavnom književnici, „i to nuzgredno, u ‘slobodnom vremenu’”. Kritičarskoj praksi upućuje dva osnovna prigovora – „da je bila suviše ‘sociološka’, ili pak literarna, a najmanje kazališnostručna, najmanje se zaustavljala na glumi i režiji i uopće na scenskim komponentama pojedine umjetničke realizacije”. U prigovoru adresiranom na „sociološku” kritiku mogu se osjetiti odjeci onog obračuna koji su prethodno na široj, općoj razini izveli Šegedin i Krleža; Stipčević uostalom jasno kaže da je pretpostavljanje ideologije književnosti „simptom jednim dijelom općeg ne najsretnijeg stanja koje je vladalo donedavno u našoj umjetnosti”:

Ostajući samo na analizi društvenog smisla umjetničkog djela, ne osvrćući se na njegovu strukturu i umjetničku fakturu, podvajajući – što se ne da odvojiti – njegove estetske i idejne komponente, zapravo negirajući ove prve, takva kritika je bila jednostrana, nije mogla otkriti suštinu umjetničkog zbivanja, i ona je ili ubrzo završila u beživotnu shemu, šablonu, ili je pak nastala šutnja na području kritike.

„Literarna” je pak ona kritika koja više govori o samom piscu drame ili predstavi nego o njezinoj scenskoj realizaciji. Rješenje je, prema njegovu mišljenju, na drugoj strani:

(...) prvenstveno treba da dođe do izražaja stručna kritika koja će zahvatiti specifične scenske probleme, koja će govoriti o scenskim kvalitetima ostvarenim na

18 Mnoštvo Stipčevićevih tekstova o kazalištu ostalo je razasuto po novinama i časopisima. Za povijest našega kazališta to je dragocjena građa, koju bi u nekim materijalno sretnijim vremenima trebalo proučiti, izabrati i tiskati u knjizi.

19 Danas, kad je iz dnevnih i tjednih novina kazališna kritika (i ne samo ona) praktički protjerana ili svedena na vijest (s fotografijom) o tome tko je od *celebrityja* prošetao svoju toaletu na premijeri, čini se gotovo nestvarno koliko su prostora novine nekad posvećivale serioznom praćenju repertoara.

20 Objavljen u *Vjesniku* 23. XII. 1951. „povodom ‘otvorenog pisma’ i jedne recenzije”

jednoj predstavi, i neće mimoići glumca, redatelja, scenografa itd., nego će oni biti u središtu kazališne kritike.

Ovaj *recept* za ozdravljenje kazališne kritike Stipčević nije napisao kao do-ciranje drugima, nego je proizašao iz dugogodišnjih neposrednih dodira s kazališnom praksom, iz dubokog vlastitog iskustva u praćenju teatarskog života i pisanja o njemu. Lako se o tome uvjeriti i u ovoj njegovoj knjizi ili u kronikama koje se mogu naći u starijim godištimama časopisa i novina: premda se i sam često gombao s „literarnošću” svojih kritika, današnji će povjesničari kazališta u njima naći dosta informacija o glumačkim interpretacijama, o redateljskim zahvatima, o scenografiji, kostimima, rasvjeti.

Marko Pavlovski

Pjesme

BAKA (1925. – 2008.)

Sanjao sam eksplozije svjetlosti,
kratkotrajne bijele sfere
raspršene u oblicima
snježnih pahulja,
vezova
kakve je plela
moja baka.
Bako,
dodirnuti besmrtnosti ljubavi!
Sumnjala si u svijetlo
s velikim S, obred je bio onakav
jer „kršćani rade najbolje pogrebe”,
to je bila tvoja posljednja želja.
Moja bako, dokazu prolaznosti,
ja se radujem tvom odlasku,
ti bi to razumjela.
(Skrivam tugu između stihova,
tko će mi sada peći pogače
na štednjaku i premazivati ih
otopljenim maslacem i stavljati
na njih narezana tvrdo kuhana jaja?
Draga bako, svjetlosti moja!

Da nije bilo tebe,
ja ne bih bio mlad.)
Bako
sjaju eksplozije!
Sijede kose moje mladosti!
Ti, nježnosti sjećanja!
Najdraža moja bako...

SOBA BLIJEDE SVJETLOSTI

Mjesečeva svjetlost prolazi
kroz rešetke na prozoru Sobe.
U Sobi se ne smije govoriti,
pjevati ili proizvoditi
bilo kakve zvukove i pokrete
proizašle iz emocija:
samo hodati i razmišljati.
U Sobi se nalazi zrcalo
koje su postavili da bi me mučili:
svaki put kad se pogledam u njega
vidim crnu rupu koja u sebe usisava
sve zvijezde galaksije na čijem se rubu
nalazi. Ja sam u sebe primao
tjelesne zvijezde mladosti:
ispunjen sam svjetlošću,
nema više mjesta u meni
za sjaj beskonačne tmine.

HRANI ME SVJETLOŠĆU

Hrani me svjetlošću
i ja ću te nagraditi.
Budi pažljiva prema meni
i bit ću ti zdravo dijete.
Oplahuj me svojim zrakama
i ja ću ti donositi radost,
pokazujući da se nalazim u tebi,
embrij u utrobi sunca.

SVJETLOSNA PTICA

Roditi se kao svjetlosna ptica
promatrati svijet
iz nebeskih visina!
Kakav bi to život bio!
Ne bi žudio za biserjem
već bi mi ga nudili na pladnju!
Ali, već znam da ne bi bilo prave ljubavi
ni ovih stihova
koji me nakratko odvedu
u jednu drugu stvarnost.

ŽIVOT PJESNIKA

„Majko, kako se rađaju pjesnici?“
„Nije to težak odgovor, sine,
znaj da oni nisu sa Zemlje
već da ih svijet otima zvijezdama.“
„Vraćaju li se oni tamo?“
„Samo rijetki, sine, samo rijetki.“
„Ali onda... Tužan je život pjesnika!
Tako usamljen i bez smisla!
Majko, kada odrastem,
želim biti pjesnik!“

PJESMA IVANI

Tvoja blizina udaljuje tugu
i jutrom se budim s drugačijim stihovima.
Ipak, ne možeš stalno biti uz mene
ali u takvim me trenucima
ponovno preplavljuje mrak samoće.
Tvoji dodiri su nebesko svjetlo,
u očima ti se ogledaju
čelične površine oceana nekog zaboravljenog planeta,
tvoji osmijesi mi šalju nove muze.
Ležim uz tebe na žalosti Atlantide,
vitez smanjenog mjeseca,

pokušavam razabrati svjetlost.
Prolaze stoljeća ali ja se ne osjećam vječnim,
u prisutnosti svoje dame ja sam tek običan smrtnik.
Prolit će se još strasti i mržnje
po našim tijelima što se raspadaju u zvijezde
ali meni se čini da će već sutra
moje ime biti upisano na neki nadgrobni natpis.
Ja nisam Lazar i neću se vratiti iz mrtvih,
na mom će kamenom brodu
pisati datum rođenja i smrti,
možda i nekoliko stihova
osim ako stijenu ne zamijeni drvo
te ću tada biti samo križ nad humkom.
Zauvijek ću postojati u ovom svom tihom svijetu
ali to su već davno izrekli
veličanstvenije stjegonoše od mene,
moj je cilj da sa mnom ostaneš i ti.
Bezimena i erotična do boli,
drukčija od bespolnih ideala drevnih vremena.
Još ćemo malo upijati sunce novog tisućljeća,
a potom ćemo preći na ovo mjesto, moja bijela vatro.
Nitko nam neće osporiti naš položaj,
pobrinut ću se za to pa makar izgorio u sadašnjosti.
Tamo će mi trebati cijela vječnost da te otpratim kući
i noći neće olako iznevjeriti moju ljubav predajom silama dana.

ZAGONETKA

Ja sam staklo koje se ne može slomiti,
ja sam stolac na koji ne možeš sjesti.
Dvorište sam koje ne znaš pronaći,
izvor s kojega se rijetki uspiju napiti.
Živim kroz vjekove
i pripadam malobrojnoj skupini
vječnih vrijednosti
ali malo me ljudi poznaje,
većina kipti mržnjom prema meni.
Rijetki odabrani očarani su mnome.
Ja sam duša svih kultura,
početna točka svih jezika i civilizacija.

Nisam cijenjena, ali samo kroz mene
ljudski glas seže kroz stoljeća.
Neću nikad nestati,
ali možda nisam ni postojala.
Vrhunac sam svega stvorenog,
progonjena ali besmrtna.
Samo me shvaćanjem
vlastitog života
možeš odgonetnuti.
Tvoje srce zasigurno zna
odgovor na ovo pitanje:
Znaš li moje ime?
Tko sam ja?

MALA VILA

Svaki put kada me prevariš
postajat ću sve manja i manja,
iako tvoja ljubav sada dodiruje beskonačnost
poznajem ljude i njihove načine.
Doći će jednoga dana
žena crvene kose i crna oka
i ti ćeš zaboraviti na mene.
Kada progledaš i izložiš njenu zlobu svjetlosti,
tada će već biti kasno, moj kralju!
Tražit ćeš me s druge strane rijeke,
na rubovima pustinja i vrhovima planina,
ali mene više neće biti
i ti ćeš se okrenuti
te shvatiti da si postao star čovjek
koji više nikada neće osjetiti radost
ni vidjeti svoju malu vilu.

BALADA O PJESNIKOVU ŽIVOTU

Otputovao sam na rub poznatog svemira
da bih se zaštitio
od oštrih rubova svog kaosa.

Još sam mlad i takav ću zauvijek biti
ali moj je život označen tugom
te mi se ponekad čini
da po domovima i ulicama
caruju samo mržnja i bijes.
Morao sam stvoriti ovaj drugi svemir
u koji se mogu skloniti
kada sadašnjost postane previše sumornom.
Bol u rijetkim trenucima pobjegne mom umijeću
i uspije ući u moje stihove,
ali moje su pjesme većinom okupane
moćnim sjajem sunca i nježnošću tajanstvenih zvijezda.
Nemojte žaliti za krhotinama moje mladosti,
znajte da sam pronašao svoje Biće
i da me ono tješi u najtežim trenucima.
Postojanje s njim u ovoj drugoj stvarnosti
dug je zapis o radosti i neslomljivoj sreći
kojim ispunjavam donedavno gole stranice.
Moje pjesništvo isklesalo me iz stijene
u muškarca kojeg zlo ne može poraziti.
Pjesnikov život, s druge strane,
najsumornija je od svih balada.

DEMON BOLESTI

Skriven iza ugasle zvijezde,
na krilima ljudske boli oblijetao je
dotad spokojne planete,
moj stari poznanik: Demon bolesti.
Širio je klice tijelima,
sjemenjem budućeg plača,
sijao je nemir među zvijezdama.
Spazivši me, pobjednički se nasmiješio.
U usporedbi s drugim prisutnostima,
bio je vidljiv: krilati titan, sijač kuge.
Zarazio je samim sobom
taj sada bolesni prostor i otišao
suočiti neka nova bića s gorčinom poraza.

OCEAN

Ja ne upravljam stihom.
Ne razumijem njegovu snagu
ali slijedim ga poput slijepca.
On ovom tijelu muškarca
daje majčinstvo i ja sam sada
beskrajn
poput Jupiterovog oceana
što se polako stapa s nebom.

BALADA O USTRIJELJENOM FENIKSU

Na tlu preda mnom
leži ustrijeljen
jedan mladi feniks
čija su krila
tek okusila čaroliju leta.
Perje plamenih zora
obliveno je krvlju
dok je mali kljun
okrenut prema nebu
koje mrtve oči
više neće vidjeti.
Tepam tom krhkom tijelu
kojem je krivolovčev metak
oduzeo nebeske visine:
„Mirno spavaj, vječna vatro!
U svijetu prema kojem
kreću tvoja braća
neće više biti lovaca ni smrti.”
Oči mu se tada zažare
i rane zatvore
i on se podigne preda mnom.
Tada zapjeva srećom bezbroj labudova
i raširi krila
te se vine u nebo.
Zadivljeno sam ga promatrao
kako kruži sa svojom braćom
oslobođen lanaca smrti.

Ponovno rođenje je zabranjeno samo nama,
prokletima jer nismo nastali iz vatre,
nama koji nemamo krila
kojima bismo se uzdigli iz pepela.

GRADSKA KAVANA

Ostati
u Gradskoj kavani
okružen ljudima
upijati toplinu
promatrati
Jelačić – plac
i sanjati...
Jelačićev Jadran,
ocean prepun života.
Gledam svoj grad
miran
zaštićen
gutljaj za gutljajem
u Gradskoj kavani
tonem
bez predrasuda
promatram
drugačiji
nego igdje drugdje.
Kavana je utopija
moje sklonište
nitko me tu ne primjećuje
svi me puštaju na miru
gutljaj za gutljajem

Josip Meštrović

I mrav zauzme stav

(ulomak iz jednog pokušavanja)

Stanje anđeosko stanje je vrhunske uzbuđenosti, najviše probuđenosti, a ono se očituje neshvatljivim mirom, koji je neshvatljiv smrtnicima, a besmrtnicima ionako shvaćanje, ovo ili ono, ne treba. I to stanje onemogućuje, štoviše, briše, svaku nižu pobudu, svaku požudu, svaku zabludu. Koja je, koje su, inače, u temeljima ljudske opstojnosti. Ljudske pristojnosti. Samo što stanju anđeoskom nikakvih temelja ne treba, ono je bestemeljno. Pa takvo kakvo je? Je li sferično? Ma kakvi. Je li geometrično? Ma kakvi. Je li simetrično ili spiralično? Ma kakvi. Je li asimetrično? Nije ni to. Kaotično? Nije. Prozaično. Nije. A poetično? Ma kakvi. Iako se ponekad nekome može učiniti da mu je donekle slično. Pa kakvo je onda? Ako nije ničemu slično, je li išemu vično? To najmanje. Pa može li se do njega i kako? Mišlju nikako. Možda jedino ako ukloniš sve misli. A ako ih uklanjaš mislima, to ti je, kako je rekao Hogo, kao da krv pereš krvlju.

A ako dosegneš stanje anđeostva, čijega nego svoga, pa na njega tu i tamo premda i prisegneš, možeš li ga čuvati, očuvati? Jer dok ga čuvaš, dok si njegov čuvar, je li ono pravo? I jer dok je ono tvoje, isto tako, je li ono pravo? Jesi li uopće ikada i došao do njega? Do koga? Pa do anđeostva pravoga. To jest do njih. Do anđela. Dakle, svih. Ako jesi, znaš da se anđeostvo ne može čuvati. Anđeli tebe mogu čuvati, ti njih ne možeš? Ali čuvaju li te zaista? Čuvaju li oni ikoga? Ako te čuvaju, ne čuvaju li te možda zato da bi došao do njih, da bi lakše došao do njih. Zar su oni namjerni? Budući da ne možeš čuvati anđele, možeš li čuvati svoj identitet? Ne možeš ako je pravi. Ako ga ne možeš čuvati kao što ne možeš čuvati ni anđele, može li ti anđele itko oteti, može li ti tvoj pravi identitet itko oteti? Ali, zar ti se zato svaki tvoj identitet koji nije pravi

ne može oteti, ne može dovesti u pitanje? Nema ti druge, svoje identitete koji nisu pravi, jer imaš ih više, ovisno o vremenu i prostoru, dok ti je stalo do njih, moraš čuvati. Katkad i bjesomučno. A koji nisu pravi? Pa svi oni koji su zamjenjivi, svi oni koji su propadljivi. A koji nisu? U pismu odgovor nećeš naći. Dakle, ni u riječi. Zato On nikada ni ne govori. Nulta točka nikada ne govori. Naime, anđeli. Što će njima jezik i lingvistika. Premda na neki način stoje iza jednoga i drugoga.

A ako iza njih stoje, broje li išta? Mali Prpić pare broji, iza njega žandar stoji. Kroje li ikoga? To prepuštaju svojim izaslanicima, neka se oni time bave, neka se oni time krave. A izaslanici, poslanici ti, oni misle da dolaze od anđela, a ne od tobožnjeg naroda, kvazi naroda, quasi una fantasia, ali nikakvih isprava, nikakvih potvrda o tome nemaju. Oni tvrde za sebe da su anđeoski izabranici i da anđeli tek preko njih dolaze do samih sebe. Iako je vjerojatnije da je obratno. Možda i nije. Ne možeš znati. Dok god nisi jedinstven, dok god odnosno oni nisu jedno. Ne anđeli. Oni su uvijek jedno. Ili jednosve. Ili svejedno. Nego tvoja dva stožera između kojih si toliko bauljao, priklanjajući se sad jednome sad drugome. Ne činiš li to još i danas? Baulj amo, baulj tamo... Onamo. Dok god si dijete koje ne može biti dijete. Dok god postoji sukob između jednoga i drugoga, konflikt između Sunca i Mjeseca, između onoga što je u tebi stalno i onoga što je u tebi nestalno, kao onih koji su tvoja svojstva, tvoja rastrojstva, državo moja, bez obzira na to u kakvome mraku žive, skladnom, ili nimalo prikladnom, ti ne možeš biti jedinstven, ti ne možeš biti dijete, možeš ono sa žigom infantilnosti, zar zauvijek, ti posrćeš i dotle srćeš sad od jednoga sad od drugoga mlijeko, a ono ti svako malo, – halo, je li tamo raj, dajte mi mamu, molim Vas, ne, ne, ovaj put radije tatu – mlijeko i od jednoga i od drugoga, kako kad, na nos izlazi.

Da nema naroda bi li bilo političara, bi li bilo poglavara? Bi li bilo narodnih glavara? Da nema plemena bi li bilo poglavica? Da nema političara bi li bilo naroda? Tamo gdje su anđeli nema ni naroda ni političara. A naroda i političara nema li svagdje? Narod i političari su čisti dokaz, nisu li, da anđela nema nigdje, da oni ni ne postoje. Budući da te samo narod i političari mogu izbaciti na površinu, drži se njih. Jer anđeli to ne čine. Što će anđelima površina? Oni, naime, ne raspolazu s tim pojmom. Jedino što oni čine to je da te bace u dubinu. Svemira. Pa se ti snalazi. Kako? Jedino tako da se uhvatiš naroda i političara. To je tvoja prava perspektiva. Ako si još u fazi da ti je stalo do perspektive. Da se uhvatiš što možeš čvršće. Što i činiš. Od prve. Jer čim se rodiš nađeš se među njima, među onima koji, dakle, imaju svoje ja. Tko ima svoje ja ne može ne biti političar. Nađeš se između majke i oca. Iako možda ni jedno ni drugo nemaju nikakve veze s politikom samom, to jest, s onom koja se svaki dan uprizoruje. Kao komedija, tragedija ili koja druga dramska vrsta. Eto, primjerice, majka ti ni u času svoje smrti nije rekla s kime te je zanjela. A to može samo političarka. Premda možda ni znala nije. Što je i opet primjereno, to da ne zna ono što je za tebe najvažnije, ne jednome političaru, nego i onome

koji je na glavnome oltaru. Na glavnoj bini i tribini. Najbolje da zna. Ne bi bio ondje gdje jest. Visoko mi dižemo pest. Otvori je, otvori šaku, da ti se gata. Budućnost. Koje nemaš, je li moguće? A ti bi je još. Uz tako bogatu prošlost?

Neravnopravnost zbog političke, društvene, klasne, rasne i stališke, ili narodnosne pripadnosti, nekako se povlači, ili ti se čini da je tako, zbog spola ili razlike u godinama čak, nekako sve više nestaje, ili ti se čini da je tako, i mnoge druge neravnopravnosti zbog ovoga i onoga sve se više brišu, ili ti se čini da je tako. Svakako, kao da se sve vrste neravnopravnosti rastapaju i pretapaju u jednu jedinu, u onu glede kolikoće, kakvoće, odnosno, slatkoće pameti. Razlika u pameti postaje ona koja je sve važnija, koja je jedino važna. Bogu hvala. A opet odavno se zna da se i s najmanjom trunkom pameti ne može ući u raj. Bog i raj su u međusobnoj oporbi? A u istoj torbi. Koja se zove Ti. Zato oni koji su iole pametniji od drugih nimalo ne drže do raja. Kako bi držali do njega, kako bi ga priznavali, kad ni raj njih ne priznaje? I što pametni kojima svaka neravnopravnost, pa tako i svaka razlika u pameti smeta, što čine, ne bi li tu ravnopravnost, tu razliku u pameti, ukinuli? Proizvode pilule, odnosno, tablete, nikakve epotele, za pamet. Što, i to je već u proizvodnji? I jednoga dana što će biti? I jednoga jutra, sutra. Svi će biti pametni. Jako pametni. I raja neće biti. Raja bez ikakvih tajnih odaja. Raja kao jedne druge svijesti. Pa ipak, raja će biti. Projekt najpametnijih neće uspjeti. Jer zaboravljaju na ono što je dobro poznato. Da se, naime, svaki čovjek svega radije, prije, odriče, nego svoje pameti. (Čuvajte mi državu, čuvajte mi moju pamet, čuvajte mi mene.) Bez obzira na to kakva mu je. I na toj činjenici svaka objektivnost uvijek pada na ispitu.

Najvažnija od svih tvojih zadaća, nije li ona da shvatiš sebe. A tu zadaću neprestano ostavljaš za neko drugo vrijeme. Možda još nisi ni dospio do toga da uopće i shvatiš da imaš tu zadaću. Ali kad ne bi postojalo ono što ne shvaćaš, ono što ni ne možeš shvatiti, bi li i sam postojao? Barem u obliku u kojem postojiš. Jer shvatiti sebe, kako to gordo zvuči. Jer shvatiti sebe, kako to gorko zvuči. Nekima i slatko. Pa onda, nije li najteže od svega ostaviti se sebe? I shvaćanja sebe. Samo pazi da ti i to ne postane zadaća. I to najvažnija. Životna. Jer opet će biti na djelu, pri jelu, jedna druga, ali gordost, gorkost. Odnosno slatkost. Zar druga? Ista, ista.

A oni, unatoč svemu, kvasaju u tebi, bubre u tebi. Dok se god ne otrgneš od mase, koliko ti proljeća treba, dok joj god na ikakav način pripadaš. Tko su oni? Predstavnici, zastavnici, mase. Novinari? Ma ne oni. Nego oni drugi. Zli dusi? Gotovo uvijek. Pritajeno od tebe, bujaju u tebi i nestrpljivo čekaju da izbiju, kakvi izbojci, da provale. Da te obezglave. A i što će ti onda takva glava. I do kada to traje u tebi? Dok tvoja ova ili ona religioznost (ponekad čitaj: pompoznost jednako raskošnost) ova ili ona, odnosno, ideološkičnost, ne bude prevladana, ili, ne bude prožeta, oplemenjena, dok, naime, ne oživi, jer mrtve svakovrsne religioznosti ima na pretek, dobar tek, doživljajem tvojim, tvojim, ne njegovim miteroznog, otajnog. Nimalo više prepuštenog zubu vremena?

Pa zauvijek ni na što svodivog. Dosta tih redukcionista, komunista, fašista, kapitalista, nacionalista. Domaćih izdajica. I univerzalista. I univerzalista? Tih svoditelja svega na jedan stih, na unus versus, na jedan pjev i napjev. Na koji? Pa na onaj koji tebi odgovara, koji tobom progovara. Kojim ti progovaraš, trenutno raspoložen tako i tako. Trenutno, zar zauvijek, odložen tako i tako. Dosta tih znalaca, svojih ja talaca, tih pustih, tustih, analizatora, za svoje ja katalizatora. Svi su oni isti. Dosta tih istih. Samo jednih istih nikada dosta. Onih anđeoski istih. Ali njih nigdje. Osim u dječjim zborovima? Tako je, ako ti se tako čini. Nije tako, ako ti se tako čini. Jer bez doživljaja misterioznog, bez doživljaja otajnog, koje, dakle, sam doživio nisi, što će ti ikoji ti, onaj ti, ikoji ti, koji uistinu nije ti? Kako što će ti? Pa on je za svakodnevnu upotrebu. Što bi bez njega? Ne odbacuj ga, ne odbacuj! Pa ni zbog toga što je on prijeako potrebno gnojivo, potpuno prirodno, za onoga tebe koji je, koji si, uistinu ti. Ali njemu koji je uistinu ti, tebi, naime, koji si uistinu ti, treba li ikakvoga gnojiva? Treba, itekako treba, dok god on ne postane ti, dok god ti ne postaneš ti.

Dosta svake opijenosti, svake omamljenosti. Svaki te opijati, svaka omama, na svoj način, ograničava, skučava, reducira, denuncira, profanira. Izbacuje iz hrama. Premda hram granica nema. Pa prema tome, premda nema onoga koje nije sveto. Samo što nijedno takvoga pojma nije potrebno. Doduše, ovisno o tome gdje se ti nalaziš.

Oh, ta pozvanost, ta izabranost, ta stavljenost sebe, to stavljanje sebe u središte svega. Kakva aktivnost. Koja se u raznim oblicima, uvijek svodi na ono, uvijek očituje onim – „ljudi širom svijeta čekaju na mene”. Nije li to stavljanje sebe u središte svega nedopustivo? A unatoč tome tako neumoljivo, tako neiskorjenjivo. I tako na svakome koraku, pa i u svakome jarku, u svakome mraku, prisutno. Ali da anđeli, svi, nego kako, čekaju na tebe, to ne da je nedopustivo, to je izvan svake sumnje. Ali ne i izvan njegovog, ili njegovog. Sumnje.

Čekaju li anđeli na tebe? Ako čekaju, kako doznati da je tako, kako se osvjedočiti? Dugo ti se namještatati, podešavati, usklađivati i s ovim i s onim, čitav život, i više života, ne zna se zapravo koliko dugo, dok ne dođeš u položaj, u stanje, u složaj, iz kojega više ne bacaš, ne praviš, ne stvaraš nikakve sjene. Samo u tome trenutku, ako ga postigneš, ne znaš ni sam točno kako, pojavljuje ti se, objavljuje ti se, ono što je, ono koje je nadnaravno. Trenutkom kojim prestaješ biti životinja, u krznenom kaputu, to jest, samo životinja, samo od života koji zna za neživo, kojim dakle, postaješ život koji ne zna za neživot. To ti je onaj koji živiš kad doživiš uskrснуće, kako kažu jedni. A drugi, ne kažu li za to isto – utrnuće? Ako ni jedni ni drugi ne lažu. Dok misliš da lažu, brzaš ili klipšeš. Dok brzaš ili klipšeš, misliš. Radije počni manje misliti, radije se počni smirivati, radije počni isposnički prikupljati sa svih strana i iz svih vremena koga, nego sebe. I kad budeš posvema prikupljen, više te kao nekoga od njih, kao ijednoga od njih, tih prikupljenih, neće biti, bit ćeš iskupljen. A kad si iskupljen od svoga ljevičarenja, od svoga desničarenja, od svojih uzvisivanja, od svojih unizivanja, svejedno kako prikrivanih, kako opravdavanih, kad se

više, dakle, niti prodaješ, niti kupuješ, kad više nisi na tržnici života, što će ti više ikakva iskaznica, ikakva pokaznica, ikakva dokaznica. Da si ovo ili ono, da pripadaš ovome ili onome. Jer koja pripadnica nije propadnica? Što će ti više ikoje određenje, snoviđenje, što će ti više ikoje ograničenje, nagrada ikakva. A dotle? Ne prijeti li ti, ne zaprijeti li ti, svako malo, ova ili ona nevera? I ti se, a kamo ćeš drugo, sklanjaš u luku svoga nastanka. Luka ta, pak, nije li uvijek luka grijeha? Toliko puta opjevanog. I nikad dopjevanog? Kad je riječ o smrtnicima. A u luci kojoj, anđela, naime, onih što su nerođeni, niotkuda. Nikada. Pa ni u ikojem tvomem vježbanju, ove ili one samostalnosti. Dok ne ugledaš njih, nema ti samostalnosti. Dok ne ugledaš anđele, kako je govorio onaj stari s istoka, samo što se on služio jednom drugom rječju, jednim drugim pojmom, znakom, nema ti neprijanja uz činjenicu nestanka bića kao ni neprijanja uz podrijetlo njihova postanka.

A sile prijanja, sile mraka, sile metafizičkoga neznanja, reći će jedan, sile zaborava bitka, reći će drugi, vijaju u tebi, vijaju s tobom, i svako malo te savijaju, dok je god svjetlo za koje se opredjeljuješ od sile, od neke sile. Svjetlo pak, koje nije od sile, ni od jedne sile, svejedno koliko mrske ili mile, koja nije suprotiva ikakvome mraku, svjetlo je za koje se ni opredijeliti ne možeš. Jer opredijeliti se ne znači li dijeliti se, odijeliti se. A tebi odijeljenom, a tebi podijeljenom, svjetlo koje nije od sile, koje nije ni od jedne sile, kako da se javi? Slijep ti je postati za svaku silu, kakav strah, kakva radost, da bi ti se javilo svjetlo koje nije ni od jedne sile, da bi te potvrdilo, da bi te unijelo u registar onih koji su bez ikojega tona. A ne možeš znati koji su to dok se i sam ne nađeš u registru tom.

U registru bez tona ne možeš se naći dok god imaš svoje ja, dok si god ovakav ili onakav posjednik, predsjednik, svojega ja, koje posjedništvo, predsjedništvo, hoćeš-nećeš, neprestano biva načinjano, ugrožavano. A dok si ikakav posjednik, predsjednik, evo ti neke rodice, neke porodice. Evo ti nekih brojeva, nekih rojeva. Nekih zujanja. Dosta ih je samo i od jednoga broja. Ako ne postoji ja, ne postoji ni jedan ni dva ni tri ni četiri ni onaj koji je pet, koji je središnji, koji se i ružom prikazuje. Mnogolatičnom, nego kako. Premda ti je, da bi ostao bez ja, proći kroz sve njih, da bi došao do ruže, mnogolatične. Koja, u tome trenutku kad dođeš do nje, kad postaneš ona, prestaješ biti ona, jer postaje ono što je uvijek, jer postaješ ono što si uvijek, svo obzorje i zorje, svo nebo, osuto laticama, plamtećim i tihim. Ili tako nekako. A dotle, dotle ti je dosta toga ja. Tvoga. Njegova. Njezina. Koje je gore? Kako kome. Kako kada. Jedva čekaš da usneš, da ostaneš bez njih, bez njega, uvijek u krajnjoj liniji bez svojega ja, bez sebe. Da, da, san je ljekovit. Nitko te ne liječi od bolesti koja se zove ja kao što te liječi san. Što dublji to bolji. Samo što se ona, bolest ta, neprestano vraća, a ti sve teže i teže ulaziš u stanje koje se usnulost zove. A i snivanja pak, odnosno snova, sve je manje. Barem da je njih. Znaš onih, u kojima se tvoje ja, iako se pojavljuje, pojavljuje uvijek u nekom drugom liku. Kojega uglavnom teško prepoznaješ, koji ti često ostaje sasma zagonetan.

Budući da je napadanje na sebe, razaranje sebe, isto tako jedan oblik zauzetosti sobom, ostavi se toga, jer i ono te priječi da ponovno dolaziš do djetinjeg dara za divljenje, za očaranost. Ali kako do njega? Kako, nego čistoćom življenja. Nikakvim, ni prema kome, pa i najuglađenijim, ali siljem. Bez etičnosti nema metafizičnosti. Interes, iliti korist, guzica, naime, uvijek posrće anđele. A samo se po anđelima prepoznaješ kao onaj koji jesi. Ni po kakvom snagatorstvu. Jer dok ti je, primjerice, toliko stalo do tvoje učenosti, dotle nisi li zatvoren u sebi, ne braniš li se od drugih, ne nasrćeš li na druge, ne igraš li na kartu svoje važnosti, nisi li koristoljubiv? Pa čistoće življenja, pa djetinje očaranosti životom niotkuda. A tvoja potreba da druge učiš, i da se tako nadmećeš i namećeš, nikako da ti postane očita kao ono što je tvoja prisila, kao ono što je tvoja mladenačka agresivnost koje se ni pod stare dane nisi riješio. Pa kako onda da dignesh sidro iz svoga umišljenoga identiteta. Iz svoga umišljaja da zaista jesi. A ti si samo sumoran i tobože superioran. Što nipošto ne pristaje onome koji je u dosluhu s anđelima.

Jer onaj koji je u dosluhu s anđelima, koji je od sluha istoga od kojega su i oni, ozbiljio je svoje biće. Ozbiljio konačno. Prekokonačno. A onaj tko ga nije ozbiljio stalno traži neku pomoć ne bi li otkrio istinu. U tome pak, može li mu itko pomoći? Kako ne. Može li mu itko pomagati? Kako ne. Ali nitko mu je ne može otkriti osim njega samoga. Jer otkrivanje istine jednako je ozbiljavanju svojega bića. A u ozbiljavanju svojega bića može li se ne sudjelovati? Ako ne sudjeluješ, nema ti ozbiljavanja. Nema ti postajanja od zbilje, od krajnje zbilje. Premda si neprestano od nje. Samo što ne znaš to, samo što ne živiš to. Ne može vječnost bez vremena. Jer kako da se bez vremena sastane sama sa sobom? Toliko toga te navodi, nagovara, da počneš nekako izričitije, nekako predanije, nekako posvećenije, sudjelovati u tome ozbiljavanju, a ti nikako da počneš s time. Ponajviše lutaš i lutaš tražeći onoga, tapkaš i tapkaš dozivajući onoga. Tko će te ozbiljiti, tko će ti otkriti istinu. Tražiš uglednike, da bi ih uskoro zaboravljao, ostajući onaj kojemu se istina ne kazuje.

Ako su anđeli jedina zbilja, ako su oni jedina stvarnost, onda dok god nisi u društvu s njima, nisi stvaran. A dok stvaran nisi, a dok anđeo nisi, a dok, naime, anđeli nisi, dok si nestvaran, kako ne bi krivotvorio, kako ne bi tvorio, pa prema tome gledao i slušao, ono što je nestvarno. A od anđela poteklo i tebe zateklo? Nego od koga?

Kad ćeš prestati lutati, kad ćeš prestati tražiti istinu? Kad ćeš prestati biti sebičan? Neće li to biti onda kad više ne bude vremena? Dok si god u vremenu ne možeš ne biti sebičan. Dok si god u vremenu ne možeš naći istine. A čim izađeš iz vremena istina te dočekuje plamsajući iz svega što te okružuje. Okružen istinom koja iz svega plamsa ti si napokon onaj koji je anđeoske svijesti. Pa kao i svaki anđeo ti si napokon, između ostaloga, slobodan od svakog kajanja. Dok si u vremenu, ti si smrtan. Dok si smrtan, ti se kaješ. Onaj koji je bez smrti što bi se kajao. Anđeli se ne kaju. Kajanje je jedna od slijepih ulica ja svijesti. Je li je? Ili je možda rupica kroz koju se može izaći iz ja svijesti? Ma kakvi.

Dok si subjekt ne možeš ne biti agresivan. Prema sebi ili prema drugome. Dok si subjekt začarano carstvo dvojnosti ne možeš napustiti. A dotle, ne možeš ne biti ili progresivan, ili regresivan, ne možeš biti, naime, neagresivan. Ne možeš bez smjera i omjera. Lako Bogu, niti je agresivan, niti progresivan, niti regresivan. Niti ima smjera ni omjera. Lako Bogu kad nije subjekt. A to što je objekt, izmišljeni, pretpostavljeni, tolikima, tko im je kriv što su oni subjekti, još, sebi samima. Izvan vremena nema subjekata. Ni objekata. Kako znaš? Izvan vremena postoje samo anđeli. Dobro, ali kako to znaš? To ne spada u znanje, to spada u događanje, to spada u ljubav. A s tvoga prozora još gleda onaj koji bi da pobjeđuje, a ne onaj koji ljubi. Kad ćeš ga kao takvoga ugledati na svome prozoru? Hoćeš li ikada? A kad ga ugledaš, hoće li ga više kao takvoga biti na prozoru, hoće li ga kao takvoga više igdje biti?

Ugađaš sebe prema potpunome miru, kao da znaš što je potpuni mir, ugađaš sebe prema svemiru, kao da znaš što je svemir, nikako potpuni mir, najviše, zvjezdano nebo nad nama, svakako, moralni zakon pod nama, ugađaš sebe prema sebi, za kojega najmanje znaš što je, i ako ti se sluči da se posve ugodiš, prestaneš biti subjekt. Nema ti druge nego biti vjeran sebi, postajati, naime, onaj koji jesi. Postajati, naime, onaj koji nisi. A onaj koji jesi, naime, onaj koji nisi, koji je to? Je li to onaj koji nije subjekt, je li to onaj koji nije objekt? Ili je to onaj koji nije ni jedan ni drugi? Ali mora biti jedan od njih da bi bio. Naime, mora biti od obojice da bi bio. A s tvojim znancem što je bilo? Ah, on nije mogao ne opisivati druge a da ih nije opisivao izričito objektivno, nije mogao ne biti onaj koji nije izričito subjektivan. Fiksnost njegovu ništa nije moglo načeti, zaustavljenost njegovu ništa nije moglo pokrenuti. Pa u pustolovinu gubljenja sebe, odnosno pronalaženja sebe, i to i javno i tajno, nikako se nije mogao upustiti. Ostajao je nepopravljivi sebeljubac, odnosno seabemrzac. S time da je jedno od toga dvoga, sad jedno sad drugo, neprestano previđao.

Zašto si se sjetio toga događaja, toga doživljaja, toga stanja svijesti? Nisi li ga se već spominjao? Da, ali nije li te ponovno pohodio tako da si bio ponovno dirnut njime, ponovno oživljen njime? Odakle pohodio? Pa iz tebe, pa iz sebe. Nije li on stari tekst koji ponovno pohodiš, ali tekst koji je tvoj kruh nsvagdašnji, kruh kojim bivaš istinski živ. Ako je sve povezano, taj događaj, taj doživljaj, taj tekst više nego živ, od prije koliko vremena napisan, zar od pravremena, zar od prije vremena svakog, ne odvezuje li te ponovno za povezanost koja je svepovezanost, kojom postaješ istinski živ, kojom sve što jest postaje istinski živo. Ne iskupljuje li te ponovno od mrtvog znanja taj mir, taj mir koji je nastao, koji je postao lahorom otajnim, u noći onoj otajnoj, lahorom koji je pokrenuo, na koji to trenutak, sve granje tih stabala, sve granje tebe, tebe te šume potpuno usnule.

Da, da, nema ti onoga koji jest, onoga koji sve jest, nema ti ga bez jedne druge svijesti, bez pustinje posvemašnje, bez pustinje beskrajne. A bez njega, a bez toga, kako bi moglo i tebe biti? Osim tebe neprestano upitnog, neprestano dvojnog, neprestano osporivog. Neprestano sumnjičavog. Kako bi

moglo biti tebe koji je uvijek, a da nije napustio svoj vijek trajanja i bjanja, koji je, naime, preko vremena, slobodan od vremena. U naručju gdje vremena nema. Nema vječnosti bez tebe koji je svjedočiš. Niti tebe ima, niti ti jesi, bez vječnosti koja te svjedoči. U pustinji, u pustinji. A manje više svi bježe od nje, hvatajući se za ono, svatko na svoj način, što je vremenito, a što te neprestano vrebja, a što te neprestano čeka, kao za ono što je vječno. Umnik pak, što može drugo, onaj, naime, koji u pustinji ne izdrži do svoga kraja, do njena svršetka, rado će reći – a koja vječnost nije prolazna? Ona u koju se riječima ne upuštaš, koju riječ ne doseže, koju riječju ne možeš izricati. U početku bijaše riječ, u početku, dakle bijaše nemir. Jer što će riječi kad si miran, kad si potpuno miran? Jer gdje je nemir tu je riječ, tu je puno riječi, jer gdje je nemir tu je misao. Oslobodi te Bože njih! Jer gdje je riječ, to jest, misao, tu nije istina. Jer gdje je istina tu nema nemira. Nimalo. Ni njih dvije, još manje. Istinu ne možeš govoriti, kad ćeš prestati lagati, dok si god na nekoj strani lažeš, dok si god u poziciji ili opoziciji lažeš, dok si god podijeljen lažeš. Istina se jedino sama sobom kazuje, mirom posvemašnjim. Prestat ćeš lagati, pa i najblaže, kad nestane tebe kao tebe, kad nestane tebe koji si kao ti što drugo nego nemir. Koliki i kakvi? Svejedno. Koji si do svoje smrti nemir. Koji si tek poslije nje, poslije smrti svojega ja, svemir. Iako si neprestano on. Ali to znaš tek poslije smrti svoje. Smrti koje?

Pobijediš smrt, naime, samoga sebe, jer ti si smrt, najbolje da nisi, i sve zaživi mirom nadnaravnim, mirom radosti same. Budeš, to jest, šutnjom zavjetovan. Zavjetovan nemogućnošću, zar nemogućnošću, zar ne nedostatkom svake potrebe da išta kažeš. Kao da nikada ni govorio nisi i kao da uopće ni ne znaš što je govor. Doživiš i vidiš da govor pripada svijetu sjena. Da on nije ni najmanje rajsko sredstvo općenja. A ti šutnjom zavjetovan, mirom uvjetovan, da pripadaš istini. Ali zavjetovati se na šutnju, biti joj vjeran, možeš koliko hoćeš, mir nadnaravni neće se dogoditi, dok si god ti jedno a smrt drugo. Dok god postojiš ti i tvoja smrt, ti i ičija smrt, mir se ne događa, istina se ne događa, istina se ne može dogoditi.

Živa prisutnost svega događa se jedino u onome trenutku kad se oslobodiš svake kvake, do jedne navezanosti svoje na išta. Samo energija oslobođena svake veze oživljuje sve, kad nema ničega oko tebe koje je predmet, koje nije živo, kad nema smrti, niti ju je bilo, niti će je biti, kad se ona promeće, kad se ona prometnula u ono što ona jest, u tlapnju neku, čak ni u to, kad je izbrisana, kad je nestala iz svih pojmovnika, kad je ona ona koje nikada ni bilo nije, događa se prisutnost. Prisutnost koja? Ona koja ne podliježe nijednom razlogu, nijednoj pameti, nijednoj raščlambi. Ona koja nije posljedica ničega. Jer lako bi onda do nje. Nema događaja, doživljaja prisutnosti, dok je tvoja energija za išta vezana. Dok si vezan za ikakav fašizam ili antifašizam, to jest, komunizam, dok si prokletnik, pa to je tako prirodno, koji masturbira, koji svira, na sliku, na note svojih protivnika, ili na sliku, na note ikojeg drugog izma, dok je carstvo tvoje uvijek i uvijek zemaljsko, uvijek i uvijek ugroženo, dok ti ljevica ne

zna što ti radi desnica, dok ti, naime, one išta rade, kako bi mogao doživjeti tu prisutnost, kako bi mogao biti ta prisutnost? Kako bi je moglo biti dok postoji tvoja, svejedno kakva, ali tvoja energija? Kako bi je moglo biti dok postoji ikoje tko će koga? Dok postoji ikoja nasuprotnost, ikoji subjekt i objekt, dok se pretvaraš sad u jednoga sad u drugoga, dok si god, odnosno, primitivan i važan. Jer ne možeš ne biti primitivan dok si god sebi važan, dok si god, naime, smrtan. Pa pusto znanje, pusto obrazovanje, ili neki drugi mišić, nije li najčešće samo krinka za tu sebevažnost, za tu, dakle primitivnost. A dotle ona točka od koje sve počinje ostaje mrtva, ostaje nepostojeća, ne postaje plamsajuće svetočje, plamsajuće rastočje. Lelujavo, lepršavo. Pa anđeli ostaju izmišljaj nekih skrenutih tipova. Nikakav krijes od samoga mira. Nikako krijesovi i krijesovi od samoga mira. Nikako i nikako krijesnice samoga svemira. U kućerku tvome. Sveti žar iz svakoga predmeta, iz svakoga odmeta. Na kojega više ništa ne loviš, na kojega se više ništa ne lovi. A dok si lovac na išta, dok išta loviš, dvostran si, od strana dviju, od sebe lovca i od sebe lovine. Pa kako da ti onda anđeli naprave most između tebe i tebe, između lijeve i desne polutke tvog mozga, most od samih sebe, most koji spaja te dvije strane, koji ih tako spaja da ih više ni nema, strana tih, tako da je sve od anđela samih. Časna riječ? Nikoja riječ ne pomaže. Što će ti ikoja riječ kad ugledaš lotos rascvjetani. I zar ne uvijek na površini voda ustajalih, voda, to jest, više nego mirnih. S koliko ono latica? S onoliko koliko je strana svijeta. Jer ti si onaj koji je od svih strana svijeta, koji bivaš od svih njih, kad postaneš više nego miran. A dotle? Bacaš se u krilo ove ili one utjehe, ovog ili onog sljepila, dok ne dođeš do odgovora na pitanje tko si. A dok do njega ne dođeš, ne možeš znati jesi li besmrtan ili nisi. I što ti koristi ako je tkogod ikada i došao do njega, ako ti nisi došao. Budući da ostaješ u neznanju. Odbacivati ga pak, pitanje to, ne možeš, niti ga mimoilaziti možeš, niti reći možeš da te ono nimalo ne zanima, jer svaki dan što god činio samim činjenjem tim, misao, riječ i osjećaj isto su čin, i nehotice odgovaraš na njega. I uglavnom nikako da odgovoriš na njega. A i kako bi mogao dok se god krećeš utrtim putevima. Ali koji put već time što je put nije utrti put. I možeš li na ijednome od njih sresti onoga koji će te istini podučavati. I kojega više nikada, koliko ga god odbacivao, nećeš moći odbaciti. Dok ne postaneš on. Koji je u svemu. Koji si u svemu. I koji znaš biti ni u čemu? Uglavnom najčešće samo to.

Znakovi usredotočavanja, znakovi postajanja od jedne točke, koja ne može ne biti od svjetla nepostojećeg, znakovi kakvi sve ne, koje ti je prepoznavati, a kako ih prepoznavati ako ne postaješ onaj koji ih može prepoznavati, prepoznavati do kojega znaka? Do baklje goruće, do baklje mira. Koja kad se pali, ne pali li se svojim mirom u svemu. Pa onda zar više znakom? A kad tako biva, a kad tako jest, treba li ti više ikakvo čudoređe, ikakvo isposništvo? Što bi ti trebalo kad više nema ovakve ili onakve čudi, kad više nema onoga koji ispašta na način ikoji.

Fides perennis, ili, ako ti je draže, philosophia perennis, a forma, neizbježno, brevis. Da, tako je to, tako nekako, dok si vida smrtnoga. Ali kad nisi vida

takvoga, nema ni vjere ikakve ni filozofije ikakve. Niti ičega što je kratkotrajno ili dugotrajno. Samo, može li se biti, a ne biti vida takvoga? Ili se samo tada uistinu jest. A ako je to tako, odakle ti to? Odakle ti to da se ikada uistinu biva, da se ikada uistinu jest?

Ako nasljeđuješ ono što činiš, ne čini ništa, pa nećeš ništa ni nasljeđivati. A tek kad ništa ne nasljeđuješ ti si slobodan, ti nisi nasljednik, ti si ti, ti uistinu jesi. Pa onda više nisi ni od koga smućivan, ni od koga zazivan, ili prozivan, ili osuđivan. Ni od koga tvoren. Bogom, bogom koji patnju ne zna podnijeti. Pa kao takav nikako do „hladnog sjaja”. Jer kad patnju, jer kad vatru života, znaš podnijeti, ti si onaj koji je vidio i gledao plamen kojega nitko ne pali, plamen koji ne izgara, a koji ti se iz svega javlja. Pa više nisi onaj koji na ikoji način boguje, koji na ikoji način sebe Bogom tvori. I koji zna, premda se s tim znanjem najteže miri, da se istina ne ponavlja. A dok se s tim znanjem ne miriš, kako ti istina ne bi promicala. Jer ona ne bi mogla biti ona, kad bi bila ikakav objekt. Niti je ona ona kad je ikakav objekt. A čim je u sjećanju, ona više nije ona, ona je objekt.

Zašto si, ako jesi, za neku vlast na ovome svijetu, nego zato da bi na neki način bio sigurniji, zaštićeniji? A tvoja želja za sigurnošću, za zaštićenošću, ne drži li ti vrata za istinsko zatvorenim? Pa prema tome, dok se god tom željom obilježavaš, može li tvoj značaj biti istinski? U raju, u jednoj drugoj svijesti, nema nikakve vlasti, niti ikakve želje da se ovako ili onako bude zaštićen. Kako bi moglo biti i jedne i druge kad u raju nema tvoje volje, niti, naime, ikakvoga tvoga početka. Pa do njega, to jest, do raja, do tišine nadnaravne, do onoga što je prije početka, nikakvom svojom voljom ne možeš. Jer tvoja volja jednako tvoj početak, jer tvoj početak jednako tvoj ne raj, tvoja ne tišina, jednako tvoj krik i tvoj plač, i tvoj bijes, jednako zametak i metak, prema sebi ili prema drugome, tvoje riječi. Pa onda kako bi je ikakvom svojom voljom mogao zaustaviti, savladati. Kako bi svoj početak ikakvom svojom voljom mogao prevladati. Kako bi svoju povijest ikakvom svojom voljom mogao nadići, kako bi je mogao nadići svojom umišljenošću ikakvom.

Privlači te samo ono što ne možeš ponoviti. Sve drugo, koliko god mu hrlio, samo te umara. Ali onome što je neponovljivo, budući da je neponovljivo, nije li ti uzaludno težiti? Nije li, budući da ono nije nikakav objekt? Čuvaj se objektnog Boga, bez obzira na to kako se sve zvao. I što onda? Ako se ono koje je neponovljivo javlja, obznanjuje, samo onda kad se poništiš, teži tome, nastoj na tome, da se poništiš, ali što bi težio tome, pa svaki se dan ionako poništavaš. Ali ne u tome, ili ikojem sličnom smislu. Neponovljivo je dijete koje se rađa, nije li, od nepredvidljivog ljubavnog spoja, ljubavnog poništenja, tebe i tebe. Za kojega ti se pozorno i obazrivo pripremati tko zna koliko dugo. Premda se taj spoj, to poništenje, može dogoditi i neočekivano, to jest, bez ikakve pripreme.

Ta briga za samoga sebe, to traženje zaštite za samoga sebe, to nastojanje da osiguraš samoga sebe, da održiš i održavaš dosadašnjeg sebe, to utjecanje

drugome, ti jalovi razgovori sa samim sobom, kakav nedostatak jednostavnosti, kakav nedostatak stavnosti jednim! Koju ti nikakav tvoj, osobni, ustav ne može uspostaviti. A čime možeš biti stavan jednim, kad ni jedno nije jedno, kad je svako jedno drugo? Tvoja ženica, tvoja neprijateljica, tvoja ženturača, ova ili ona, uvijek stvarna, uvijek imaginarna, s kojom povremeno na javnom mjestu kavicu ispijaš, mudrijašu naš, drugo je, tvoja državica koja te krivotvori na svakome koraku drugo je. Sve tvoje drugo je. I sve ti neprestano oduzima jednostavnost. Jer na koncu konca koje jedno nije domišljaj tebe drugog? Nije li to samo ono kojemu se nikako domisliti ne možeš? Kako bi kad ne spada u područje ikakvog domišljaja. A jedino te ono čini jednostavnim, jednim stavnim. Čim ikoju, čim ičiju vlast podnosiš, na sebi, dakle, nosiš, više nisi jednostavan. U anđela nema nikakve vlasti, oni ništa ne nose, niti išta podnose, u njih nema nikakve podređenosti ili nadređenosti, nikakve hijerarhije, niti ikakve anarhije. Jer gdje je jedna tu je i druga. Kad ćeš ih, koga nego anđele, opet gledati? Zar ne u času smrti tebe i tebe? Tebe, naime, i svega. U času kad nikakve smrti ne bude. Budući da je nikada, tada, ni bilo nije.

A inače? Čitav život stavljaš smrt ad acta. Pa si na istome. Bez obzira na to što radio, s kime se poistovjećivao. Sa sinom, s ocem, s lupežom, s glumcem, s političarom, s inkasatorom. Sa svećenikom. Ili s isposnikom. Čitav život se uprežeš u to da održiš, da zaštitiš onoga s kojim se poistovjećuješ. S kojim se identificiraš. Odatle i tvoj identitet. Tvoja jednaka vrijednost. U anđela nema nikakve matematike, nikakvih jednakih vrijednosti. Da održiš, da zaštitiš onoga koji se poistovjećuje. Čitav život odlažeš smrt. Čitav život odlažeš mogućnost da se oslobodiš svih svojih jednakih vrijednosti. Svih svojih identiteta. Koliko si ih ono do sada imao? A dok je ona odložena, do istine nikako ne možeš. Kako ne odlagati smrt? U arhiv ovaj ili onaj. Tako da prestaneš sam sebi, pa i najistančanije, ali lagati. Tako da se ni sa čime, ni s kime ne poistovjećuješ, tako da ništa ne postaješ. Ne postajati ništa, pa to je tako teško, jer sve te nagoni, jer svi te nagone, kao da ti nije dosta i tvojih nagona, da postaneš, da budeš, nešto. Bilo što. Jer kako te, kako se, inače znati i prepoznavati. Budući da se sebe prepoznaje i zna samo po tome što se je, ako se je, nešto? Pa makar to bilo i ništa. A anđeli, imaju li oni s time ikakvih problema? Kako bi imali kad oni nikada o sebi ne misle kao o nekome ja. Kako bi, naime, mislili, kad oni uopće ne misle. Ni o čemu. Kad bi mislili bili bi kalkulanti. Ne bi li? A koji kalkulant nije robijaš? Na čijem licu uvijek piše zbog čega je kažnjen. A to možeš čitati i pročitati samo ako si anđeo. Pa više nikoga ne osuđuješ. Što je onima koji se nisu riješili kalkulantskog mišljenja posve strano.

Dok si u svojoj, ili u ičijoj drugoj priči, ti nisi ti. A dok ti nisi ti, ti si svoja sjena koja od jutra do mraka, i u snu i u snu, ovako ili onako kriči.

A opet, bojom, krikom ili šapatom, imenom nekim, ti se očituješ. I premda se time, njime, očituješ, svojega imena zapravo ne znaš. Možeš li ga doznati? Kako ga doznati? Kako, naime, ne prihvatiti jedno od onih kojim te drugi imenuju? Možda tako da doznaš ime svega? A do tada? Sad se zoveš ovako, sad

onako. I ni jedno tvoje očitovanje nije istinsko očitovanje? Je li je? I jest i nije? A ime svega možeš li doznati dok ti se sve ne očituje? Kako, zar imenom jednim? Ili bezimenom radošću svega. Nepojmljivom jednošću svjetla više nego živog i mira više nego živog. Iz svega opstojećeg. I zar se to, koje više nije nikakvo to, kako bi bilo kad ti tada više nisi nimalo predikatan, zna uopće i zbiti, zna uopće i pokazati, kao jedna druga, kao jedina stvarnost? Ni u jednome na to pismu odgovora nećeš naći. Naći ćeš, naći, ali nijedan te neće zadovoljiti. Kako bi te ijedan mogao zadovoljiti dok si ti ti. To jest, dok ti nisi ti.

Osuđen si na mucavost. Daleko si od sveriječi. Daleko si od potpune njemoće. Daleko od potpune jasnoće. Jesi li ti samo svoja osuđenost? Ili si i onaj koji može barem štogod s obzirom na nju. Tvoja osuđenost, to jest, tvoje teturanje, tvoje posrtanje u toj osuđenosti, povijest, dakle tvoja, to je sve što si ti? Tko te je osudio, ne znaš? Gdje se nalazi, kako do njega, ne znaš. Možda i nisi osuđen? Ni to ne znaš. A opet, ne sjećaš li se, nisi li bio ondje gdje nikakvih sudaca nije bilo, niti ikakve osuđenosti. Nikakve sudbine. Pa onda ni vremena ni povijesti.

Posljednji trunak oholosti, nema povijesti nema oholosti, posljednji trunak jastva, postoji li jastvo bez oholosti, možeš li ikako izgubiti? Možeš, možeš, ali samo onda kad ostaneš bez ikakve misli, bez ikakvoga osjećaja, o svojem odvojenom postojanju. Pa postojiš li ikada neodvojeno? Može li se to uopće? Kako ne. Ali samo onda kad si anđeo. Dok anđeo nisi ne možeš neodvojeno postojati. Jer nema anđela koji odvojeno postoji. Ali ako je to tako, onda nema anđela koji je jedan. Znači li to da je svaki anđeo svi anđeli? Premda nijedan nije jedan? I da si ti anđeli svi. Milostiv budi Gospode.

Je li moguća smrt smrti? Kako ne. A gdje? Samo u raj. A kada? Uvijek. A raj što je? Svijest ona koja više nije ni od jednoga lika ni od jednoga zvuka, koja je, nije li, alfa i omega svega stvaranja. Svega varanja? Svijest ona u kojoj nema toga koje ne titra, prema tebi, prama tebi, ljubavlju prijateljskom, ljubavlju anđeoskom. Ljubavlju najvišom, ljubavlju najtišom. Ljubavlju, od kojega to žara? Od žara nulte točke. Koje onda, kao nje, nigdje nema. Jer je svagdje. Ako raj jest, ti ne možeš ne biti. Samo ti je doznati, samo ti je doznati, da raj jest, da ti jesi. I eto ti smisla tolikih tvojih pustih utjelovljenja? Biće koje je svebiće jest, i ti ne možeš biti onaj koji nije. Možeš, možeš, dok se ne uvjeriš, dok ne doživiš, da svebiće jest.

Bog koji nije onkraj imena Bog je od vremena. Vremenski je Bog. A vremenski Bog, je li Bog? Ovisno o tome kako si pozicioniran. Jer svako vrijeme ima svoga Boga. Zvao se On i Baba Roga. Kako bi mogao čuti i vidjeti onoga koji sve jest, dok posvema ne ovladaš svom svojom snagom, dok ona sva ne postane ti, dok ona ne postane ona koja sve jest. Pa onda više ne pišeš nikakav manifest? Jer koji tekst nije manifest. Jer koji kamen, pročitani, tako i tako, ne postaje tvoj ubojiti tekst po prijateljstvo tvoje s nekim. Može i obrnuto. Svakako, kakav prozor takav obzor.

Kakav interpretator takav predator. U kojem smjeru u kojem omjeru? Sjeti se onoga koji se lišio sebe. Nije li govorio da postoje četiri tipa. Jedan napada

sebe, drugi napada drugog, treći napada i sebe i drugog, a četvrti ne napada ni sebe ni drugog. Budući da je lišen sebe, lišen je i napada. A dotle? Nema ti toga koje nije upitno, niti tebe koji upitan nisi. Pa taman bio predsjednik svoje samoće. Ili predsjednik svoga svemira. Pa taman bio predsjednik korporacije te i te, predsjednik federacije, profundacije te i te, nacije te i te, ili, primjerice, predsjednik udruge regionalnih stihoklepaca, životopisa takvoga i takvoga, obdaren ne bogzna kakvom slatkorječitošću, ali zato više nego promišljenim i više nego djelotvornim udvorništvom. Kome, naposljetku, nego samome sebi. Pa onda ne napraviš ni koraka dalje od udvorice samome sebi. I čudiš se, čudiš, kako to da te drugi baš i ne bi.

Kako si? Tražim sebe. A nigdje me nema. A ti, kako si? I ja tražim sebe kao i ti, a ne vidim da sam svugdje. Znači, nisi miran? Kako bih bio miran dok tražim sebe. A sebe se, zna se, može zvati što god hoćeš.

Gubiš se, gubiš, i ostavljaš neke tragove sebe koji se gubi. Izgubiš li se konačno, posvema, ti si ondje dokle nikakvi tragovi ne vode. Ti si ondje gdje više nisi sin čovječji. Pa se više ne tražiš. Premda si uostalom i sin čovječji. S pripadajućim gabaritima.

Što god ja iskusih nije čisto iskustvo. Kako bi moglo biti čisto kad je ja zaprljano od sebe sama, a onda i od onoga što ono iskusi. Nijedno ti ja ne može reći što je čisto iskustvo, kako bi ijedno ja moglo išta o onome koje nije objektno? Budući da ti nijedno ja ne može reći što je čisto iskustvo kako bi i ti sam sebi mogao reći što je ono. Ako te, dakle, ni jedan trag do čistoga iskustva ne može dovesti, nije li ti onda i sve tragove sebe koji se gubi izgubiti.

Ako dođeš do dna sebe, to jest, do vrha sebe, do svršetka sebe, ako dođeš s onu stranu ove ili one svrhe sebe, svake svrhe sebe, naći ćeš radost. A dotle, dok radost ne nađeš, i to u svemu, i to iz svega, ne možeš je naći ni u sebi. Ne radost zbog neke činjenice, nego tihu i treperavu radost istine same.

Bježi od činjenica, pa ih neće ni biti. Ali neće li trčati za tobom? Ne, ne, nemoj tako bježati da znaš da su ti one za petama. Nego kako? Odmiči se od njih, ne primjećuj ih, bivaj privučen od nečega drugoga, bivaj nastanjen, nastanjivan, nečim drugim. Neka te nešto drugo ispunja. Otarasi se uzroka i posljedica. Jer dok se njih ne otarasiš, možeš i svijet osvojiti, ali svijeta neće biti nigdje. Jer dok njih, dok uzrok i posljedicu ne odbaciš kao samoga sebe, kako bi mogao ne biti jedan od onih koji govore da mu iz usta zaudara zato što ga je otac dok je bio malen tukao po glavi. Tek kad shvatiš da si anđeo, da si ono što uistinu jesi, više se ne pozivaš na to da te je, i je li te ili nije, otac udarao po glavi kao na razlog zašto zaudaraš na ovo ili na ono. Kako bi se pozivao, kako bi zaudarao, kad više nisi od razloga, kad više ni po čemu ne zaudaraš. Ni po kojoj ideologiji, ni po kojoj teologiji. Ali kako shvatiti da si anđeo? To se nikako ne može shvatiti. To dolazi, to dođe, dok te ne prođe, po milosti. Koja te prožme do kosti. I to tako da više ni kostiju nemaš. Pa ti više ne treba ovakav ili onakav, nikakav grob. Nikakvo utočište. Nikakvo vječno počivalište. Ma nemoj. Nikakvo privremeno pribježište. Ma nemoj. Kao što ja ne može bez

sebe, tako ni ja ne može bez groba. Grob je svetinja. Ne diraju u ja. A između ja i groba što je? Sve sama ljubav promašena. I kojim sve ne blagovonjima i omrazama kvašena.

A kad se duša seli je li onda promašena ljubav nadmašena? Kad se, naime, preseli. Do selidbe nove. Ili je sam čin njene selidbe ljubav? Ljubav koja sanja onu sebe koja je dosegla mir. Koja je dosegla svoj izvir.

Najteži put je najlakši. Jer samo na tome putu ostaješ bez sve svoje težine.

Uvijek su novi, uvijek nevini. Kako ne bi bili kad nemaju nimalo prošlosti. Oni se ne nastavljaju, oni su izvan vremena. Oni su izvan pameti. Pa onda kako bi mogli biti imalo dosadni. Koji to?

Tvoja žena, može li ijedna biti tvoja (one prije i poslije tu tvoju osobinu, tu tvoju sklonost, da dovodiš u pitanje svaku svoju posvojnost, uvide, pa se nimalo onoga što ti možda učine ne stide), jer može li uostalom itko zapravo biti tvoj – ne može ja, dok je ja, biti bez moj, tvoj, njegov, a to je onda uvijek neki broj, uvijek onda neki, naime, broj, pa zar onda ne u liniji bajnoj i stroj – tvoja žena, dakle ne može biti nikakav anđeo. Premda ti može biti ludo, suludo, vjerna. Nije li ona, to jest, samo jeka tvoga samosažaljenja, tvoga samoudivljenja, stid te bilo, bumerang tvoga samosažaljenja, tvoga samoudivljenja. Nikakav anđeo. Kad ne bi nikada to radio, ni jedno ni drugo, riječ je samo o licu i naličju, zar bi ikada žene želio, poželio, svejedno koje i čije, zar bi se ikada toga, svoga, bumeranga laćao? Zašto Bog nema žene? Kakav bi on bio Bog, kad bi nekakav, ikakav, bumerang rabio? I bi li mogao biti ikakav Bog, ako bi sam sebe žalio? Ili se sam sebi divio. I zar bi mogao i jedno i drugo, ako je on, kad je, dok je, naime, on, koncentrat, samo koncentrat, anđela. Jer oni, anđeli, sami sebe ne žale, zato ni ne nose nikakve halje, niti se sami sebi dive. Bili bi onda dvostruki. Pa bi imali i svoju prošlost. A oni nisu dvostruki, niti imaju svoje prošlosti. Niti su od ikakve genetike, ženetike. Zato i jesu jedinstveni. Tko god ima prošlost, koga god ima prošlost, ne može biti jedinstven. Kome je god podrijetlo vjera ne može biti jedinstven. Ali zato može biti, ali je zato, pojedinac. Nije li ipak bolje biti pojedinac, nego jedinstven? Jer jedno i drugo ne idu zajedno. (Barem dok si koliko toliko u raljama svoje pameti.) Kao što ne ide bez krvi postati pojedinac. Pa onda imaš, ili nemaš, braću po krvi. A braću po duhu? Dok si pojedinac, ne možeš ih imati. Poglavitito dok si pojedinac. A kad više nisi pojedinac, kad više nisi jedinac? Onda nema toga koje ti nije brat po duhu. Jesi li se uvjerio u to? Ako jesi, kako si se uvjerio? Svatko ima svoju priču. Od onih koji je imaju. A oni koji je nemaju, što je s njima? Oni gledaju filmove, ili čitaju romane. Ili ih, naime, snimaju, to jest, pišu. Pa se nekima od njih dogodi ushit slobode. Ali ne i slobode anđeoske. Jer sloboda anđeoska i ushićenost, svejedno koja, svejedno s kime, nisu i ne mogu biti jedno te isto.

Sic transit gloria mundi. (U kojoj rundi?). Nikada ni jedan anđeo to ne govori. Jer nikada ni jedan nije jedan, jer nikada ni jedan nije pojedinac. Naravno, ukoliko je riječ o anđelima pravim. Samo onaj koji je pojedinac, samo onaj

koji je izdvojen, može to reći. Budući da nema izdvojenosti koja nije prolazna. Da bi bio slavan, bez obzira na to kome, koliko i kako, moraš biti izdvojen, moraš biti podvojen. A podvojen, a izdvojen, ne možeš ne biti neprolazan. A prolazan pak čim si, a izdvojen pak čim si, ti imaš svoj identitet. Anđeli nemaju svojega identiteta, svoje jednake vrijednosti. Oni su lišeni potrebe za ikojim svojim prosperitetom. Pa kako bi ih onda mogla dosežati ikakva smrtnost? I ikakva besmrtnost. Kao što tebe doseže i svako malo, ovako ili onako, veže i žeže. Sad jedna, sad druga.

Je li brak ustanova u koju se ulazi da bi se došlo do svojega ja? Ili je brak ustanova u koju se ulazi jer se je došlo do svojega ja? Ili je pak brak ustanova (umjesto braka možeš čitati: svaka veza) u kojoj se gubi svoje ja? Pa se iz nje izlazi da bi se došlo do svojega ja? To jest, spasilo svoje ja. Svoju iluziju o sebi. Svoju konfuziju. Kad bi se znalo što je ja, znalo bi se kakva je ustanova brak. Anđeli se ne muče s tim pitanjem, s tim znanjem, s tim neznanjem, jer njih ne muči njihovo ja, njihov, prije ili poslije, pali borac, pa niti ulaze u brak, niti u njemu plaze. Niti iz njega izlaze. Budući da u njemu nikada ni nisu.

„Onima koje je samoća sačuvala od zemaljskih beznačajnosti.” (Napisa jednom onaj kojega si volio u svojoj mladosti.) Kako je teško do nje, do samoće te! A očuvati je, nije li još teže? Pa opet, onaj tko je čuva, tko je nastoji očuvati, je li uopće i došao do nje? A ako je i došao do nje, čim je počeo čuvati, nije li je izgubio, jer ona više nije bila ona, ona je postala, samo i ništa više, sjećanje na nju. U sjećanju nijednome nje nema, nje ne može biti, kao one koja je živa samoća. A što će ti mrtva samoća? Koja pak, kad je ona, kad je živa samoća, je li više ikakva samoća? I je li onda više išta samo i neživo?

Bio je ograničen. Kako ne bi bio ograničen kad je bio ljubavi egotične. Pa u trenutcima kritičnim što je mogao nego prizivati smrt. I tako misao, tvoja, odredi smisao riječi ljubav. Pa te ona, ta ljubav, kao i svaka druga riječ, izda. A dok te sve riječi ne izdaju, kako da doznaš, da upoznaš, svoju istinsku domaju, kako da se nađeš u njoj, kako da budeš od nje, njome, kako da budeš ona koja je ti. Kako da shvatiš, da doživiš, da bez prošlosti nema onoga što se zove ja, kako da shvatiš, da doživiš, da prošlost ne postoji. Da je svaka, naime, prošlost neko obmanjivačko klepetanje pameti? I koji to ti da shvati, da doživi, koji nije neko, nijedno, ja?

Koja se to ljubav, prije ili poslije, ne pokazuje kao izgubljena snaga? Samo ona u kojoj nema ni prošlosti ni budućnosti, koja nije ni od kakve prošlosti ni od kakve budućnosti. Pa kao takva kako bi ti ikada uzvraćala s onim što je bol? Kad ćeš do nje? Preko kojega mosta? Vodi li ikoji most do nje?

Mišljenjem doći do nemišljenja. Mišljenjem doći do ljubavi. Kakav zahtjev, kao da je nemišljenje, kao da je ljubav, negdje tamo. Uvijek je nemišljenje, uvijek je ljubav, negdje tamo, dok si god ti u mišljenju, u neljubavi. Dok si god u ja, u nekome od ja, u nekome odgoju, u nekoj obrazovanosti, kakvih sve ima obraza obrazovanih, u nekoj vjeri. Izaberi. Dok god biraš, ti na svoje note sviraš i od nemišljenja, i od ljubavi uvijek i uvijek ništa. Ali zato ne možeš

ne očitovati se, doduše na svoj način, kako kada i kako gdje, ali uvijek, kao bijesni, i tijesni, Orlando. U svojim visinama? U svojim nizinama? Kako kada. I već prema tome čemu si više sklon. Pa ako ti se i dovikne – prodaj mi svoju sliku da bih mogao plašiti djecu – ništa se neće postići, ništa te neće omesti, ti ćeš i nadalje igrati igru svoju. Tebe će i nadalje igrati igra tvoja.

U emocionalnost, ona najbolje pamti, u sentimentalnost, ubačen, sukobima, dakle, ovim ili onim zahvaćen, primjetno ili manje primjetno, tebi ili drugima, ne znači li zapravo biti iz anđeoskog zajedništva izbačen? A kad si iz njega izbačen, kad u tome zajedništvu nisi, ne možeš ne biti inteligencija, više ili manje, ali upitna. Spora ili hitra, svejedno. Pozicionirano ja, a koje nije čim je ja, nije li, više ili manje inteligencije, inteligencija, koja je upitna? Među anđelima nema nikakvih pozicionera ni opozicionera. Ah, ni penzionera. Pa onda nikakvoga, makar i sasma nehotimičnoga, nepoštenja. Čim si podijeljen, i odijeljen, ne možeš, naime, ne biti nepošten. Inteligencije, dakle, koja se spori, koja bi na jedan od brojnih načina onoga drugoga da obori. Ili, da mu se dodvori. Što ti se čini, je li više narcisa muških ili ženskih? Ili ih je neizbježno na svakome mjestu gdje je imalo neke, svejedno u kakvoj fazi, anabazi ili katabazi, spolnosti. Pa su onda inteligencije takve i takve, ali uvijek sebeljubljem određene, omeđene. Muški i ženski. Narcisi. Ne može priroda bez sebeljublja. Jadna priroda. Jadan ti, dok je tako vidiš.

To ti je to, smrt ne može bez nesmrtnosti, čovjek ne može bez Boga. Ne možeš prihvatiti da si smrtnan, dok ne dođeš do nesmrtnosti. Ne možeš prihvatiti da si čovjek, dok ne dođeš do Boga. Dok si samo sin čovječji, ne možeš se ne kuhati u vlastitoj kaši. Premda najčešće i ne vidiš da je ona tvoja, da si ti ona, da je ona od samoga tebe. Da bi Bog postao Bog moraš napustiti njegovo krilo, to ti je jedina prigoda da postaneš njegov sin. A On ne može postati On, u očima svojim, u očima tvojim, dok te ne rodi kao svojega sina. Dok ne prestane biti ti. I nisi li u jednoga od svoje braće naišao na slijedeće: „Bože, dao si mi sebe i tako si mi se oduzeo. Dao sam se Tebi i tako se oduzeo sebi. Dao sam se besmrtnosti i tako oduzeo smrtnosti. A što mi vrijedi, ako smrtnan nisam. Jer ako smrtnan nisam, nisam li se ne samo oduzeo sebi, nego i tebe oduzeo tebi.”

Tema broja: MILIVOJ SLAVIČEK

Božidar Petrač

Milivoj Slaviček dvadeset godina poslije

Prije dvadeset godina, u povodu šezdesete obljetnice života Milivoja Slavička priređena je knjižica – pregršt – izabranih pjesnikovih stihova s naslovom *Nastanjen uvijek* u tada započetoj biblioteci Media „Kršćanske sadašnjosti”, u kojoj su se kao prve pojavile izabrane pjesme Silvija Strahimira Kranjčevića (1988.), Gundulićeve *Suze sina razmetnoga* (1989.) i Mažuranićeva *Smrt Smail-age Čengijića* (1990.). Ta je biblioteka knjiga maloga formata u kojoj su zatim slijedile izabrane pjesme niza hrvatskih pjesnika (Sudeta, Šop, Matoš, Šimić, Preradović, Poljak, Ivan Goran Kovačić, Wiesner, Lendić, Ujević) zamišljena u razgovorima s Josipom Turčinovićem kao pjesnički niz koji će biti pristupačan najširoj čitalačkoj publici, dostupan niskom cijenom, oblikom, skromnošću i jednostavnošću privlačan, a nenametljiv, i koji će ljubiteljima poezije omogućiti da se upoznaju s onim dijelom hrvatske duhovne pjesničke baštine koji je u ono doba bio isključen iz javnosti, marginaliziran, zanemaren i prešućivan. Neposredan povod njezinu nastanku bila je antologija hrvatskoga pjesništva 20. stoljeća *U sjeni transcendencije*, koju je „Kršćanska sadašnjost” objavila potkraj 1987. i koja je tada izazvala nemale prijemore. Milivoj Slaviček je kao prvi prevodilac pjesničkoga, dramskog i esejističkog opusa Karola Wojtyły, pape Ivana Pavla II., na hrvatski jezik (knjiga se, uz recenzente Juru Kaštelana i Branka Hećimovića, kao pouzdane „jamce” njezine književne vrijednosti, pojavljuje 1984. u nakladi „Globus”) svojom poezijom još jače privukao pozornost vjerničke, ali i najšire javnosti, te se do sada, do dana današnjega, pojavio kao prvi i jedini živući autor u toj biblioteci. Njegova želja da se uz obilježavanje šezdesete obljetnice života objavi takav stručak pjesama koji će dijelom svjedočiti njegovu duhovnost naišla je na raspoloživost nakladnika a u potpisniku ovoga teksta svoga priređivača: knjižica je u špaltama bila već sastavljena, ali ne i otisnuta – tada su priprema i tiskanje knjiga bili spori

i vrlo složeni – za pjesnikov šezdeseti rođendan koji je posebnom svečanošću obilježen 24. listopada 1989. u velikoj dvorani Centra za kulturu u njegovu rodnom Čakovcu, konačno objavljena 1990. i predstavljena u „Kajkaviani” u dvorcu Golubovec kod Donje Stubice.

U naraštaju pjesnika kojemu pripada Milivoj Slaviček, po Stamaćevim riječima, vrlo je „malo vjere ostalo u nekakav smisao čovjeka, u njegovu autentično srce i njegovu autentičnu dušu, njegovu iskonsku mogućnost slobode”. U tom su naraštaju, ali i naraštaju koji je slijedio, izgubljena egzistencijalna uporišta i sve se manje pjevalo iz svijesti o zajedništvu i pripadnosti, a sve se više isticala egzistencijalna oskudica, iskorijenjenost i bezdomnost, sve do malodušnosti, prazne refleksivnosti i ništavila. Čitajući pažljivo Slavičekove stihove – osobito stihove iz njegove posljednje zbirke *Sjaj ne/svakodnevice*, ali i pjesme koje su nastajale nakon te zbirke – stječe se, ne samo dojam nego i uvid da je u našoj književnoj kritici dotadašnja slika o njegovoj poeziji bila suviše statična. Kao da je kritika izbjegavala svoju pozornost posvetiti razvitku Slavičekovih tematskih krugova, i kao da je više inzistirala na njegovim počecima i „krugovaškim” odrednicama njegova pjesništva te tako zastirala mogućnost cjelovitijega, širega i dubljega poniranja u njegov pjesnički svijet. Jedni su ga uzdizali kao pjesnika uz rame Mihaliću i Slamnigu, drugi su mu zamjerali preveliku strast za govorenjem, treći ga smjestili iza Mihalića i Slamniga, ali i Pupačića, Milićevića, Šoljana i Gotovca.

Naglašuje se tako njegov prvi ulazak u književnost potkraj četrdesetih i početkom pedesetih godina koji je bio determiniran utilitarno-političkim zahtjevima i velikim patetičnim temama socijalističke obnove zemlje i izgradnje novoga čovjeka u skladu s revolucionarnim vremenom i formulama „socijalističkoga realizma”. Slaviček je ušao u književnost neposredno poslije rata kao aktivan sudionik kružoka u kojem djeluju Jure Kaštelan, Slobodan Novak, Vesna Parun, Živko Jeličić i drugi. Što se njegova drugoga ulaska u literaturu tiče, koji ulazak prati postupno oslobađanje od ideološke indoktrinacije i revolucionarne tematike i patetike, kao uostalom i druge „krugovaše” koji su započeli kao „kružoklije”, zbirka *Zaustavljena pregršt* iz 1954. u velikoj mjeri sadrži „rasuti teret”, ali i po koju pjesmu u kojoj se prepoznaje pjesnikov autentični glas (primjerice u često spominjanim pjesmama *O ljubavi i mojoj ljubavi*, *Jedan mi mladi golub na prozor dolazi*, *Pušim lulu*, *držim je prstima*, *i gledam u dim*). Prva Slavičkova zbirka sva je u znaku traženja i lutanja u kojoj se vidljivo sukobljuje ono što je bilo normom pjevanja s onim što je pjesnik kao nesporan talent nosio u sebi i borio se za pravo na vlastitost da bi ga ciklus *Vode* iz 1956. potvrdio kao posve samosvojan glas. Od tada, dakle od 1954., Slavičeka u očima kritike najčešće vidimo kao kolokvijalnoga, nepretencioznoga, gotovo nonšalantnoga pjesnika, „okorjela skeptika”, pjesnika svakodnevlja, kroničara dnevnih banalnosti, sklona počesto neselektivnom katalogiziranju svijeta. S vremenom se Slavičkova poezija utemeljuje kao samosvojna i posve izvorna pojava, za razliku od većine pjesnika njegove generacije, oslobođena

svakoga prepoznatljiva domaćega i stranog uzora ili utjecaja. Njegovu je pjesništvu, bez obzira na početnu zamjetnu osupnutost i duhovnu zaraženost Ujevićevom poezijom, teško, zapravo nemoguće, odrediti kakav zajednički nazivnik i prisposodobiti ga kojoj pjesničkoj struji ili pravcu. Slavičekov se svijet iskazuje znatno manje ili gotovo nikako kao kakva riznica znanja i erudicije, on se u prvom redu otkriva kao strasno bilježenje i unutarnji odsjaj sitnica iz svakodnevnoga života, u osluhu svakodnevne nerijetko prizemne životne filozofije, na rubu feljtonističke i novinske nonšalancije.

Slaviček se po drugom ulazu u književnost, kao i drugi „krugovaši”, vrlo brzo suočio s užasom egzistencije, sa zebnjom kao možda najizvornijim osjećajem suvremena pjesnika, izričući ih ne u zamasima velikih riječi, egzaltacija i patetike, simbola i metaforike, nego u običnim, kolokvijalnim iskazima i komentarima svakodnevnih činjenica, pojava i stvari. Suvremeno hrvatsko pjesništvo zapalo je i razvijalo se u osjećanju Božje odsutnosti, u grozi napuštenosti i besmisla, u rasapu vjere i nade u transcendentno. Susljedno tomu, i Slavičekovo se pjevanje s jedne strane razvijalo u osjećanju čovjekova trpkog opstanka i nevjere, s druge strane u prostoru traženja i potvrđivanja smisla. Slaviček – i u tom je njegova neprijeporna izvornost i veliko umijeće – od najbanalnijih dijelova svakodnevne uspijeva stvoriti iznimno dojmljivu pjesmu. Poseže za depatetiziranim jezikom, jezikom opće uporabe, jezikom svakidašnje urbane komunikacije i pretvara ga u slojevitu pjesničku tvorevinu, impregniran „nekim skladnim omjerom između tradicionalnih postupaka i novih viđenja svakodnevne, svježih i neuobičajenih” (I. Frangeš). Njegov pjesnički čin nije nikakvo lagano poigravanje, nikakva lako i usputno čitana jednostavnost, njegov je pjesnički čin pun odgovornosti i zabrinute ozbiljnosti. Za Slavičeka nema efemernih stvari, sve pa i ono najobičnije, podobno je da zaiskri kao pjesma. Istina, zna se dogoditi jezična prenabujalost stihova ili zna se „zalomiti” njihova prevelika razlivenost. No činjenica jest da Slavičekova pjesma, uza svu moguću rasutost, izražava traumatiziranu dramu suvremene čovjekove egzistencije, otvarajući se kadšto metafizičkim naslućivanjima.

Kako Slaviček vidi vlastito pjesničko poslanje? „Bavimo se samo jednim: davanjem smisla besmislu / To je čitav naš posao, i budimo više žalosni nego gordi”. U čemu je njegov smisao? „Ne, više ne. Ni vođa ni uslužna djelatnost / Možda savjest. Možda opiranje. Možda igra / Sudbina. Svakako / Skupa igra, igra kao sve / Ne više”. Pjesnički čin nije nikakva lagodna i jednostavna igra; to je skupa igra, velika stvar i odgovorna pustolovina. Pjesma je način opiranja, probuđena savjest koja zanovijeta i opominje, sudbinska igra u kojoj se posvješćuje ili gubi smisao ljudskog opstanka.

Antun Šoljan nije slučajno svoju rubriku u „Telegramu” započeo recenzijom Mihalićeve i Slavičekove knjige. Slaviček je, po Šoljanu, „po svojoj duhovnoj orijentaciji zakasnijeli romantik. Ideje su mu uvijek humanističke, gotovo borbene, a ljubav za ljude i naivni optimizam gotovo su uvijek prisutni u njegovim pjesmama”. No dok u Mihalićevim stihovima pretežu tamni tonovi, praznina

i poraz, u Slavičkovim stihovima naslućuju se svijetli tonovi, osjeća se čežnja za afirmacijom života, „vitalističko-biologistička svjetonazorna ideja”, kako bi rekao Cvjetko Milanja. Bez obzira na to što Slaviček analitičkom hladnoćom uspijeva izraziti prostor oskudice, egzistencijalistički strah ili alijenaciju, nalazimo u njegovim stihovima stanovito svjetlucanje žeđi za puninom i iskričenje vjere u mogućnost ispunjenja ljudske egzistencije. Osjećaj uzaludnosti nije posve paralizirao i kontaminirao njegov pjesnički svijet. U antologijskoj pjesmi *Vrijeme je da se dogođa napokon čovjek*, pjesmi molitveno ispjevanih stihova, Pavletić prepoznaje „osebujni, suvremeni pjesnički očenaš”, izgovoren na tragu krhotina rasute vjere, poljuljane, ali ne i izgubljene vjere u čovjeka i ljudsko, ali vjere koja ne uključuje mogućnost Božje intervencije, odnosno ne obraća pozornost na mogućnost Božje prisutnosti. Suviše je okrutno lice Svijeta, odveć je teška zebnja što ju je iznjedrila egzistencijalna samoća da bi pjesnik ozbiljnije pomišljao na kristovski angažman koji je kulminirao u svjetlu uskrsnuća. Svijet je svijet patnje i nevjere, čovjek je do srži izranjen tjeskobom; „tajna života što jeca i stremi božanskome, noseći na sebi otisak lica Stvoriteljeva, postaje očajnom zagonetkom smrtnih zapetljaja”, piše Jacques Maritain. Tajna života ostaje nedohvatna i često izaziva očajanja i neprevladive frustracije. U jednom intervjuu Slaviček ističe da je doba u kojem živimo „doba neduhovnosti ili antiduhovnosti”, želeći nekako opravdati čovjekovo nesnalaženje i izostanak kakva suvisla odgovora. U tom smislu, ima u Slavičeka mnoštvo stihova koji funkcioniraju kao obrambeni mehanizmi od takve tvarnosti, neduhovnosti i osjetilnoga trajanja. Slavičeku je svojstveno opiranje, on ipak ne će bespogovorno prihvatiti ništavilo i prepustiti se potpunoj rezignaciji, on ne će priznati svoj poraz. On će nastojati trajati, on će inzistirati na trajanju. U pjesmi *Doba* izriče: „treba izdržati uvijek i uvijek je trebalo / u toku vremena kad doznajemo svu sudbinu / i kad je prava smjelost” ili u pjesmi *Svatko od nas* unatoč pritiscima ispražnjene egzistencije i pita se i tvrdi: „Zašto ne bismo bili dok jesmo / zašto ne bismo bili”. Ima u Slavičeka sinkopa bodrenja, zaziva izdržljivosti i evokacija moralnih maksima: „Srce moje, održi me sred ove mučne tišine/ lažne buke” ili „Budimo i dalje ono Najviše Nešto”, ili „Izdrži svoj života”, „Ti si upućen prema trajanju / i znaš da moraš biti jači od zla”.

Poezija Milivoja Slavičeka zauzima klasično mjesto u suvremenom hrvatskom pjesništvu. Poput Mihalićeva ili Slamnigova, Pupačićeva ili Milićevićeva, Šoljanova ili Gotovčeva pjesništva, ono sabire u svojoj jezgri strah i tjeskobu egzistencije, osluškuje „tihu disanje izmorenog Svijeta” i sudjeluje u „tragediji” što je nastanila nas, naš svijet i naše vrijeme. Slavičkov pjesnički svijet obuzet je zebnjom svakodnevlja, opisuje i komentira rebus svakidašnjice, razobličuje prolaznost trenutnoga sjaja i rasutost životnoga trajanja. Slaviček nastoji svomu stihu osigurati spasonosnu misiju – on i misli da ima posebnu misiju – i svojoj riječi pribaviti iscjeliteljsku snagu. U tom jest osnovna antiteza Slavičkova pjesničkoga projekta: svijest o neumitnom rasapu i uzaludnosti pokušaja da se dosegne punina i otkrije tajna, sučeljena je sa žudnjom za „bli-

stavim tijelom istine”; vlastita nemoć nasuprot težnji za „svjetlom u kojem se sve sazna”. U toj se opreci kreće Slavičekova poezija, kao pratilac, bilježnik i komentator svakidašnjice, i svjedoči o pjesnikovu naporu da se odhrva mračnoj strani postojanja. To je poezija koja ne daje rješenje zagonetke življenja, impregnirana dobroćudnom, djelotvornom ironijom, to je poezija deziluzije i nade istodobno. Pjesnik koji želi izdržati unatoč svemu.

Milivoj Slaviček se u svojim dosadašnjim pjesničkim traženjima nije uspio izdići do kršćanskoga, osobnoga i objavljenoga Boga, ali je u nekim svojim pjesmama iznimno dobro dao naslutiti granice i zamke antropocentričnoga humanizma i izraziti želju za ispunjenjem smisla, za autentičnom egzistencijom. Primjerice u pjesmi *Moj Isus Krist* „Nije li dijete naših tjeskoba, aspiracija, želja / taj mali dečko što pade među tisućljeća?” zapravo daje odgovor na svoje temeljno i naša prastara pitanja: da smo vječni i besmrtni i da smo, takvi kakvi smo, Božja djeca. Taj dječak na kraju pjesme postaje jednom od naših najljepših priča. Slaviček tako u svojim posljednjim pjesmama ublažuje krutost i oštrinu pitanja koja uglavnom ostaju bez odgovora, krijepi samoću i patnju žudnjom za autentičnim životom. Kranjčevićevske razapetosti između ideala i nemoći, između žudnje i rezignacije, između aktivizma i odustajanja, između vitalizma i prepuštanja sudibni, Milivoj Slaviček svojim najboljim dijelom pjesničkog opusa svjedoči dramu rasute suvremene duhovnosti. Posljednjom svojom zbirkom *Sjaj nelsvakodnevice* te još ponekom pjesmom koju je poslije napisao i objavio, prijevodnim uranjanjem u pjesnički svijet Karola Wojtyły, koga je po vlastitu svjedočenju visoko cijenio, upućuje na odmak od praznine i na okretanje prema transcendenciji. Takvu je zaokretu kao dokaz trebala poslužiti zbirka izabranih pjesama *Nastanjen uvijek*, objavljena u povodu njebove 60. obljetnice života kojom se taj proces htio pratiti. U svojim posljednjim objavljenim pjesmama – Slaviček se na užtrb poeziji i svojem pjesništvu u prijelomnim trenutcima najnovije hrvatske povijesti s kraja osamdesetih i početaka devedesetih darovao politici te mu je ljupka zbirčica *Nastanjen uvijek* od tada i posljednji objavljeni naslov – kao da je potvrđivao svoje riječi iz 1984., riječi koje je našao među riječima Mareka Skwarnickog, osobnog prijatelja pape Ivana Pavla II., urednika krakovskoga „Tygodnika Powszechnog”, zauzetoga poljskog laika i književnika, kojima je Skwarnicki odredio Papinu poeziju: „Ovo pjesništvo sakralizira punoću ljudske egzistencije.” Slaviček je tu rečenicu koja se odnosila na Wojtyłino pjesništvo poopćio: „Reklo bi se kako se našosmo u vremenu u kojem su nam sakralizacije ove vrste naprosto već neophodne.”²¹ Velika je šteta što se posvećivanja Slavičekova pjesništva nisu nastavila. Ili možda nije? Kako god bilo, Milivoj Slaviček se u hrvatskomu pjesništvu 20. stoljeća ukorijenio kao vrstan pjesnik koga su poštivali sljedbenici različitih pjesničkih strujanja i poetika.

21 Karol Wojtyła, *Poezija, drame, eseji*. Izabrali Marek Skwarnicki i Milivoj Slaviček. Prev. M. Slaviček. Globus, Zagreb 1984., str. 292.

Cvjetko Milanja

Jezik svijeta stvari

Iako je prijetila opasnost da Slaviček postane agitpropovski pjesnik – u znaku čega je i počeo, ali ne samo on nego i mnogi predstavnici krugovaške grupacije – što mu je, da se pomalo paradoksalno primijeti, generacija skoro pripremala, on je drugim, pravim, ulaskom (antologijska pjesma *O ljubavi i o mojoj ljubavi* iz 1950.) u hrvatsku književnost (*Zaustavljena pregršt*, 1954.) ipak počeo nalaziti svoj pravi, originalni pjesnički put, što ga je donekle stavilo u opozitivni odnos prema krugovašima, iako je konstatirati neke zajedničke značajke u sferi brige oko egzistencije. Naime, kao i ostali krugovaši počeo je u omladinskom kružoku u skladu onodobna agitpropovskog inženjeringa, te već tim pjesništvom stekao priznanje. Iz toga bi se dalo zaključiti da je Slaviček dulje vrijeme tražio svoj pravi izraz i svoju poetiku, koju će doista nakon desetogodišnjeg stihotvoračkog ikustva konačno i pronaći, kako sam reče svojedobno u jednom intervjuu.

Kako ono „zajedničko” s generacijom kojoj je pripadao ne samo „kronološkim” ulaskom u hrvatsku književnost nego i koncepcijom književnosti, odnosno pjesništva, što će reći naglaskom na individualnosti i slobodi subjekta u svjetonazornom pogledu, a „ne-kolektivističkim” temama u književnom smislu, nije dakle upitno, zanimljivije je apostrofirati njegovu razliku spram samopodrazumijevajućega „zahedništva”, razliku naime koju je Slaviček ostvario na način, što će reći „stilom”, kakva je malo tko očekivao, i s obzirom na „slikovnu”, dakle metaforičku, orijentaciju krugovaškoga koncepta, i s obzirom na, s tim u vezi, ipak reduciraniji pjesnički iskaz. Slaviček je, obrnuto, primjer upravo ne-reduciranosti, to jest anegdotalne fabulativnosti, koja bi se djelomično mogla tumačiti time što on nije, kao njegovi sugeneracijski književni pripadnici (Šoljan, Slamnig, Novak), prozni pisac pa se nije mogao kao književnik realizirati kao fabulator, te je to „prenio” u pjesme. Dakako, takvo bi

tumačenje ipak ostalo tanko, jer bi nekim kvazi-psihološkim razlozima kušalo tumačiti ako ne samu strukturu a onda jamačno strukturnu intenciju. Slavićeka je ipak nešto drugo nagonilo na njegov model pjesničke prakse, ponajprije performativnost, pragmatičnost i urbana svakodnevnica, kako na motivsko-tematskom inventaru tako i na komunikacijskoj protočnosti jezičnoga sloja.

Stenogramski bismo mogli Slavićekovu poeziju odrediti slijedećim naznakama. Svakako je najupečatljivija njena značajka *autobiografska dnevničnost*, što podrazumijeva motivski i tematski repertoar iz priručna svakodnevlja i „trivijalnih” opskrba života. Kako su one sastavnice čovjekova bića, znači da su konstituente i čovjekova bitka, makako da to pretenciozno zvučilo, jednostavnom logikom što čine sadržaj čovjekove „ophodnje” bivanja. To je dakako, s jedne strane, za posljedicu imalo neku vrstu *dokumentarizma*, odnosno *reprezentacije* svijeta, pa je dakle, s jedne strane, trebalo svjedočiti vjerodostojnošću i težinom autobiografizma, a s druge strane uvjerljivošću svijetolikosti, zbiljnosti utemeljene u ekstenzivnoj i „sirovij” životnosti. Ono što je *osobno*, i ono što je *reprezentativno* trebalo je biti persuazivno i veridiktično, i tako neposrednije i izravnije od nekakve slikovite metaforičke šifriranosti.

Međutim, ipak se pri tom dogodio svojevrsni paradoks. Naime, Slavićek svoju građu ne bira selektivno, želeći možda tako „prikazati” neselektivnost zbilje, nego, naprotiv, prevelikom kumulacijom uvećava tako da nerijetko preplavljuje tekstnu masu pjesme, zbog kojeg ga je razloga kritika optuživala za verbalistiku, koja zatrpava čak „prikaz” neselektivne zbilje. S druge strane to ga je dovelo do svojevrsnoga *neorealizma*, koji je stručna kritika nerijetko imenovala *reizmom*, što u slučaju Slavićeka nije baš najsretniji termin, ako pojam „reizma” smjestimo u široko polje konkretne i vizualne poezije. No, taj je pojam zbog široke sinonimnosti ipak uporabiv. U tom bi slučaju Slavićek bio anticipator kasnije „stvarnosne” poezije (iz devedesetih godina 20. stoljeća), donekle autobiografičnosti, gestualnosti teksta, te pragmatizacije s podrazumijevanom referencijalnosti i denotativnosti. To se u kategoriji stilske naznake može odrediti kao fabulativnost i žurnalizam.

S tim u vezi je jamačno i položaj *pjesničkog jezika*. On je, kako je to kritika isticala, kolokvijalne, pučko-urbane, govorne naravi, iza čega dakako valja vidjeti određeni civilizacijsko-kulturni model. S jedne strane, posve je normalno da se udaljuje od pretjerane metaforičnosti krugovaša, pa bi se moglo reći da je za Slavićeka karakteristična metonimija, koja je opet bliža reprezentaciji nego simbolizaciji. S druge pak strane, na pomalo paradoksalan način, svojstvena mu je uporaba pojmovnoga repertoara čime donekle navješćuje razlogaše, mada je njihovo „pojmovno polje” drugačije provenijencije. S obzirom na hrvatsku književnu tradiciju valja reći da je takav tip žargonskoga jezika imao kasnije plodna poticaja (Majetić, Majdak), mada to još nije jezik dosjetke kao npr. Slamnigov ili kasnijih „dosjetkaroša” iz offaške grupacije (Mazura), kako bi rekao Maleš, ipak je on svojim „žargonizmom” otvorio perspektive jezične inovacije hrvatskoga pjesništva.

Zato takav tip jezika radije naznačujem kao *jezik reprezentacije*, i glede mimetizma („zrcalne” slike), i glede predstavljačke funkcije, što je i kritika prepoznala i označila terminom stroge funkcionalnosti. No, on je pjesnički, dakle slobodno-kreativno, a ne lingvistički, dakle normativno-uporabivo, funkcionalan, iako je slično komunikativno prohodan. Dakako, taj jezik još nije „izlomljen” kao u kasnijih „jezičara”, iz jednostavna raloga što je Slaviček ipak pjesnik modernističke cjeline i smislenosti svijeta, koji je doduše – prema komentarima lirskog subjekta – nestao pa je stoga jasna njegova mrzovolja, što znači da ga se lirski subjekt tako lako ne odriče. To znači da se jeziku ne dopušta da uskoči na „kontrolno mjesto” koje je još uvijek osigurano za Subjekt, mada bi sigurno mjesto subjekta trebalo biti upitno upravo činjenicom Slavičekove jezične „rasipnosti”, bolje reći naplavine, koja onemogućuje subjektu sigurno sidrenje, osim takorekuć implicirane „poželjne” semantičke aure.

Dakle, riječ je ovdje o upletanju instancije *lirskoga subjekta*, njegova mjesta i uloge, koja je na prvi pogled paradoksalna i aporetična. Naime, taj se subjekt želi predstaviti kao urbani flaner koji, šetajući gradskim prostorom, bilježi njegova različita mjesta, stvari, pojave, ljude i događanja, pa bi trebao biti neka vrsta „objektivnog” fabulatora, zapisivača koji popisuje, inventarizira i katalogizira fenomene. No, stvar ipak nije takva. Slavičekov lirski subjekt gotovo je *egocentristički* usmjeren, te s pomoću navedena postupka (verbalne, zagradične kumulacije) najčešće *komentira* stanje viđenoga svijeta, s gotovo pravilno u zadnjim stihovima pjesme pojmovnim kategorijama, kao što je već upozoreno, što znanči da kartezijanskim umom gnoseologizira, pa se i time, na svoj način, dodiruje s „općom” krugovaškom matricom.

Pri tom se događa slijedeća situacija; naime, kako pragmatizacija iskaza teži veridikciji, kako „obilje” stvarnosnog, zbog neselektivnosti, proizvodi ipak neku vrst nivelacije i egalitarizma, kako komunikativnost oslobađa pjesničke mistifikacije (metaforizacija, simbolizacija), kako nabujala, sada već tvarnost, implicira odsuće esencije u životnom prostoru grada, zajednice i pojedinca, Slaviček je gotovo na tragu postmodernističkog egalitarizma, te dolazi do dvostrukog efekta, koji „slabost” pretvara u prednost. S jedne je strane *ironijski modus*, kojemu je jamačno implicitna kritika apstraktne problematike i tzv. filozofskog mišljenja u poeziji, koja se već počela pojavljivati u Gotovca – a slična će se ironija nastaviti sve do Valenta. S druge strane, pak, Slaviček se tim postupkom – stilističkom nivelacijom i jezičnom relativnošću – ironično odnosi prema „visokom stilu”, što je možda njegov najvažniji prinos onodobnoj hrvatskoj pjesničkoj proizvodnji, iako bi se, motreći s „odpozadne” strane, moglo primijetiti da je time omogućio import trivijalnosti u pjesništvo, koji on ipak nije trivijalizirao. A relativiziranjem i „degradacijom” subjekta ukazuje na nemogućnost apsolutnog posjedovanja istine, pa je to ujedno implicitna kritika onih estetičkih pozicija koje gube iz vida da je jezik, kao i život, relativan i izlomljen. Drugi bi efekt bio pomalo romantične naravi; riječ je o brojnim tautologijama koje, inflatornom cirkulacijom opće nivelacije, u stvari

patetiziraju stav lirskog subjekta nudeći njegovo viđenje kao, možda, jedino valjano, pa pluralnost stvarnosti, umjesto da postane temeljnom „građom”, postaje argument „svodenja”. Zato, prije navedena opaska o aporetičnosti nije slučajna. Obilje se tako na stanovit način nadaje kontraproduktivnim.

Valjalo bi spomenuti i tipičan Slavičekov način *stišne* uporabe. On je u početku bio pod znatnim utjecajem Tadijanovićeve slobodnoga, besjedovnoga tipa stiha, da bi se kasnije isprofilirao kao tipičan slavičekovski tip duljega, pomalo duljim nalik vitmanovskom, a ipak neke vrste žurnalističkoga govornoga tipa stiha u skladu s njegovim flanerskim „govorećim subjektom”, tako da je Slaviček zaista izgradio svoj vlastiti tip stišne organizacije pjesme. Kad smo već kod stiha i ustroja pjesama, skoro da je prepoznatljivo kompozicijsko pravilo da je Slavičeku prvi stih pjesme, zajedno s naslovom, autotematski odnosno monotematski stih. To znači da se nakon toga tematskoga stiha nižu, odnosno slijede daljnje predikacije i eksplikacije, odnosno opis teme pjesme najavljene tim monotematskim stihom, što je popudbina međuratne hrvatske lirike (primjerice u Krleže). Iz navedenoga je razvidno da se Slavičekovo pjesništvo može situirati unutar hrvatske pjesničke tradicije, i međuratne, na koju su se krugovaši pozivali, reaktualizirajući je, i poratne, koju su sami stvarali.

Branimir Bošnjak

Milivoj Slaviček: poezija na razdjelnici putova

Jedno od (tada, 1946.-47.) najmlađih hrvatskih književnih imena čije će se pjesničko djelo ubrzo naći okupljeno mrežom *krugovaške generacije*, nastupa s već poznatim hrvatskim piscima (*Duško Roksandić, Đuro Šnajder, Slobodan Novak, Vesna Parun, Vojin Jelić*, i drugi) početkom 1947. godine na izuzetno posjećenoj književnoj tribini, da bi mnogobrojna publika od prisutnog Zdenka Štambuka (kasnijeg ambasadora) bila upozorena *kako pjesme Milivoja Slavičeka i Vesne Parun još uvijek ne pružaju pravu sliku naše stvarnosti, ne odražavaju našu stvarnost*. Slaviček je pročitao pjesmu na kajkavskom *Za stolom*, kako sam navodi, zasluživši „dugi i burni pljesak”, ali i opomenu koja upozorava na ideološku granicu¹ koju ne valja prijeći. Opravdavan mladošću, Slaviček je ipak dobio naputke o nedostatku „društveno vrijedne tematske okosnice”, potrebi pjesnika da umjetnički shvati bit nove stvarnosti a istovremeno prepozna i utopijsku budućnost koja nastaje i koja mora biti prava tema pjesme koja se piše. Časopis *Izvor* (početkom 1948. godine) objavljuje uvodni tekst Marina Franičevića *O zadacima naših mladih pisaca u književnosti današnjice*, naglašavajući kako nova umjetnost ne smije na umjetnost gledati „očima dehumaniziranog izdanka razbojničke bugi-vugi civilizacije”, dapače, književno djelo ne može biti „nikakva avantira”, jer „prošla su vremena kada se u individualističkom orgijanju jednog Ujevića ili Drainca gledalo genijalnost”.² Za pjesmu *Sjećanje*,

1 Vlatko Pavletić: *Milivoj Slaviček*, Izabrane pjesme. PSHK, Zagreb 1987.

2 Marin Franičević, *Izvor 1-9*, Zagreb 1948. Franičević dodaje i rečenicu: „*Banditizam*” u poeziji kao ni *vinsko-boemsko poziranje ne pali više u našoj zemlji*. Zanimljivo je da se tzv. ispovjedna poezija, boemski anakreontizam (vinska pjesma), laki stih i u kasnijim „radnim poetikama” *krugovaša*, ali i *razlogovaca* izbjegava i niže rangira; primjer je ironijska preobrazba poezije Ivana Slamniga, koja se marginalizira sve do dekonstrukcijskog razdoblja *pitajša* i nastanka tzv. *postmoderne*.

koja u časopisu nije ni objavljena iako se autor potrudio temu smrti u ratu socio-realistički dramatizirati, kritičar navodi kako „ona u ovom obliku ne ispunja ni najminimalnije uvjete za objavljivanje”,³ što je bilo točno, a za Slavičeka kao pjesnika i spasonosno.

Slaviček izravno pjesmu *O ljubavi i o mojoj ljubavi*, napisanu 1950. godine, a uvrštenu u izbor naslovljen *Zaustavljena pregršt* (1954.) uzima za prekretničku, dapače tvrdi kako se tom pjesmom „vratio u maticu svog razvoja, u koju su se, zatim, ulili i svi rukavci, dotad nalik zasebnim tokovima”. Ako pročitamo Slavičekovu pjesmu, uvodnu u mnogim njegovim izborima, možda će nam biti jasnije pod kakvim se pritiscima stvarala:

*Jedina je budnost spuštenih kapaka
ljubav
i ona me, najzad, budi.
Ljubav je ubrus pri ručku i večeri.
Ljubav i ja u krevetu
lutamo njenim kosama.*

*A njena je put miris sna. Strast sna.
Njene su oči duša sna. Toplina sna.
Osmijeh je njen zastava sna. Pramac sna.*

Mi, ljubeći se, prijateljujemo.

Meni je jeka potrebna!

*Ljubav raščesljava melodije češljem od njenih pokreta,
i želja diše slikama melodija, nutrinom melodija.*

*Ljubav, ko smjelost, kad su koraci sami,
veče osamljuje,
jer veče je ljestva ljubavi,
i ja se po njoj penjem do suza.*

*Meni je potrebna moja jeka,
njoj je potreban moj glas.*

*Ljubav me budi,
Ljubav me gleda iz kave,
i žlica je začuđena.*

3 S. Novak, Isto

*A zapravo, ljubav nosi oklope godišnjih doba,
i kažiprst ljubavi mjeseci su,
namjere.*

*Ja nestajem,
prelazim u njezinu blizinu.*

Kako u opsežnom predgovoru Slavičekovim *Izabranim pjesmama* bilježi Vlatko Pavletić, svojevrsni socrealistički *pjesnički inženjering* otežao je pjesniku nalaženje vlastita glasa, a prva knjiga pokazuje značajan utjecaj Ujevića, s čijom se erudicijom nije mogao mjeriti ali s kojim će, na kraju podijeliti, kako oštromno navodi Pavletić, ne razvikano boemstvo, nego njegovo „samstvo”.

Stoga je Slaviček pozicijom obaviještenog osamljenika nastojao doprijeti do mjesta gdje će njegova pjesma, kao svojevrsni ironični tumač i kroničar vremena, govoriti svima koji dijele osjećaj izgubljenosti i zatajenosti središta, ali i ljudskog gubitka na kojemu je 20. stoljeće izgradilo paradoksalno uvjerenje kako je stoljeće napretka i ostvarenja čovjekovih nada. Pjesnikovo „samstvo” nekako je uporište Slavičekove poetike, no ono je i mogući, ostvarivi oblik svojevrsne „slobode” govorenja i pisanja, komentiranja i uočavanja naizgled malih događaja i sitnih vijesti u novinama, koje pletu mrežu stalne obmane i zakidanja čovjeka, kojoj izabrana samoća nekako pruža mogućnost slobodnog govorenja i komentiranja svijeta. Pjesniku je tako po skupu cijenu ponuđena samoća kao jedini način da izađe iz zloupotrebene množine, iz onoga *mi* koje se pretvorilo u ideologijsku zamjenicu, ostavljajući opustošen svijet na brigu čudacima i pjesnicima. Stoga i njegova poetika ne manipulira filozofskim predlošcima nego jednostavno piše pjesme o onome što je preostalo kao „ostatak svijeta” ili je zapravo jednostavna izloženost obliku gledanja/osjećanja, prepoznavanja i oblikovanja svijeta kakav se on nudi u toj množvenoj rasutosti.

Kao pjesnik evidencije svijeta Slaviček i nema sugovornika, iako je njegova pjesma neprestani dijalog s nadolazećim oblicima rasapa i upozoravanje na njegove posljedice, no taj dijalog uvijek je iskazivanje vlastita stanja i viđenja. Slaviček je u svakoj pjesmi „na početku”, iako nastavlja zapravo vlastiti monolog s „rasutim Ja” koje brižno okuplja i popisuje nastalu štetu. Stoga i naglašava kako je njegova „poetika najstarija: nje nema/Ona postoji kao što postoji čovjek”, a upravo stoga upućuje na to kako su njegove pjesme samo dio posla koji obavlja kao gledatelj/komentator nastalog svijeta, ostali dio moraju obaviti oni malobrojni koji ga čitaju ili oni koji ne čitaju nego su „istomišljenici” pjesnikove zabrinutosti: *Nastavak je pjesme u vašim rukama/Ja samo prikupljam podatke/(i na ovaj ih ili na onaj način sažimam)/(ili samo sortiram).*⁴

Dapače, Slavičekovu osobnost označavaju istržci života koje bilježi njegova pjesnička kronika, temeljeći se na „sirovoj životnoj ekstenzivnosti, kojoj je,

4 Pjesma *Kompleksni i šarminajući putovi prema Katastrofi*

(kako navodi C.Milanja) strast za pričanjem i govorenjem najstilogeniji adekvat”, pa tako retoričkim vitalizmom „simulira” utemeljenje *pojmovnog pjesništva*, a na drugoj strani potrošenu ideološku utopijnost zamjenjuje potrebom za ekološkom i nekovrskom „budućnosnom projektivnošću”.⁵

Vidljiva je pjesnikova dvostruka namjera: kako sačuvati integritet „malog života” pregaženog ideološkim kataklizmama, a istovremeno ga *debarbarizirati*, osposobiti za djelatnu participaciju u svijetu, povratak osjećaju odgovornosti za cjelinu svijeta i njegovu ekološku ravnotežu, ali sada nastalog upravo kao izraz osobnosti, koji izvire iz potrebe da se svijet sačuva mijenjajući se onako kako sam „mali život” izvorno traži. Kolokvijalnošću običnosti Slaviček zapravo stvara svojevrsni sleng svakodnevnice koji će A. Majetić i Z. Majdak, svaki na svoj način, razviti u svojevrsnu poetiku. Slaviček je stoga i pjesnik nastupajućeg paradoksa: uviđajući pogubnost utopije koja postaje društvena dogma koja niječe i uništava zbilju čovjeka, pjesnik nastoji „oživiti” nastalu pustinju i barbarizaciju svijeta, otkloniti strah od smrti, biti nešto drugo nego što puki tijek povijesti određuje, a istovremeno „sve razumjeti a ništa ne prihvaćati”, braneći to pravo obranom samoće i izdvojenosti. Moglo bi se reći kako je pjesnik između dva vremena: vremena koje je čovjeku „ukralo nadu” i vremena koje tehnološkom globalizacijom tu nadu „usitnjava” maskom svakome relativno dostižne potrošnje, učinivši tzv. „mali život” privjeskom povijesti/profita globalnih kompanija.

Razumljivo je kako pjesnikova osmatračnica postavljena usred ostatka i obnavljanja onoga „svakidašnjeg života” nije nikakvo „lagano poigravanje, nikakvo lako i usputno čitana jednostavnost, njegov pjesnički čin pun je odgovornosti i zabrinute ozbiljnosti”.⁶ Slaviček je često (ili gotovo uvijek) moderni romantik (A. Šoljan spominje i njegov „naivni optimizam”) kojemu „uvid u stvari” koje su takoreći nerješive, a sada su u popisu njegovih dužnosti, nude čestu patetičnu gestu usmenog pripovjedača/proroka kojom nastoji doći do „malih ljudi”. Pavletić i Petrač tako u antologijskoj pjesmi *Vrijeme je da se događa napokon čovjek* prepoznaju „osebujni, suvremeni pjesnički očenaš, očenaš izgovoren na tragu relikvija i krhotina naše vjere, vjere u čovjeka i ljudsko”.⁷ Slaviček ga doduše moli usred „suvremene modernističke urbane entropije”, a poslije mnogih kataklizmičkih i ideoloških promjena to je zapravo *krugovaška molitva* za prestanak promjena, jer su one uvijek vodile nečemu gore, devastirajući duhovne prostore i njegove temelje, pa je Slavičekova pjesma,

5 C.Milanja, *Hrvatsko pjesništvo od 1945. do 2000.*, Altagama, Zagreb 2000.

6 Božidar Petrač u: M.Slaviček, *Nastanjen uvijek* (izbor i pogovor), Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990. Petrač navodi: *Pa i onda kad se čini da je opuštena i ležerna, Slavičekova pjesma izražava traumatiziranu dramu suvremene čovjekove egzistencije. Neću pogriješiti odredim li ga kao pjesnika detalja, ali detalja koji u njegovoj pjesmi funkcioniraju kao instrument progovaranja o nekoj višoj istini.*

7 To je, kako navodi B. Petrač, nuđenje „vjere koja ne uključuje ili ne obraća pozornost na eventualnu Božju prisutnost; suviše je okrutno lice Svijeta, odveć je teška zebnja što ju je iznjedrila egzistencijalna samoća da bi pjesnik ozbiljnije pomišljao na onaj kristovski angažman koji je kulminirao u svjetlu uskrsnuća.” Isto.

stvarajući „ ironizacijsko polje” blizu Ivanu Slamnigu, a i kasnijim, Balogu, Severu, Vladoviću i Malešu.

Slaviček zapravo pokušava održati vitalnost svijeta, njegovu mnogoljudnu „sitnež”, koja kao žrtva distopije povijesti spaja krhotine preostalih života i stoga kao pjesnik istupa i kao opisivač i kroničar, ali i povremeni prorok čovjekove nade, njezine svečanosti koju majstorski uzdiže u svojoj pjesmi. Takva je i njegova pjesma *Primjedba iz epohe*:

*Kroz gnjila koračao sam vremena
znajući sve to
čitajući dobre humoriste
pišući svoje knjige i postajući legendom*

*Doprijeviši do dna napredne tuge, nemoći i zadaha
ostadoh čist i mudrima drag:
jer sam i neopazice tome svoj posvetio život*

Ivan Golub

Milivoju Slavičeku pjesniku za 80. rođendan

Slovo u Društvu hrvatskih književnika
prigodom 80. rođendana pjesnika Milivoja Slavička

Bilo mi je stalo danas biti ovdje u sjedištu Društva hrvatskih književnika. Evo zašto? Zato da Milivoju Slavičeku, pjesniku čestitam 80. rođendan. Već sam zamišljao, kakovoga ću ga ugledati – dugo se naime ne vidjesmo – zacijelo bez lule. Ili ipak s lulom. Nije, međutim mogao doći. Stalo mi je biti ovdje danas i zato, da čujem riječ poznavatelja Slavičekovog pjesničkog djela.

O uranku sam se jutros prisjetio onog, ako se ne varam, 24. siječnja 1978. U ruci sam toga dana držao „Vjesnik”. Otvorio stranicu s rubrikom „Naprosto pjesme”. Pisatelj rubrike je Milivoj Slaviček, predöčen riječju ali i slikom, koja ga prikazuje s poslovičnom lulom. U rubrici „Naprosto pjesme” naslov toga dana bio je „Bezimene pjesme” uz moje ime. Slagari su napisali prezime „Golob”, koji im je zacijelo bio znan, a neki nepoznati Golub im se očitö učinio zabunom. U Vjesniku od 12. veljače 1978. je donesen ispravak. Zasigurno na traženje Slavičekovo. Slaviček je u Vjesniku ispisivao rubriku „Naprosto pjesme.” U njoj je prosudbeno i oprimjereno na zadanom prostoru pisao o suvremenim pjesnicima. U ono doba, prije 30 godina, pisati na književnoj stranici o teologu i svećeniku, bilo je u najmanju ruku neobično iliti neuobičajeno. Samim time, što me je doveo u rubriku posvećenu suvremenim pjesnicima, Slaviček je uključno poručio da je svećenik i teolog suvremeni hrvatski pjesnik. Unatoč skućenosti zadanog prostora Slaviček je u tekstu ukazao i na kontekst, u kojem se nalazi pjesnik Golub. Povezao ga je naime s Nikolom Šopom. Navo je nekoliko mojih stihova. Ovaj Slavičekov zapis bio je više od teksta. Bio je i gesta. Smjela gesta za ono doba?

Još me je nešto iznenadilo. Slaviček mi je savjetovao da dajem – velim „da dajem”, nije rekao da jednokratno „dadem” – svoje pjesme u Forum, časopis za književnost tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. On meni poetskom poletarcu savjetuje Forum. Ni više ni manje!

Stanovao sam na Trešnjevki u Badalićevoj ulici. Slaviček je stanovao također na Trešnjevki. Čini mi se u Čakovečkoj ulici. Znali bismo se sresti. Počaskati s nogu. Ili sjesti uz čašu razgovora i pića. Jednom smo, sjećam se, jeli pečenu ribu s češnjakom i uljem natopljenu. Volio je puno češnjaka na ribi. Među inim razgovarali smo o Karolu Wojtyli, tada već papi Ivanu Pavlu II. Dakako najviše o njegovom književnom stvaralaštvu, napose o poeziji, koju je Slaviček kao polonist s poljskoga prevodio. (Izašla je knjiga Wojtylinih/Papinih književnih tekstova na hrvatskom.) Bože, ni Slaviček ni ja tada nismo slutili, da će Slaviček biti ambasador slobodne i samostalne države Hrvatske u Poljskoj, domovini Ivana Pavla II. Dirljiva su bila spominjanja Slavičekove majke. On bi ih započinjao. Pripovijedao mi je, ne jedanput, s malo vragoljastim osmjehom, kako je pobožnoj Međimurki, svojoj majci, očito zauzetoj i za dobro duše svoga sina, ponovno spominjao da razgovara sa svećenikom. I nju je to radovalo. Možda i umirivalo. Kako mi je drago što je dramski umjetnik Ševo netom kazivao upravo dirljivu Slavičekovu pjesmu o majci! Slaviček je pjesnik sugovornik bez poze, baš kao što su to i njegove pjesme.

Bilo mi je stalo danas, unatoč prijetećoj kiši, doći ovamo. Čestitati Milivoju Slavičeku, pjesniku, 80. rođendan. I reći mu hvala. Ako to već nisam učinio prije 30 godina, kad je u rubrici „Naprosto pjesme” pisao o mojim „Bezimenim pjesmama.” Ako nisam zahvalio tada, zahvaljujem mu sada kao onaj gubavac iz Evanđelja, koji se, kad se sjetio, vratio, da zahvali Isusu. Ipak mislim da sam mu se tada zahvalio. A priliči da mu se i o 80. rođendanu zahvalim.

I zahvalom čestitam.

Zagreb, 23. listopada 2009. uoči 80. rođendana Milivoja Slavičeka, pjesnika.

Mladen Machiedo

Poslije (barem) 33 godine

„(nedostajanje sklada – nedorečen nesklad – odbija me, najčešće, od rime i zatvorenih strofa)”
Milivoj Slaviček, *Pokušaj i vječnost*

„...male ljupkosti, velike, šutljive, smirene obmane”
isti, *Deseta tišina*

U načelu ne prevodim svoje kritičke tekstove mišljene i napisane na jednom jeziku na drugi. Davni predgovor talijanskim prijevodima iznimka je i kao takva proizlazi iz nekoliko prigodnih čimbenika: 1. toga što sam na mini-znanstvenom skupu o Milivoju Slavičeku ljubezno izvučen iz publike i doveden pred mikrofon; 2. posljedične uputnosti u toliko što sam ponešto od onoga što slijedi tada izrekao u improviziranijem obliku; 3. – i nadasve – pijeteta prema nenazočnom autoru uz kojega me, u na žalost sve udaljenijoj retrospektivi, vežu čitanje, srdačni razgovori, pisma i razglednice (Slavičekovih 44 između 1972. i 1996), posvete (na osam zbirki)... uvijek napisane njegovim gotovo izložbenim „krasopisom” (uključivši i potpis).

Slaviček je u *ono* doba bio jedini „krugovaški” pjesnik kojega sam nastojao „promovirati” u Italiji. Vrijeme (subjektivno!) još nije bilo za Šoljana, Gotovca, Slamniga..., više ili manje nenaklonjenih „mojim” starijim pjesnicima: Šopu (vizionarski astralnom) i Ivaniševiću (komplementarno, na prepaćenoj zemlji). Bilo je suđeno da do tih (drugih) „krugovaša” – tada, a i kasnije, kritički pretpostavljenih Slavičeku – doprem s pomakom u fazi, da ne kažem za njih, na žalost i postumno. (Mihalić je već bio „zbrinut” ili „zbrinjavan” višestrukim prijevodima u knjigama, premda ne uvijek i besprijekornima.)

Za našeg čitatelja neće biti izlišno dodati riječ-dvije o časopisu „L'Albero”. Bio je tiskan (počevši od utemeljenja 1949) u baroknom sveučilišnom gradu Lecce u Apuliji, a glavni su mu urednici bili Donato Valli, profesor na tamošnjem Filozofskom fakultetu (pretpostavljam još živ, u mirovini i *emeritus*), svojevremeno autor vrlo zaokruženog djela *Storia degli ermetici* (*Povijest hermeti-*

čara, 1978), te internacionalno glasoviti Oreste Macrí. Potonji, rodom iz Apulije, živio je desetljećima u toskanskoj prijestolnici, upravo kao kulturološki naturalizirani Firentinac, pa je uredništvo zapravo „stolovalo” u kavanama toga grada više negoli u gradu tiskanja spomenutog časopisa. Macrí je podjednako djelovao kao hispanist (prevoditelj A. Machada i J. Guilléna, zaslužan za „talijanskog” Lorcua i Albertia) i talijanist, književni i likovni kritičar. Još za života bio je predmet simpozija i zbornika (primjerice razni autori: *Per Oreste Macrí*, znan. skup, Firenca 1994, prir. Anna Dolfi, izd. Bulzoni, Rim, 1996), dok je njegova talijanska autobiografija – pored neke „paralelne” iberške – sadržana u djelu *Le mie dimore vitali* (prir. također A. Dolfi, Bulzoni, Rim, 1998), a iz pera iste kritičarke potječe, s neologizmom u naslovu, i monografija *Percorsi di macritica* (Firenze University Press, 2007, sadrži i CD-ROM). No Macrí je nadasve autor upravo mastodontskih kritičkih djela koja obuhvaćaju cijeli *novecento*, pri čemu vidno mjesto pripada Ungarettiu, Montaleu i Quasimodu. 70-ih i 80-ih godina viđao sam ga u posljednjim firentinskim „književnim” kavanama (dok sam Vallia ondje susreo samo jednom) ili u „muzejskom” stanu pjesnika i kritičara Piera Bigongiaria, katkada do u sitne sate sami nas trojica, a potomji će 1984. proslaviti u Zagrebu svoj 70. rođendan. (Uz Luzia i Varese bila je to „povijesna” Firenca koje više nema, unatoč hvale vrijednim pedagoškim, arhivskim i nakladničkim naporima sveučilišnih profesorica, sestara Dolfi: Anne kao nekoć Vareseove, a Laure kao Macríeve hispanističke učenice.) Rođen 1913, Oreste Macrí je umro 1998. Privatni arhiv – reklo bi se bez dna! – sadrži mu oko 25.000 pisama.

U ono doba međutim, moja suradnja u časopisu „L’Albero” započela je na njegov, odnosno neizravno na Jacobbiev, poticaj. Slavičeku su prethodili (1972-1976) Nikola Šop (odabir poezije, prvo predstavljanje poslije II. svjetskog rata), Antun Branko Šimić (također odabir stihova) i recenzija na hrvatskog Petrarca, a slijedila je (1981-1983) studija o Mandeljštamovu Danteu i odabir iz Maka Dizdara. U broju o kojem je riječ (56/1976) u kritičkom su se dijelu, uz ostale, našli prilozi Ruggera Jacobbia i Anne Dolfi a u pjesničkom tekstovi Ungarettia (postumno), Solmia, Slavičeka, Margherite Guidacci (kojoj je također recenziran *Slavenski notes*, 90-postotno nadahnut boravcima u Hrvatskoj) i drugi. Moj odabir iz Slavičeka bio bi djelovao u odnosu na tadašnje hrvatske antologije podosta „iskosa” (što se, uz autorovo početno čuđenje, odnosilo i na širi popis naslova koje mi je – u skladu sa stanovitom „krugovaškom” praksom – bio sugerirao u svojem prvom pismu!). Radilo se o sljedećim tekstovima u talijanskom prijevodu: *Situacija*, *Tri pjesme s rečenicama* (Prva i druga), *Pjesma o pjesniku kojemu je dodijeljen stan*, *Ljeto pred neizbježnom stijenom* (iz zbirke *Predak*), *Pjesma o riječi ‘nikad’* (iz zbirke *Purpurna pepeljara ili to i to*), *Ovaj mali ples praznom ulicom*, *Čudesno bijela vrata* (iz zbirke *Soneti, pjesme o ljubavi i ostale pjesme*), *Što sve treba izdržati*, *Pjesma o riječi ‘zauvijek’*, *Traktat o pticama* (iz zbirke *Poglavlje*), *Prije tog nekog datuma*, *Jedna žena u tramvaju*, *Čekam još na mogućnost* (izvorni naslov *Formalna demokracija*), *O*

nekim fragmentima (iz zbirke *Naslov što ga nikad neću zaboraviti*). Nijedna od tih pjesama nije se podudarala s odabirom Vlatka Pavletića u antologiji *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva od početaka do danas* (1970), ali je – 1987! – u Slavičekove *Izabrane pjesme* istog priređivatelja (u „Pet stoljeća hrvatske književnosti“) ušlo čak 11 od 15 tekstova iz talijanskog izdanja (citiranog u bibliografiji). Prethodno bio sam preveo pjesmu *Rijeka i ja smo u neprijateljstvu* (iz zbirke *Modro veče*) za zbornik Giancarla Vigorellia (1913-2005) eu-ropeističkoga kritičara i urednika, velikog zagovaratelja Rabuzina i Lackovića, *Almanacco internazionale dei poeti 1973* (Borletti, Milano, 1972).

Sam Slaviček je, pomalo hiperbolično, onaj odabir s mojim predgovorom (*Milivoj Slaviček al di là delle 'solite frasi'*) – otisnut i kao separat-plaketa – bibliografski držao zbirkom, ako se ne varam, dapače *ex-aequo* s prvom inozemnom: na poljskom (a malo prije slovenske u prijevodu Cirila Zlobeca). Vjerovao sam tada da bi se ona, u dopunjenijem obliku, doista mogla ostvariti u Italiji. Ali unatoč vrlo povoljnim usmenim reakcijama iznenađenih talijanskih sugovornika (ne samo u Firenci, nego primjerice i u krugu Maria Petrucciana u Rimu) izostala je svrsishodna veza s nakladništvom, a meni je preostala tek utjeha pretiska u vlastitoj knjizi *Vicini ignoti* (dvoznačno: *Nepoznati susjedi* i *Bliski neznanci*, Hrvatski P. E. N. – Istituto Italiano di Cultura, Zagreb, 1992) u doba domovinskog zalaganja odavde, kad se pjesnik već nalazio na diplomatskoj funkciji u Poljskoj ili je upravo onamo kretao, a naš se kontakt stjecajem zemljopisnih i drugih okolnosti, prorijedio do gotovo slučajnih, no u prolazu uvijek prijateljskih susreta i ponekog pisma. Gotovo i zaboravih da sam u spomenutoj knjizi dopunio odabir pjesama s još osam prijevoda: *Zatim je došla ona, Deset sati navečer, Fragmentarni esej o većini (ili o tzv. masi), Pjesma (o) mozgu, Tvoja duša mi koristi* (iz zbirke *Sjaj nelsvakodnevice*), *Prastari Bog/Gospodar, Ta Marija Josipova iz dječastva* i *Grobovi starih Hrvata* (iz zbirke *Nastanjen uvijek*); čime se ukupan broj mojih talijanskih prijevoda popeo na 24. Osvrćući se u jednom od svojih 70-ak pisama (iz Lavinia, 27. kolovoza 1992) autoru ovih redaka Mario Petrucciani (1924-2001), kritičar poezije u rasponu od hermetizma do neoavangarde, opširnije se osvrnuo na djelo *Vicini ignoti* i, uz ostalo, potvrdio: „zadržao sam se s mnogo pozornosti i nad 'sasvim običnim rečenicama'“ (*'mi sono fermato con molta attenzione anche sulle „solite frasi'.*)*

Nekoć, zagrebačka druženja sa Slavičekom imala su i solidarno obilježje zajedničkoga kvarta: za mene u trešnjevačkim godinama (1966-1974, ne računajući „presjek“ od dvije talijanske gotovo u nizu), pa dok ispred tamošnje robne kuće na glavnom trgu pamtim posljednji razgovor s Pupačićem (a tema je bio, na njegov poticaj, Jan Palah Margherite Guidacci, u „Telegramu“ 1969), uza

* Knjiga je pobudila više recenzija, ali je u njima Slaviček – pozitivno – obilježen sažetcima preuzetim iz samog predgovora. Sve to spominjem mimo svoje ograničeno posredničke uloge, a (utopijski?) općenito na korist autorima glede njihovih inozemnih „fortuna“, koje se u domovini počesto ignoriraju ili prešućuju, a neke minimalističke, naprotiv, uvećavaju po mjeri osobnih htijenja. Glede prijevoda posebice malo se vodi računa o tome *tko ih vrši, kako, gdje se tiskaju i naposljetku – kamo (ne) dospijevaju!*

Slavičeka me veže i posjet nekadašnjem stanu Tina Ujevića, uključivši i tada još živu gazdaricu. Na uglu centralne trešnjevačke prometnice i Selske ceste (uz koju Ujević još bijaše mogao promatrati suncokrete i antologijski ih opisati) ulazilo se na kat vanjskim stubama. A nekoć skromna pjesnikova sobica, u oronulom sivilu kuće, ostala je za nas zatvorena, prepuštena maštanju. Zasigurno, Slaviček je podosta dugovao Ujeviću, pogotovo onom govornom, narativnom – bez negdašnje patetike, a u prilog znakovitih „banalnosti” – posebice *poslije* zbirki za života (citiram po sjećanju *Kobase s hrenom*).

Pretposljednje Milivojevo pismo započinje pak s „Dragi Mladenissime”, a posljednje s „Dragissimo”: u njemu se ispričava što nije stigao na promociju moje knjige *O 'modusima' književnosti*, ali isprici prethodi – kao telepatska poveznica – vijest da je upravo tada napisao „pjesmu o modusima postojanja”! (No, ne govore li, zapravo, sve njegove upravo o tomu, u bezbrojnim varijacijama?)

Razdoblje druženja s Milivojem Slavičekom i njegovom poezijom kao da, i u nekoj mojoj kronologiji unatrag, biva obilježeno tihim sjajem nezamjećivanih stvari, što ih je iz obične svakodnevice mogla spasiti tek pozornost egzistencijalnog motritelja: koji bi još uvijek *govorio* potičući skromnost nasuprot samodostatnim iskazima tanahnih sadašnjosti. Govorio bi danas možda više onima koji samo čitaju (ako!?), a ne pišu. (Jer, reklo bi se, da su potonji od njega već naučili koliko im je bilo dano i usvojivo.)

31. listopada 2009.

Milivoj Slaviček onkraj „sasvim običnih rečenica”¹

„Sasvim obične rečenice” – gotovo amblem cjelokupnog Slavičekova pjesničkog opusa, ne teže lakoj popularnosti, premda su njihova rasprostranjenost (mislimo na one „najslušnije”) kao i, pogotovo, položaj priznatog i nagrađivanog autora počevši od vrlo mlade dobi, mogle katkada upućivati na obrnut zaključak. Njihovo ishodište valja tražiti, međutim, u autentičnom i posvemašnjem životnom izgaranju za poeziju, shvaćenu kao nadvladavanje apsurda: između egzistencijalne samoće i angažiranoga „građanskog” oduška (kojemu, u Italiji, ne bismo znali naznačiti drugu usporedbu osim one s časopisom „Officina”,² nišaneći, iako u podosta različitim uvjetima, recimo nadasve na nekog poput Fortinia ili pak „autonomnijeg” poput Risia).³ Banalnost nanovo iznošena (na tematsko-leksičkoj razini) može se doimati beznačajnom samo u ograničenoj

1 M. Slaviček, *Tri pjesme s rečenicama* (Prva), u: *Predak*, Naprijed, Zagreb, 1963, str. 32.

2 Simbolično „Radionica”, glavno glasilo neoeksperimentalizma. Časopis je izlazio u Bologni, a urednici su mu bili (u I. seriji, 1955-1958) Leonetti, Pasolini i Roversi. U proširenom uredništvu (II. serije, 1959) našao se i Fortini.

3 Nelo Risi, rodnom iz Milana (1920), poznat kao i sineast, još je djelatan, živi u Rimu. Pored vršnjaka Andree Zanzotta, a nakon smrti Maria Luzia, danas je jedan od najvažnijih predstavnika talijanskog pjesništva, svojevremeno pobornik antidogmatskog moralizma, tipičnog za Lombardijce (po Raboniu tzv. „lombardska linija”, obilježena neoluminizmom; termin preuzet iz naslova Luciana Anceschia, 1952).

kružnici nekog mikroanalitičkog povećala. Nikako, međutim, u *collageu* kojemu uglavnom pripada, kao najvišem stupnju strukture (a koji utvrđuje početne elemente) ili u autorovu dubinskom istraživanju psihološko-društvene bitnosti, skrivene pod krhkom ljuskom svakodnevne *parole*.⁴ Slaviček se često služi uobičajenim izrazom (neko „uvijek” ili „nikad” npr.) da bi odmah odmjeravao njegovo zastrašujuće semantičko trošenje (do približnosti i poništenja); napokon prihvaća njegovo ne-značenje svojevrsnim vedrim razočaranjem. Ipak, verbalni svemir, ubeskonačen zahvaljujući zračenju metafore (protuteža „govornom”) pripada pjesniku; ne međutim vanjskom svijetu s njegovim programiranim ili imperativnim preduvjetovanostima. Tamo gdje objektiv, koji se na početku činio dosegnut, izmiče promatraču, sve klizi u neku drugu „sekvenciju” (druga područja, druga svjetla), a postignuće iznova moguće je samo na povratku: onom koji vodi prema nekom subjektivizmu postrance ili, još gore, prema anahronizmu. Ali u pjesnika, vrlo svjesna, ipak odolijeva iluzorno prihvaćanje nekog procijepa, nekih „čudesno bijelih vrata”,⁵ kao prolaznim sporazumom sa svijetom preko praga, ili pak samoobrana zasnovana na kakvoj stalno odgađanoj odluci, kao da se radi o nekom međučekanju. Težim se doima stjecanje nakon zauzimanja „građanskog” stava: bilo da je riječ o govoru zapriječenom psovkom-interpunkcijom, zajedljivoj lucidnosti u srazu s involucijom stanovitih birokratskih struktura na uštrb samoupravljanju, ili pak o sklerози globusa, naime obeshrabrujućoj svjetskoj dijagnozi. Na nekoj ljestvici približavanja, od onog subjektivno mogućeg do objektivno neizvedivog, čini se da krajnju točku ipak označuje skriveno lice objektiva „u bijegu”.

Slaviček je pjesnik življenja i pisanja (stalno stapanih), pjesnik diskretnih ženskih nazočnosti, ožiljaka liječenih i neizlječivih, istina otkrivenih „u zagradama”: umije priskrbiti lirsku dimenziju tišini i pronaći kut iz kojeg postaje vidljiv odsjaj na zanemarenoj sitnici.

Nije pjesnik teze, niti antiteze. Njegova razdaljina, sasvim fenomenološka, vodi ga prema sintezi dostojnijoj čovjeka, kojemu se usuđuje proglasiti „pretkom”. Ali uzimajući u obzir, dijalektički, svaku pretpostavku: „Ili još vrijeme nije i nikad neće biti”.⁶

1973.

Autorov prijevod s talijanskog

(„L'Albero”, Lecce, br. 56/1976)⁷

Kasnije će Slaviček čitati i Antonia Portu (plaketa u mojem hrvatskom prijevodu, 1987) s kojim, međutim, dijeli *unatrag* neobično ukrizane podudarnosti: npr. *Ono što svi misle* (Porta, *Metropolis*, 1971) naspram pjesme *Fragmentirani esej o većini (ili o tzv. masi)*, datirano 1981, u Slavičekovoj zbirci *Sjaj nelsvakodnevce* (1987). No Portina je pjesma u prijevodu već bila uvrštena u moju sarajevsku antologiju talijanske poezije, 1982.

4 Fr. u *desaussureovskom* značenju.

5 Istoimena pjesma, u *Soneti, pjesme o ljubavi i ostale pjesme*, Čakovec, 1967. str. 55.

6 *Vrijeme je da se događa napokon čovjek* (1958), uvršteno u *Nastanjen uvijek*, prir. B. Petrač, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990, str. 16.

7 Iz razumljivih razloga izostavljena je popratna bio-bibliografska bilješka, nužna za talijanskog čitatelja (aktualizirana u *Vicini ignoti*, gdje su i prijevodi kronološki točnije poredani). Prethodne su note, naprotiv, dodane ovom prigodom za našeg.

Milivoj Slaviček

SODOMA I GOMORA

Bili su to gradovi u kojima su se ljudi užasno dosađivali
pa se, izgleda, neprestano mislilo o finesama spolnih kontakata
Tako i s našim gradom

Bilo je to vrijeme relativnog dobrostanja
i doba uznapredovalih pometnja u vrednovanjima
Tako i s našom civilizacijom

Ah, bila su to slavna vremena
i čini se da ćemo i mi postati sintagmom
i tako se proslaviti

(Sjaj nelsvakodnevice, 1987)

Milivoj Slaviček

SODOMA E GOMORRA

Quelle erano le città in cui gli abitanti si annoiavano tremendamente
perciò sembra che si avesse pensato di continuo alle finezze dei contatti
sessuali

Così anche la nostra città

Era il tempo del relativo benessere
e il tempo delle progressive confusioni di valutazione
Così anche la nostra civiltà

Ahi, quelli erano gloriosi tempi antichi
eppur pare che anche noi possiamo diventare un sintagma
per renderci celebri così

(Il lucore della non-quotidianità, 1987)

Traduzione di Mladen Machiedo*

* Kao dopunu svojim prethodnim odabirima ovaj prijevod iz neobičnijeg Slavičkera namjenjujem prvenstveno čitateljima hrabre napuljske kronike *Gomorra* Roberta Saviana (Mondadori, Milano, 2006).

Janko Dimnjaković

Triptih

I.

Njih su trojica stajali na omalenu brežuljku iznad rijeke u prvom sumraku. Još malo pa će im se sjene produžiti preko rijeke, pomisli Prosper iz Akvitanije. Tamo daleko na drugoj obali, prema sjeveru, nazirale su se vatre velike Atiline vojske koja se povlačila.

– Sve je na svijetu samo ponavljanje – reče biskup Lupus od Trece gledajući u daljinu. – Što je bilo, opet će biti, i što se činilo, opet će se činiti, i nema ništa nova pod suncem!

Prosper iz Akvitanije iznenađeno pogleda biskupa Lupusa. Nije očekivao te riječi iz njegovih usta. Znao je da je biskup hrabar čovjek: kad su Huni osvojili njegov grad Trecu, Lupus je spriječio najgore mudrom mješavinom odlučnosti i popuštanja. Znao se nositi i s jednim Atilom. Ali predavanje sudbini nije bilo u skladu s biskupovim karakterom.

Prosper reče: – Časni biskupe, Rimsko je Carstvo na izdisaju. Vizigoti na zapadu, Ostrogoti na istoku, Franci na sjeveru, Vandali na jugu otimaju njegove ostatke ostataka. Barbari napadaju Carstvo, drugi ga barbari brane. Nitko se više i ne može nazvati Rimljaninom. A Atilu nazivaju Bičem Božjim, kao da je Sudnji dan već došao. Gdje je tu ponavljanje?

Biskup Lupus okrene se Prosperu. Bilo mu je poznato da i sam papa visoko cijeni učenost Prospera iz Akvitanije, njegovo iskreno kršćansko uvjerenje bez lažne pobožnosti. Ali sada je u krivu – mislio je biskup.

Reče:

– Što je povijest, ljudska povijest? Gomila nevjerovatnih gluposti koje svaka generacija ustrajno ponavlja. Rim će pasti, da bi se uzvisio. Već sada je Rim

simbol kršćanstva, kao što je donedavno bio simbol progona kršćana. A barbari će proći, da bi postali uljuđeni narodi.

– Ali koja će sila to učiniti? – pobuni se Prosper. – Car Valentijan je slabić, a vojskovođa Aecije nasilnik. Car radije boravi u Ravenni, jer je prijestolnica previše nesigurna. Rim nije više ni kostur svoje nekadašnje snage!

– A ipak je Atila zaustavio svoju vojsku i bez ikakve bitke povlači se prema sjeveru, nakon samo jednog razgovora u četiri oka s papom Leonom – reče biskup.

– Razgovora u četiri oka, kojem nitko ne zna sadržaj – primijeti Prosper. – Doista, koja je to tajna formula bila izrečena, da se vođa okrutnih Huna kao poslušan psić vratio odakle je došao?

To je pitanje bilo upućeno trećem čovjeku, koji dotad nije rekao ni riječi. I on je gledao na sjever preko rijeke. Djelovao je nekako umorno, poput nekoga tko je upravo došao s nekog teškog posla. Bio je nižeg rasta od dvojice svojih drugova, i da nije bilo bijele odjeće i jednostavna križa, nitko ne bi pogodio da je to Leon, biskup i metropolit rimski, namjesnik Isusa Krista, nasljednik apostola Petra, vrhovni svećenik sveopće Crkve, patrijarh Zapada i sluga slugu Božjih.

Sada reče:

– Razgovor između rimskog biskupa i hunskog kralja pripada samo njima dvojici. Ali znajte da je Atila čovjek kao i mi koji ovdje stojimo. Osvajao je tuđe zemlje jer Huni nisu nikad ništa drugo ni radili. No za razliku od drugih osvajača, Atila si je počeo postavljati pitanja – strašna nevolja za svakog nasilnog vladara. Nezanje je moć: Alarih nije ništa znao, pa je sve razorio. A Atila se pitao. Može li ostvariti hunsko carstvo koje će naslijediti rimsko? Ne može. Kažem vam: nikad čovjek nije bio svjesniji vlastite bespomoćnosti nego svemoćni hunski kralj u razgovoru s biskupom Rima.

– Atila će se slomiti – reče Prosper iz Akvitanije – ali što to mijenja na stvari? Rimaska vojska nije ni sjena one nekadašnje, i ono jedino što u njoj vrijedi, to su barbarske postrojbe. A barbari vide smisao jedino u razaranju. Nisu li došla divlja vremena, kakvih nije bilo od postanka svijeta, divlja vremena na koja se mora odgovoriti na divlji način? Ne zove li se rimski papa Leon, a njegov najodaniji biskup Lupus? Lav i vuk na čelu Crkve?

– Papa se zove Leon – reče biskup Lupus sa strahopoštovanjem – jer u Knjizi mudrosti piše: „Pravednik je kao lav, koji ne poznaje straha ni oklijevanja.”

– A biskupa Celestina njegovi su sugrađani iz Trece nazvali Lupus, jer se kao vuk bori za prava svojih vjernika i svoje Crkve – reče papa. – Ali naš prijatelj Prosper ima pravo kad se pita koja će sila učiniti da Rim ostane vječan. Postoji jedna takva sila, i samo jedna. Ako Crkva bude slijedila poruku križa, vodit će svijet slijedećih nekoliko tisućljeća. Za Crkvu – pravu sveopću Crkvu – nema ni Rimljanina ni barbarina, ni naroda ni narodnosti, ni razlika u kulturi i civilizaciji, jer smo svi jedno u Kristu Isusu. Stat crux dum volvitur orbis – zaključiti papa.

Koja moć latinskog izraza, pomisli biskup Lupus. Ni na grčkom, ni na ikom drugom jeziku ne bi se to moglo tako sažeto i sadržajno izreći. „Križ stoji dok se svijet vrti.” Kao da su latinske riječi dobro otesani kameni pravokutnici uredno poslagani jedan pokraj drugog.

Prosper iz Akvitanije je razmišljao. – Mi govorimo o sveopćoj Crkvi, i dobro govorimo, jer Crkva i treba biti takva. No svi se pozivaju na Isusa Krista – ali ne podrazumijeva li svatko pod tim nešto drugo? Arije je tvrdio da je Isus pravi čovjek, ali nipošto nije pravi Bog. Nestorije je tvrdio da su božansko i ljudsko u Isusu tako odvojeni da bi mogli doći i u sukob. Eutih tvrdi da su ljudsko i božansko u Isusu pomiješani kao voda i vino, pa on ne bi bio ni pravi čovjek, ni pravi Bog. Već se na Istoku javljaju neki koji tvrde da je Isus pravi Bog, ali nipošto nije pravi čovjek. Hoćemo li reći kao Pilat: „Što je istina?”

– Sreća je – nasmiješi se biskup Lupus – što smo u društvu čovjeka koji bi o tom mogao nešto reći. Nisu li samouvjereni grčki biskupi i opati na koncilu u Efezu, kada je izaslanik rimskog pape tumačio vjerske istine, ustali i uskliknuli u jedan glas: „Petar je govorio na usta Leonova!”

– Tada još nisam bio papa – reče Leon. – Ali mislim da se oko nečega možemo lako složiti. Ako Isus ne bi bio pravi čovjek, onda bi božanstvo ostalo u nedohvatnim visinama, gdje bi ga svatko mogao zamišljati kako želi. Bog bi bio toliko visoko, a čovjek toliko nisko, da ne bismo bili djeca nego robovi Božji. A ako ne bi bio pravi Bog...

Šutjeli su.

...Onda neka nam se svima Bog smiluje! Uzalud je naše propovijedanje, uzalud je i vaša vjera! Bez uskrsnuća nema budućnosti – a jednoga dana kad i barbari prihvate tu misao, doći ćemo do novog zajedništva koje danas ne možemo ni zamisliti. Slobodni narodi, udruženi u ljubavi, koji s veseljem prihvaćaju jedni druge!

Biskupu Lupusu učini se da je papa zastranio. Narodi udruženi u ljubavi? Pa gdje je to ikada bilo? Već je zaustio da nešto kaže, ali Prosper iz Akvitanije ga pretekne. Biskupu se činilo kao da sluša nekog starozavjetnog proroka:

– Nije li Petar doista govorio na usta Leonova? Krenimo dakle u Rim i objavimo gradu i svijetu da je najveća pobjeda izvojevana ne snagom oružja, nego snagom razuma i silom uvjeravanja, prvi i možda posljednji put u povijesti. Ovakvih dana kao što je današnji ne će više biti mnogo u budućnosti – jer hoće li ikada više netko pobijediti snagom riječi?

II.

– Sve je na svijetu samo obnavljanje – reče Michelangelo Buonarroti. – Stojimo na ramenima divova, pažljivo proučavajući velike majstore antike, i nadamo se da ćemo i mi jednog dana stvoriti onako velika djela. A učinak nikad nije ravan našim zamislama!

Sav prljav od prašine, znojan od napora, trudio se da iz jednog komada mramora, u kojem je neki nevješt kipar napravio rupu, iskleše lijep kip.

Leonardo da Vinci pažljivo ga je promatrao. Nije se moglo pogoditi krije li njegova gusta brada ozbiljan ili blago ironičan izraz lica. – Majstore Michelangelo – reče – ne čini li vam se da se kipari malo previše trude za učinak koji postižu? Kipar mora nabaviti dobar materijal za svoje djelo – po mogućnosti mramor, i to ne bilo kakav, recimo onaj iz Carrare – pa taj mramor valja rasijecati, bušiti, oblikovati i napokon gladiti, da se dobije željeni oblik i sjaj. Kipar se sav izmuči, zapuše, naguta prašine, bole ga svi zglobovi i mišići kad sjedne da se napokon odmori. A slikar mirno sjedi na svojem stolcu, čas uzme jednu boju – čas drugu, lagano premazuje i ostvari veliko djelo bez silna fizičkog napora.

Michelangelo ga pogleda. Nikad nije volio ovog bjelobradog oportunistu – iako mu se mora priznati da je genijalan slikar. – Ne čini li vam se, majstore Leonardo, da slikar od silne lakoće rada često nikad i ne završi svoje djelo? Nije li vaša „Posljednja večera” dovršena samo zato jer vas je naručitelj natjeravao kao vrug grješnu dušu? A što je to bilo posebno na gospođi Lisi, ženi trgovca Francesca del Giocondo, da ste joj slikali usta dvanaest godina?

– Ja nisam plemić kao vi, majstore Michelangelo – odvratila Leonardo – i ne stojim na ramenima divova, jer su veliki majstori antike ostvarili mnogo više kipova nego slika. Znam da ste stvorili velika djela – iako bi neki zlobnik rekao da su vam muški kipovi dojmljiviji od ženskih. Ali ja ne mislim tako, i vaša „Pieta” nije slabija od vašeg silnog „Mojsija”. No ja bih volio – čini mi se, kao i vi – da svako moje djelo bude savršeno. A savršenstvo ne dolazi na brzinu. Ne bismo li stalno radili trećerazredne stvari da u nama nije neprestano nezadovoljstvo učinjenim?

– Majstore Leonardo, ja nisam samo umjetnik, ja sam i građanin Republike Firence. Volim svoju zemlju, i ako hoću nešto učiniti za svoj grad i svoju domovinu, ne mogu u beskraj odugovlačiti s djelima na kojima radim.

– Ali i vi ste, majstore Michelangelo, radili izvan Firence, i to za ljude koje bi malo tko mogao nazvati dobrodušnima – recimo za papu Julija II, koji je bio više osvajač nego vjerski vođa. A nije li istina da je Sveti Otac, dok ste radili u Rimu, na vama slomio nekoliko svojih štapova?

Michelangelo osjeti bijes. – Papa Julije bio je velik čovjek – sasvim drukčiji nego sadašnji papa Lav X, koji nije ni sjena onom Lavu koji je prije tisuću godina jednom riječju zaustavio divlje Hune u pohodu na Rim. Za vrijeme pape Julija čovjek je mogao hodati okolicom Rima bez straha da će ga opljačkati prvi nadobudni razbojnik. A ja barem nisam radio za ubojice poput Lodovica ili Mora u Milanu, ili za strane zavojevače poput francuskog kralja.

Leonardo mirno odgovori: – Majstore Michelangelo, nemojte se uzbuđivati i naoružajte se strpljenjem. Strpljenje djeluje na uvrede kao odjeća na hladnoću: ako je hladnoća veća, uzmi više odjeće, pa je ne ćeš ni osjetiti. Vi ste gra-

đanin Republike Firence? Ja sam građanin svijeta. Spomenuli ste francuskog kralja? Kako se on zove? Karlo, Ludovik? Ili možda Franjo? A gospođa Lisa, žena trgovca Francesca del Giocondo, živjet će i onda kad nikakvog francuskog kralja više biti ne će.

– Ali gospodo! – reče Rafael Santi. – Slušam vaš razgovor i silno mi je žao da dva najveća umjetnika našeg vremena dolaze u takve razmirice. Oprostite mi što se miješam u vaš razgovor, mlađi sam od vas, nisam čak ni Firentinac, ali dopustite mi da kažem: nije li to savršenstvo koje tražite već sadržano u vašim djelima? Tko će za stotinu ili dvije stotine godina naslikati bolju sliku od Posljednje večere, tko će isklesati veličanstveniji kip od Mojsija?

– Ovaj naš mladi kolega neumjereno nas hvali – reče Leonardo. – Ali, majstore Rafael, i vaše su slike blizu savršenstvu koliko se to samo može zamisliti; Vaša „Atenska škola” – koji raspored figura, koja suverena uporaba arhitekture!

– A meni se – reče Michelangelo – osobito sviđa vaš portret pape Julija II: ovaj veliki papa uhvaćen u trenutku kad je možda shvatio da se nijedan od njegovih gigantskih planova ne će ostvariti, umoran i rezigniran, gotovo turoban, toliko suprotan svojoj inače neobuzdanoj energiji...

– Nego, majstore Rafael – reče Leonardo – ako su naša djela doista zadnja riječ umjetnosti – što je, siguran sam, vaš pretjerano optimističan stav – kamo umjetnost može ići dalje? Ne će li to biti njezin kraj?

Rafael je razmišljao. – To možemo samo nagađati. Ali od starog Egipta do danas, u umjetnosti se uvijek događalo nešto neočekivano. Tko zna? Možda će boja postati važnijom od crteža?

– To mi se čini sasvim nevjerovatnim – reče Leonardo. – I ja sam nešto pokušavao s bojom. Osobito na pozadinama svojih slika, pokušavao sam dobiti sklad finih nijansi – pitanje je koliko sam u tomu uspio. Ali boja važnija od crteža?

– Boja ima svoju dramatsku snagu – reče Michelangelo. – Kontrasti boja mogu silno djelovati – ali na slici boja mora biti služavka crtežu. Važnija od njega – to nikada!

– Vidjet ćemo – nasmiješi se Rafael. – Sada se međutim moram oprostiti od vas: moja draga nestrpljivo čeka da joj dođem, i nikakva „Atenska škola” ne može ju zadovoljiti.

– Ako smijem primijetiti, previše se trošite, majstore Rafael – reče Leonardo – i bojim se da ćete umrijeti mladi. Želite li savršenstvo, morate biti koncentrirani na samo jednu stvar.

– Ne daj Bože! – usklikne Rafael. – Svijet je toliko raznolik, da me koncentracija na samo jednu stvar ispunjava užasom. Majstore Leonardo, neka svatko slijedi svoj put. A sve je u Božjim rukama. Vidim, majstore Michelangelo, da mi želite prigovoriti; ali nemate pravo. Ja sam spreman i živjeti i umrijeti: što treba da bude, bit će.

III.

– Sve je na svijetu samo prenavljanje – reče Staljin. – Evo, svi su se divili Leonardu da Vinciju i Michelangelu Buonarrotiju jer su prvi prikazali ljude kakvi zaista jesu, ne onako iskrivljene i izvitoperene kao u srednjem vijeku. A danas na tisuće trudbenika i trudbenica marljivo slikaju i klešu, prikazujući ljude gotovo kao na fotografiji, a nitko to ne cijeni, nego svi luduju za takozvanim starim majstorima!

Molotov i Berija, oprezno sjedeći na pola stolca, pažljivo su slušali svog Gazdu. Sprema li se to slanje slikara i kipara u logore? – pitao se Molotov. Ne bi on imao ništa protiv toga, ali bi volio da o tomu sa Staljinom razgovara u četiri oka, a ne u društvu s ovim opasnim Berijom, zlim anđelom Sovjetskog Saveza, šefom svih tajnih službi! Reče:

– Druže generalni sekretaru, umjetnici si zaista svašta dozvoljavaju. Recimo, ona Ana Ahmatova. Nije čudo što ju je drug Ždanov morao ukoriti. Cijeli svijet slavi Dan pobjede nad fašizmom i naše čelične divizije, a njoj je taj Dan nježan i maglen i pun nekakvog proljetnog cvijeća!

– Nemojte mi govoriti o Ždanovu! – obrecne se Staljin. – Jest da je bio heroj opsade Lenjingrada – radije je pustio da milijun ljudi umre od gladi nego da grad preda Nijemcima – jest da sam ga volio kao sina, ali što je on htio? Nekakav razbarušeni komunizam, nekakvu kulturnu revoluciju! Taj bi se još složio s onim balkanskim hajdukom Brozom! A pametna se politika fino vodi, raspliću se konci i spliću, a da kratkovidni objekti te politike i ne vide što se to oko njih i od njih radi! Kao u nekoj Botvinikovoj velemajestorskoj partiji: lagano pomakneš jednog pješaka ovamo, drugog onamo – i protivnik je sasvim blokiran, ne može nego čekati neizbježnu propast! E, Mihail Moisejevič, to je majstor! Ali nakon što je dragi Andrej Aleksandrovič umro od arterioskleroze, na čemu sam ti, Lavrentije Pavloviču, najtoplije zahvalan... – i Staljin značajno pogleda Beriju.

Berija se promeškolji. Osjetio je da sada mora nešto reći. Oh, kako bi volio biti sam sa Staljinom! Tada bi mogli govoriti gruzijski do mile volje, a nitko to ne bi razumio! A sada sjedi s ovim lukavcem Molotovom, svemoćnim ministrom vanjskih poslova, Staljinovom desnom rukom! Ako se razgovor bude vodio oko umjetnosti i književnosti, onda sam propao – pomisli Berija.

Reče: – Arterioskleroza druga Ždanova bila je jako uznapredovala. Nažalost nije bio moguć nikakav drugi ishod osim smrtnog.

– Dakle – reče Staljin – nakon što je dragi Andrej Aleksandrovič umro od arterioskleroze, možemo se posvetiti glavnoj stvari, to jest likvidaciji onog balkanskog razbojnika. Tvoji diplomatski pokušaji nisu baš urodili plodom, zar ne, Vjačeslave Mihajloviču?

Molotova oblije hladan znoj. – Ali, druže generalni sekretaru, Jugoslavija je potpuno diplomatski izolirana. Naš predstavnik u Ujedinjenim narodima ima nalog da stavi veto na svaku odluku koja bi išla njoj u prilog. Računamo

da će u roku od šest mjeseci u Jugoslaviji doći do prevrata, i da će lupež Broz visjeti na glavnom beogradskom trgu.

– Šest mjeseci, ha? – razbjesni se Staljin. – Naši najbolji ljudi, Arso Jovanović, Sreten Žujović, ubijeni kao psi, a onaj Broz šepiri se po Beogradu! U najkraćem roku morate riješiti tu stvar! Ne smijete propustiti nijedan način da likvidirate tog lupeža!

– Ali, družo generalni sekretaru...

Staljinovi brkovi su podrhtavali. – Dragi moj Vjačeslave Mihajloviču, trebao si se i dalje zvati Skrjabin i baviti se glazbom, kao i svi iz tvoje šire obitelji, a ne gurati se u prve redove naše nepobjedive Partije! Kakav li si ti čekić?

Berija je uživao. „Molot” znači čekić, a prepredenom Molotovu zaista ne pristaje to udarničko prezime. Eh, kad bi se mogao otarasiti Molotova...

– A kako ono Finci zovu one svinjarije koje bacaju po našim tenkovima? Molotov-kokteli?

– Družo generalni sekretaru, Finci su vrlo neukusan i glup narod. Najbolje bi bilo da Finsku okupiramo kao prije 1918, onda bi morali zauvijek šutjeti.

– Jest, ali o tomu ne odlučuješ ti, Vjačeslave Mihajloviču! – Staljin je najednom izgledao silno dobro raspoložen. – Zna se tko je gazda! Evo, ovaj ovdje Lavrentij Pavlovič – dao sam mu u ruke sve tajne službe, tisuće agenata, a što je učinio? Manje više ništa! Čak nas je i ona Brozova UDBA preveslala! I što da učinim s tobom, Lavrentije Pavloviču?

Molotovu je raspoloženje odmah poraslo do neba. Sada je bio red na Beriji da se preznojava. Samo kad bi Staljin maknuo tog prokletog Beriju...

– Družo generalni sekretaru – reče Berija – Broz je iznimno lukav. U stanju je izigrati i vlastitu majku. Nema pokvarenijeg čovjeka u cijeloj Europi.

– I baš zato morate udvostručiti napore da ga smaknete! – poviče Staljin. – Zapamtite što ću vam reći: taj Broz veći je staljinist od vas dvojice! Dobro je naučio sve moje lekcije!

– Družo generalni sekretaru – usudi se reći Molotov. – Meni se ipak čini da prije rušenja Brozova režima u Jugoslaviji moramo imati dobru psihološku pripremu, u smislu da jugoslavenski narodi shvate kakva je to gnjida. Ne treba zanemarivati moć riječi; navodno je jedan papa prije mnogo stotina godina zaustavio Hune u pohodu na Rim samom snagom riječi.

– Ma što mi ne kažeš, Vjačeslave Mihajloviču? – nasmija se Staljin. – Koliko divizija ima papa? Ostavite se vi uzaludna posla i nađite staljinsko, čelično rješenje za taj problem. I nemojte mi spominjati ni Boga ni papu: Bog je mrtav, kao što je zgodno rekao neki Nijemac – mogu oni biti naši neprijatelji, ali ima ih i pametnih – a papa nije ništa. A jedino što će trajati, drugovi – zapamtite to – jedino što će zauvijek trajati, to je Sovjetski Savez!

Qualis artifex pereo

Zapara, zapara, zapara!

Već tjedan dana ovo olovno nebo nad Rimom! Čovjek ne može ni misliti, a kamo li posvetiti se božanskoj Afroditi i iz lutnje izvući nenadmašne zvuke svečane pjesme! O, bogovi! Glava mi puca, uši mi se znoje, pločica stoji preda mnom i ostaje prazna, i ne mogu se usredotočiti na umjetnost! A sada još i ova Galbina pobuna!

Faon i Epafrodit tvrde mi da je stvar izgubljena: moja je propast stvar trenutka i preostaje mi samo smrt. Eh, da sam prijestolnicu na vrijeme prenio u Aleksandriju! Sada bih Egipćane do suza ganuo svojim pjevanjem i dali bi mi sve što želim! A s ovim tupastim Rimljanima ne možeš ništa! Kažu „Venera”, kao da „Afrodita” nije mnogo elegantnija i poetskija riječ! Nazivaju se Kviritima, a vonjaju lukom i češnjakom i stalo im je do umjetnosti koliko do lanjskog snijega! Debeli Vitelije samo ždere i pije i muči svoje robove. Oton je kicoš koji ustrajno stavlja na sebe svakojake mirise: trebao se roditi kao žena! A ona seljačina Vespazijan! Zaspali slušajući moje božansko pjevanje! Ne znam kako ga nisam ubio! Sada je, hvala velikom Jupiteru, daleko na Istoku i opsjeda Jeruzalem; osvojit će ga sigurno, jer to je jedino što zna raditi. S takvim ljudima čovjek doista poželi da se ubije!

Svi, svi, svi su me izdali! Onaj tustovrati Seneka, stoik! Kao, treba se suzdržavati i zadovoljavati se s malim! A robinje u njegovoj kući prelijevale su se u svim nijansama bjelokosti i ebanovine! Mudrac čija se riječ sluša! A ni on nije uspio objasniti ima li žena dušu! Veliki dramski pisac! Vidjet ćemo hoće li njegova ili moja djela nadživjeti ovo naše zadihano vrijeme! A onaj Petronije, arbitar elegancije! Kao da netko osim mene može biti arbitar bilo čega! Meni se rugati – meni, Neronu! I još je izbjegao sramotnu smrt otvorivši si žile!

Takvi ljudi zavrijedili su cara kao što je bio Kaligula! Žališ li smrt njegove sestre – kriv si jer je po smrti postala božicom, ne žališ li – kriv si jer si beščutan! Sjajan paradoks, skoro kao onaj o Krećanima koji lažu! Ali Kaligula je bio budala: umjetnost mu nije značila ništa. A umjetniku je sve dopušteno! Krv, znoj i suze – sve je to slatko kad služi umjetnosti! Mrmljaju da sam pjevao gledajući požar Rima: no nije li za umjetnika najveća inspiracija kad se ono što je najveće i najmoćnije odjednom pretvara u prah i pepeo? Ljudi, iz nekog razloga, vole nasilje: nasilje u cirkusu, na gladijatorskim igrama; ni o čemu se ne priča više nego o nekoj teškoj nesreći s mnogo mrtvih. Kao da ljude ne ushićuje kada svijet stoji u savršenom redu, nego kad bogovi padnu na tjemel! Uostalom, svjetina je bila prezadovoljna kada smo za požar Rima našli krivce – kršćane, neku židovsku sljedbu, sasvim naopaku, uvjeravala me Popeja. Nažalost, nisu se bojali smrti, čak ni kad su na njih puštali zvijeri, što je dosta pokvarilo dojam u amfiteatru. Ali kako možeš biti vladar, a da nemaš uvijek spremna krivca za sve što se može dogoditi?

A sada govore da sam ja za sve kriv. Da, ubio sam majku, ženu i brata. Ali jesam li imao izbora? Svaki bi čovjek trebao kad tad ubiti svoju majku, na ovaj ili onaj način. A Agripina me je gušila! Nakon njezine smrti kao da je neki veliki tovar pao s mene! Hodao sam kao da nemam težine! A Britanik? Kakav je to vladar koji vjeruje u ljude? Zar da s takvim bratom dijelim vlast nad Rimom? Uostalom, umro je prije nego što je shvatio da mu je jelo otrovano. Jedino Popeja me je razumjela. Ali nije smjela stati na put mom gnjevu! Tako mi žestokog Marsa, nitko ne može svratiti na sebe Neronov gnjev i ostati živ!

Nedavno sam ubio čovjeka. Jednostavno, uzeo sam bodež i zario mu ga u tijelo. Pao je kao pokošen, s izrazom čuđenja na licu – što je skrivio? A ja sam samo htio vidjeti tu tanku granicu između života i smrti, taj trenutak kad čovjek sa svim svojim htijenjima, željama, mudrim planovima, oklijevanjima i hrabrostima, postaje hrpom mesa i kostiju, gomilom udova koji se razdvajaju i svaki za sebe leže na tlu u jednoj napokon bezobličnoj masi za koju ne možeš reći da je jednom bila živo biće. Kao i kod požara Rima – tako mi Artemide streljačice, zaista je jezivo tanka ta granica između nečega i ničega!

A onda mi kažu da sam glumac. Hvala moćnom Apolonu! Nije li svatko glumac u svom životu? Žena glumi pred mužem da ga neizmjereno ljubi, rob glumi pred gospodarom da mu je silno stalo do njegovih zapovijedi – svi glume! Ali nije važno što glumiš, važno je kako glumiš! A što ostaje od svih ljudi i od svih njihovih djela – osim umjetnosti? Tko danas zna, koga je danas briga za velike političke planove faraona Ramzesa? Ali kipovi koje je dao napraviti i danas ushićuju cijeli svijet. Čak i ti debeloguzi i kratkonogi Rimljani ludovali su od oduševljenja kad sam uzeo u ruke kitaru – a danas me preziru, kliću u čast onom suhonjavom Galbi koji nikad ni čuo nije što je to glazba! Legije se odmeću, pretorijanci se bune, svjetina po ulicama traži moju glavu i ne će se smiriti dok ju ne dobije. Nije li to veličanstvena propast? O, bogovi! Zaista mi preostaje samo smrt. Ali koji umjetnik umire sa mnom!

Dijalog o dvama sustavima

(Raskošno uređena dvorana. Galileo Galilei stoji i zamišljeno gleda zatvorena vrata kraj kojih nepomično stoji švicarski stražar u punoj opremi. Najednom se vrata otvaraju. Ulazi najavljiivač.)

– Njegova Uzoritost kardinal Svete Rimske Crkve Robert Bellarmino.

K. B. (ulazeći): – Tu ste, dragi Galilei! Veselim se našem susretu! Nadam se da ste dobro putovali i da se niste previše umorili.

G. G. (dosta hladno): – S velikim poštovanjem pozdravljam Vašu Uzoritost i želim joj svako dobro.

K. B.: Dakle, dragi Galilei, vi zasigurno znate da je glas o vama dopro i do najstrožih crkvenih krugova. Čak i među teolozima vaše ime nije nepoznato.

Vaši pokusi s padanjem tijela različite težine, vaši radovi o hidrostatici, vaš izum termoskopa, izazvali su udivljenje cijelog znanstvenog svijeta.

G.G.: Neka mi oprostite Vaša Uzoritost, ali nekako naslućujem da me niste pozvali radi mojih fizikalnih istraživanja.

K. B.: To je jasno, dragi Galilei. Htio sam samo naglasiti da vi jeste najveći fizičar našeg vremena; a to ni Crkvi ne može biti svejedno, i mora se prema toj činjenici odnositi s poštovanjem. Problem je – kao što ste i sami naslućivali – u onoj nesretnoj Kopernikovoj teoriji o okretanju Zemlje oko Sunca.

G. G.: Spreman sam Vašoj Uzoritosti izložiti svoje stavove o tomu.

K. B.: Da vam najprije nešto kažem. Ta je Kopernikova teorija izazvala mnogo sablazni i među učenim teolozima – a ja im ne mogu zamjeriti. Da uzmem jedan primjer: svaki seljak koji ujutro izađe na njivu vidi kako Sunce izlazi, pa se diže do stanovite visine, i nakon nekog vremena opet zađe. A sada se pojavi jedan teoretičar koji kaže da je to sve privid, da je Sunce zapravo nepomično, a da se seljak zajedno sa svojom njivom i s cijelom Zemljom zapravo vrti oko Sunca! Priznajte, dragi Galilei, da to nije lako prihvatiti!

G. G.: Kad bi postojala samo Zemlja i Sunce, ja bih možda i mogao biti neutralan. Ali kretanje drugih planeta može se Kopernikomom teorijom savršeno objasniti – a ne možemo ga nikako objasniti ako pretpostavimo da je Zemlja nepomična. Zemlja je naprosto treći od šest planeta koji se okreću oko Sunca; prihvatimo li tu činjenicu, moći ćemo lakše riješiti mnoga pitanja – recimo određivanje točne zemljopisne dužine brodova na otvorenom moru, što je velik problem.

K. B.: Ali ako bi se Zemlja okretala oko Sunca, okretala bi se po kružnici – nije li i Kopernik to rekao? Kako onda objašnjavate da razdoblje od ljetnog solsticija do jesenskog ekvinokcija traje nešto duže nego ono od zimskog solsticija do proljetnog ekvinokcija?

G. G.: Na to je pitanje odgovorio jedan moj kolega Nijemac, Kepler – sjajan astronom, iako je protestant. Zemlja se oko Sunca okreće po elipsi...

K. B.: Ali elipsa je nešto izduženo?

G. G.: ...po elipsi koja je gotovo jednaka kružnici. Otuda ta mala razlika.

K. B.: Da bi se nešto okretalo po elipsi? Ako vi to kažete...

G. G.: Ali ja bih Vašu Uzoritost htio upitati nešto drugo. Kopernik je svoju teoriju tiskao davne 1543. godine i posvetio ju tadašnjem papi – u vrijeme kad su svuda oko njega i po cijeloj Europi protestanti dizali glave i papu proglašavali izvorom svega zla u Crkvi. Slijedećih pedeset godina o toj se teoriji živahno raspravljalo i iznosili argumenti za i protiv nje – a da nitko ni pomislio nije da bi ona mogla biti protucrkvena ili naškoditi vjeri. A onda je došao Giordano Bruno...

K. B.: ...taj odurni ateist koji je na temelju upravo ove teorije stao tvrditi kako je Zemlja beznačajan dio svemira, nastala ne Božjim planom, nego manje-više slučajno! Nije mi drago što je završio na lomači – ali što je inkvizicija u njegovu slučaju mogla učiniti?

G. G.: Ja zasigurno nisam ateist – ali ipak bih se usudio primijetiti da lomača nije pravi način da se nekoga uvjeri u neku tvrdnju. Uostalom, ni inkvizicija nije nezabludiva. Nije li jedan od najvećih svetaca Crkve, sv. Ivan od Križa, dospio u tamnicu inkvizicije iz koje je pobjegao verući se po užetu? A nije li i utemeljitelj vašeg reda, sv. Ignacije Loyola, okusio inkvizicijski zatvor?

K. B.: Ja ne branim dominikance. Nije im učinjena usluga time što im je povjereno ispitivanje pravovjernosti svih i svakoga; na stolicu sv. Tome Akvinskog i sv. Alberta Velikoga sjeli su veliki i mali inkvizitori. Njihovo propovijedanje, koje je nekad dizalo planine, danas neki nazivaju komedijantstvom – daleko preoštar izraz, ali i naš je utemeljitelj u našem isusovačkom redu stavio naglasak na propovijedanje nezadovoljan onakvim kakvo je uzelo maha u Crkvi. Ne bih htio da mislite da pretjerano hvalim vlastiti red – ali nije li upravo jedan isusovac digao glas protiv progona vještica, tog nakaradnog običaja našeg vremena koji je mnoge jadne žene odveo na lomaču? A jedan je naš subrat donio iz Kine nevjerovatnu napravu – nazvali smo je „laterna magiča” – koja samo uz pomoć svjetla i tame stvara čudesne pokretne slike! Prava poslastica za fizičara poput vas! Doista, koliko bismo mogli naučiti od drugih kad bismo samo dobro gledali oko sebe! Treba biti otvoren za sve mogućnosti – a ja to nastojim biti.

G. G.: Ako je tako – a u to ne sumnjam – onda će Vaša Uzoritost razumjeti zašto ne mogu odbaciti Kopernikovu teoriju. Uvjeravam Vas da golema većina astronoma i fizičara danas pristaje uz nju. A ja ne vidim kako bi ona mogla proturječiti Sv. Pismu. Ako je u Starom zavjetu Jošua vidio kako je sunce stalo – on je to zaista vidio, a ne može se od starozavjetnog vođe tražiti fizikalno i astronomsko znanje koje mi danas imamo!

K. B.: S jednim se slažem: ako ta teorija tako dobro objašnjava kretanje nebeskih tijela, onda bismo prije trebali priznati da smo Pismo krivo razumjeli nego što bismo trebali odbaciti nešto što je tako očito u skladu s prirodnim zakonima! Ali stvar je – čini mi se – u nečem drugom. Po geocentričnoj teoriji Zemlja je u središtu svemira – i sa svijetom je sve u redu. A vi sada hoćete da vjerujemo da ta Zemlja, sa svim svojim obrađenim i dobro navodnjavanim poljima, sa svim svojim urešenim gradovima punima živahnog prometa, s Leonardovim slikama i Michelangelovim kipovima, s lukavim političkim zamislama europskih državnika, s teško naoružanim vojskama njemačkog cara i francuskog kralja, sa svime što su ljudski um i srce stvorili, juri kao blesava Svemirom, grabeći sve dalje i dalje u prazan prostor! Ako je Crkva ikad išta s pravom branila – to je branila dostojanstvo čovjeka. A gdje je tu čovjekovo dostojanstvo? Čovjek – slamka koju vjetar baca amo-tamo, otpadak u najudaljenijem kutku svemira, prašnica u tišini beskrajnih prostora koji izazivaju stravu? Ako ne budemo čuvali dostojanstvo čovjeka, još će netko ustvrditi da smo srodni životinjama!

G. G.: Ali čovjek ne mora biti u sredini svemira: fizička sredina ne znači ništa. A možda se Bogu baš sviđjelo da ljude i sve ono veličanstveno i genijalno što čovjek stvara ne smjesti u središte svijeta, nego negdje daleko na periferiju,

u neki bezimeni ogranak Mliječne staze, na neku najsporedniju od milijuna zvijezda, u neku svemirsku štalicu? Nije li pisano: „Narod koji je u tmimi hodio svjetlost vidje veliku, i one koji mrkli kraj smrti obitavahu, svjetlost jarka obasja”? Zašto bi ljudski rod morao nastati u fizičkom središtu svemira, kad se ni naš Spasitelj nije rodio u Rimu?

K. B. (smije se): Sada ste i teolog, dragi Galilei, i to ne najgori! Ovo moram ispričati nekom dominikancu! Ali ipak ne vjerujem da bi inkvizitorima vaša argumentacija bila mila. Da se razumijemo: protiv vas digla se golema povika, i prijeti vam zabrana bilo kakvog rada i objavljivanja. Zato sam ja – koji ne smatram da vaše stavove u astronomiji treba naprečac osuditi – došao s jednim prijedlogom za koji smatram da bi bio prihvatljiv i vama i onima koji sumnjičavo gledaju na vaša istraživanja.

G. G.: Pažljivo slušam Vašu Uzoritost.

K. B.: Dozvoljava vam se da vršite istraživanja na polju fizike, i da o njima objavljujete radove kakve god vam drago.

G. G.: A astronomija?

K. B.: Slobodni ste da istražujete i objavljujete astronomske rezultate. Jedino o heliocentričkoj i geocentričkoj teoriji ne smijete pisati...

G. G.: Uopće ništa?

K. B.: Ako ipak budete pisali o tim teorijama, morate to učiniti tako da obvezatno prikazete jednu i drugu, da dadete argumente za jednu i drugu stranu, a da se sami ne opredjeljujete ni za jednu od njih.

G. G.: To ne će biti lako, kad se uspoređi argumentacija za jedno i za drugo...Ali nije nemoguće. Dakle, jedan uravnoteženi prikaz...recimo u obliku dijaloga?

K. B.: Recimo u obliku dijaloga. Ali upozoravam vas, dragi Galilei: jednoga dana kad mene ne bude...

G. G.: Želim Vašoj Uzoritosti dug život na dobrobit Crkve. Nema razloga...

K. B.: ...jednoga dana kad mene ne bude, doći će prvi zadržati inkvizitor i reći: Što taj Galilei, napuhana veličina, lupež, prijatelj protestantima!! U tamnicu s njim!

G. G.: Zahvaljujem Vašoj Uzoritosti na otvorenosti. Mislim da je Vaš prijedlog korektan i ja ga prihvaćam. Jesam li sada slobodan otići?

K. B.: Svakako, dragi Galilei. Ali nemojte se žuriti: imate prigodu da razgledate novi Rim. Rim je danas jedno veliko gradilište: svuda niču prekrasne palače, fontane i trgovi. Jedan mladi umjetnik, Lorenzo Bernini, radi čuda... Nemojte to propustiti!

G. G.: Neka mi oprostí Vaša Uzoritost, ali nekako mi se čini da bih šecujući po rimskim ulicama i trgovima više nego uživati u prekrasnim umjetničkim ostvarenjima volio upijati duh slobode. Sloboda je nešto najdragocjenije što je Bog dao ljudima...Ali moram Vam se zahvaliti na Vašem razumijevanju, na koje se ne nailazi tako često, i molim Vas da me otpustite.

(Odlazi).

Ružica Pšihistal

Krugovi zla u *Đuki Begoviću*

Uvod

Kozarčev *Đuka Begović* (objavljen najprije u nastavcima u *Ilustrovanom obzoru* 1909., a cjelovito 1911. u nakladi Društva hrvatskih književnika), po sudu književnih kritičara, pa i najoštrijih među njima (M. Krlež!), jedan od ponajboljih hrvatskih romana, već je odavno prerastao u mit. Kako zbog nevjerojatno *krilate* sudbine njegova darovita tvorca, koji pokošen sušicom i zagledan u „neprozirne slavonske magle” umire na vinkovačkom Krnjašu sa samo dvadeset i pet godina, tako i zbog podjednako čudesne *mimetičke* moći naslovnoga junaka koji je naprosto prekoračio prag fikcije i za Slavonca, posebice onoga koji svoje identitetsko utočište pronalazi u *šokaštvu*, postao utemeljujuća *figura sjećanja* na fatalnoga Šokca-bečara, *Đuka Begović* izmaknuo je volji svojega tvorca i ukrućen u mit poprimio – kao što to s mitovima redovito biva – dimenzije sakralnoga. S jedne je strane tako već samo ime Đuka Begović postalo eponimom te figurom vosijanske antonomazije poprimio značenje opće imenice, apelativa jasno fiksirane simboličke jezgre samorazumljive svakom Slavoncu, a s druge je strane samo djelo kanonizirano u književnim povjesnicama i školskim programima, reciklirano mehanizmima kulturne industrije i ukrućeno vodičima školskih lektira doživjelo sudbinu većine klasičnih djela – o njima se puno govori, ali ih se slabo ili uopće ne čita.

No, ostavimo li po strani raščlambu slojevitoga i kompleksnoga kulturnoga procesa mitologizacije Đuke Begovića i njegova ugrađivanja u nostalgični *šokački etnomit*, kao i nevjerojatno „produktivne” procese osiromašivanja i napose uskraćivanja i potrošnje smisla onim književnim tekstovima koji su jednom ušli u riznicu odabranih klasičnih djela, nakana nam se u ovome eseju vratiti na prvo čitanje Kozarčeva romana te odstranivši naslage književnih znanstve-

nika-*mitologa*, ne zavodeći se pritom idejom *nevinoga* čitanja, hermeneutičkom metodom odmotavanja/razlistavanja površinskih ljuški/ovojnica doprijeti do dubinske značenjske jezgre romana, u kojoj – prema našem čitanju – leži misterij zla naznačen naslovnom sintagmom.

Objekti nasilja: otac, žene i konji, Ja

Držimo li se fabularne razine romana, koji započinje trenutkom Đukina izlaska iz zatvora u kojemu je „preležao” četiri godine zbog ubojstva oca, a izrazito je parataktičke i epizodične strukture s nepravilnim i naglašenim analeptičkim rezovima, prizivajući tako introspekciju kao spoznajnu metodu naslovnoga junaka dosuđenu mu kao posljednje utočište u beskonačnom i apsurdnom traganju za identitetskom i ontološkom zagonetkom svojega bića, tada je vidljivo kako su sve pripovjedne niti umrežene u povijest Đukina života, a impozantna galerija likova iz slavonske svakodnevice, kao i njihovi vješti mikroportreti, ne podrivaju činjenicu kako je upravo biografski model temeljni narativni obrazac romana. Na način „slučajnoga izbora” likova i događaja iz „crne kronike” nepoznate slavonske varošice, Kozarac je povijest života Đuke Begovića, s vjerojatno zbiljskim prototipom iz susjedstva, prikazao kao povijest neumoljiva i nezaustavljiva nagnuća k zlu. Sva su narativna čvorišta u Đuki koncentrični krugovi nasilja koji vode i izviru iz jednoga središta: misterija zla, smrti i nagona. Najveća je tajna Đuke Begovića, ukletoga šokačkoga *anti-junaka*, oslobođeni nagon smrti, nijema energija koja se potvrđuje i ovjerava nasiljem.

Krugovi zla, krugovi nasilja slijedom ispriповijedanoga vremena priče (*erzählte Zeit*) započinju činom Đukina ubojstva oca, što kao središnji (karamazovljevski!) motiv romana jest tek simptom, ali ne i uzrok zatvorenih krugova zla koji se progresivno šire na sav njegov vanjski i unutarnji svijet, isključujući tek samoubojstvo kao jedini „logičan” kraj Đukina nevjerojatno obilnoga sijnja (auto)destruktivne energije.

Teško moralno zlo, počinjeni grijeh ubojstva sa škrtom motivacijskom odrednicom (otac prodaje nekome „Švabi” „komad” zemlje) u posve apsurdnoj situaciji (Đuka u odvjetničkoj kancelariji javnoga bilježnika gvozdenim žaračem udara po očevoj glavi), samo je jedna karika u lancu nasilja koja svoj najvidljiviji odraz ima u prostoru ljubavi. U prostoru Đukine ljubavi – Kozarac za to daje jasne metatekstulne i pripovjedne smjernice kroz pitanje pripovjedne sekvencije – nagon smrti vlada preko nasilja kao njegova najvjernijega reprezentanta u oba smjera: nasilja okrenutoga protiv drugoga (sadizam) i nasilja okrenutoga protiv Ja (mazohizam). U zavodljivoj smjesi ljubavi i smrti (Erosa i Tanatosa), Đuka izvor erotskoga užitka pronalazi u boli. „Grli me, gnjavi, grizi”, šapće on „supijan” svojoj Marijici, zakonitoj ženi koju je uzeo – bez ljubavi – na nagovor seoskih baba, a ona onako „bolesno tiha, bolesno mrtva

i bestrasna” nije mogla postati poželjnim objektom njegove ljubavi. I dok bi ju razodijevao, razmršivao kosu, prenosio „kao slamku” i zubima grizao njeno bijelo „meso”, na njezine je jauke uzvraćao podivljanim gnjevom i udarcima, muklo joj šapćući: „Boli te, a?... Volim to – zato sam taki... Taka je i krv ova... moja... Eto daj i ti mene: grebi me, grizi, gnjavi, bodi... Bodi!... (...).”¹

Ni tiha i plaha Marijica, koja je izvršavala šutke sve Đukine prohtjeve – a tukao ju je ne samo u erotskom zanosu nego i svakodnevno – ni putena „punokrvna” birtašica Julka, prvotno očeva ljubavnica, kao njezin protulik, a obje u mučnim zatvorskim noćima vidi kao mukla priviđenja s jasnim simboličkim ornamentima (Marijica je „razdrta oplećka, krvavih, pregrizenih dojki”, a birtašica Julka „debela, crvene i strasne tjelesine, naga kao od majke rođene”), ni strasna čobanica Ruža Radetova, s kojom započinje ljubavnu igru tražeći željenu *voljbu*, ni „rođača” Ola koja označuje krajnji pol Đukina pobješnjela libida koji vodi rodoskvrnuću, ni sve one cure i snaše: Kaje Zokine, Đenke Meseljeve, Željanice Filakove, dvije Čurićeve, Labrdanove, bezimene udovice i „soldatuše” nisu mogle utažiti Đukinu neutaživu žudnju za ekstatičnim spolnim užitkom. Naučen primjerom oca kako su žene tek stvorenja „koja su svojim spolom stvorena jedino za muškaračke užitke”, njegov je izbor ljubljeno-ga subjekta, koji je uvijek i isključivo objekt – Đuka uzmiče pred svakim navještajem intimne ljubavne veze – upravljani hirovitim slučajem, iznenadnim susretima, brutalnim i bizarnim prizorima, popraćen vulgarnim rječnikom bez retoričkih vještina zavodjenja. Retorika zavodjenja Đuki je suvišna. Umjesto „ljupkim” riječima, on zavodi i fascinira elementarnom snagom pobješnjela nagona, „uskipjele krvi”, uključujući i verbalno i tjelesno nasilje. „Jer dok ste se vi curama samo ulagivali i držali se jedne ko pijan plotu,” poručuje Đuka sugovornicima na divanu, „mitili ih i mazili se s njima, ja sam ih tuko i šakački i ularom i što sam dohvatio.” „Vaše su bile”, nastavlja Đuka, „dok im se svidjelo, a moje su bile jer su se bojale, jer su strepile preda mnom, jer su morale”. I dok su drugi „poljubljuje” i „ogrljuje” plaćali medenjacima i ženidbom, za svaki je „poljubljuje” Đuka uzvraćao „šakom u rebra”.

Spolni užitak, kao „mala smrt”, Đuki je supstrat i supstitut za veliku smrt koja neumoljivo kruži oko njegovih vratiju. Đukin je *eskapizam* u spolni užitak, kao užitak boli i patnje, samo igra, flert sa smrću, jedan od *cvjetova zla* izniklih na tlu gdje više ne vlada život i posve je akcidentalno hoće li svoju vlast Tanatos potvrditi nasiljem nad objektom ljubavi ili nad bespomoćnim Ja. Nasilje je Đuka naprosto usvojio kao jezik ljubavi i ta će ekstatična sprega ljubavi i uništenja, zanosa i boli, svoj najdramatičniji izraz – prepun simbola među kojima vjerojatno pretežu libidinozni – pronaći u čudesno sugestivno opisanoj vožnji na kolima – preko šljivika, žita i ječma, mulja, trske i šaša, kroz gusto hrašće slavonske šume – do šumske prosjeke kao zamišljenoga cilja *kri-*

¹ I. Kozarac, *Đuka Begović*, u: I. Kozarac, *Proza* (prir. D. Tadijanović), Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1947. Svi su citati u radu preuzeti iz ovoga izdanja.

late vožnje na konjima. Đukina se žudnja za letom ostvaruje uz gotovo posve nagonско бјесомучно насилје. S једне су стране успон и лет, као жељено Ђукино станје, „јер он би хтио летјети, летјети тако улудо”, његов крик сладостраћа, опијеност брзином и силinom, ушит екстатичне радости, егзалтација тренутком, а с друге стране измрцварени, измућени, изнемогли коњи којима је Ђука тражио најосјетљивије мјесто гдје би их ошинуо кандџијом. Пјена им на устима, „соптај” све јаћи и мућнији, смалаксали од бјесомучне воžње, коњи посустажу и посве смалаксали непomiчно застану, а Ђука наставља свој крвави пир мућенја животиња – узима лијевачу и бијесно их удара. Козарас натуралистички изоштreno описује стравичан призор: коњи су вриштали, цвилјели готovo људским *cvilom*, а један се од њих ишчворуганогa тијела, искренутога врата и објешеногa језика непomiчно испружио по тлу. Ђукино насилје над коњима, за које вели да их је волио можда више од икога на свијету, зрало је неразрјешиве спреге љубави и насилја у човјеку ранјену злом, крик очајника који мући и убјаја оне које љуби или мисли да их љуби. Док траје лет, траје обмана: занос прекипјеле крви, „душа која цикће у славу своје слободe, охолa и горда с умишљене моћи и прецијенјене снаге”, „пијана од обмане”. Измућени и изнемогли коњи знак су неумолјивости катарморфне шеме, пада у дубину без смисла – чега је напослјетку – у стрјеловитом тренутку самоосвјешћенја свјестан и сам Ђука. „Шта сам имо отуда? Луд ли сам ти ја. Терас коње до срканја, а зашто?” разговара Ђука са самим собом и тек на тренутак – у случајном сусрету са самим собом – бива изненадно препуштен тренутачним „pokajничким чувствима” која ће за тили час нестати као да их никада није било. Као и на крају љубавнога садизма када својој Маријичи тихо шапће: Опрости! Ђуку тек на тренутак преплавлјују тренуци pokajanја, али остажу сјemenkama посижаним на кршевиту и оскудну тлу не donoseћи плода. Распукла очева лубанја, Маријича „раздрта оплеќка, крвавих, прегризених дојки”, измрцварена, ишчворугана, болна тијела бешчутно претућених коња – крвави су епилог ослобођених кругова зла и насилја Ђукине на смрт болесне душе.

Кругови су насилја неаустављиви. Они по својој наравној логици смјерају самounиштенју. Садизам љубави природно води мазохизму, бунтовно одметништво од свијета води одметништву од себе са закључним чином апсурднога и бескориснога чина саможртвованја. Ђукино је *бећаренје* и *ирошенје*, његов *јогунлук* и *бећарска silovitost* тек погребна *dionizijska* светковина моћи разаранја, свакодневни данак смрти очајника који ни у што не вјерује, никоме не припада, аристократски избор поклоника ништавила који устрајно ради на своју пропаст. Сви се хвале да су бећари: и чић-Пано, did-Iso, кум-Iва, и Ђукин отас Шима који је зарана Ђуку pouчио бећаренју, али само је Ђука Begović „бећар од формата”. Он наине није „обичан” бећар, онај који не мари за свакодневне послове и редовито се предаје пијанчеванју, *kerenју*, обиласку и љубаканју cura и *snaša*. Ђукино бећаренје није пролазна младалачка епизода – јер сви се бећари послје као *zapečkari* скрасе у крилу једне жене – већ трајан избор самоизгнанства. Ђука је бећар опчинјен магнетизмом зла, Козарас би рекао „гњилom крвљу”, који у демонскомe преобилју снаге налази ескапистичко уточиште за нemoћ

u izboru dobra. Đukino je bečarenje i *irošenje* u isto vrijeme protest protiv običnih i trivijalnih bečara, koji to čine ugledajući se na druge,² koliko i čin samoosporavanja, samokažnjavanja do završnoga čina apsurdnoga i lažnoga samožrtvovanja na oltaru ništavila.

Đukina volja: acedia i volja za zlom

Đuka se izriječom predstavlja kao „obožavatelj volje”, njegovo je geslo: „Živiti po volji, pa dokle dotle!” Njegov je ideal „ne ćutjeti nikakvih veza i spona na duši svojoj, biti neovisan o ljudima, prilikama i selu, ne ugledati se na druge”. Dok drugi imaju, cinično progovara Đuka, „žvale u zubima i kočijaša za repom”, njemu, Đuki Begoviću, to ne treba: on misli! Đukin je voluntarizam ipak kompleksnije naravi no što se na prvi pogled čini. Na njegovu je dnu počivala upravo bolest volje, kao nedostatak volje i tromost srca (*acedia*),³ „žalost ovoga svijeta” (2 Kor 7, 10). Ona se prepoznaje po plodovima: dubokom unutarnjem nemiru, iznenadnim i strjelovitim izmjenama najdublje očaja i kliklave uznositosti, bolesnoj potrazi za novim i sve snažnijim doživljajima kao prolaznim ekstatičnim nadomjestkom za izgublenu bliskost s izvorom svega dobra.

Kakva je bolest posrijedi još je na početku novovjekovlja F. Petrarca u dijaloškome traktatu *Moja tajna (Meum secretum)* u fiktivnome dijalogu sa sv. Augustinom kao ispovjednikom precizno dijagnosticirao. U tvom prezauzetom i preuzetnom duhu, poručuje sv. Augustin Petrarki, razotkrivajući bolest volje kao najtežu bolest njegove duše, „ništa se korisno ne ukorjenjuje i ništa plodonosno ne raste”, a duša – koja se sama na sebe ljuti – „zgraža se nad svojim mrljama, ali ih ne pere, razaznaje krivi put, ali ne napušta ga, boji se pogibelji koja joj prijeti a ne izbjegava ju”.⁴ Đukin krilati let na izmrcvarenim konjima samo je varljiva samoobmana. On uistinu ništa ne želi i ni za čim ne teži cijeli i potpun. Kozarac to potanko razotkriva:

Što li ću ja? Kako ću ja to? Kako da živim? A kako uopće treba živiti? Za koga to treba živiti? Za samog sebe? Za druge? – i tako dalje. Samo se pitao i pitao. Odgovoriti nije znao. – A znat se mora, nešto se mora znati! Eto – to, kako je dosada bilo! – Oćutio je da bi bila ludost vratiti se na ono i onakovo kakovim je u svojoj prošlosti živio. To je znao. I ništa više. A on je htio više, mnogo više. Zato se upirao da sabere sebe, svoju nutrinu, svoj razum, krv, srce,

2 Mimetička snaga nasilja i zla na tragu Girardova pristupa, posebna je tema Kozarčeva romana koja zavrjeđuje dodatnu raščlambu.

3 Usp. J. Ratzinger, *O vjeri, nadi i ljubavi* (preveo I. Ivanda), Split: Verbum, 2007., str. 83.-92.

4 Usp. F. Petrarca, *Moja tajna* (preveo F. Čale), Zagreb: GZH, 1987., str. 58.-59. O bolesti volje usp. i uzbudljiva poglavlja Augustinove *Ispovijesti* (VIII, 9-10).

pa da si stвори, misaono izgradi put budućnosti – sliku života. Ali što je više nastojao, to je bivao sve nesabraniji i razdražljiviji.

(Kozarac 1947: 321)

Teško izlječiva bolest volje (*acedia*) uzrok je što nijedna Đukina odluka nije trajna, niti jedna ne vodi cilju, niti jednoj svojoj odluci Đuka ne razabire konačnu svrhu. Svi su njegovi pokušaji konverzije stoga unaprijed osuđeni na neuspjeh. Đuka donosi odluke – najprije: vratiti se zemlji i svakodnevnim radom, „žuljevitim rukama” izliječiti bolesnu dušu, smiriti se, postati korisnim i „dobrim”, potom potražiti utjehu u čitanju Svetog pisma i naposljetku: pokajati se i zamoliti oprostjenje. U „tvrdoj vjeri svoga preobraženja”, on se „liječi” svakodnevnim težačkim poslovima: ore, sije, tovi svinje, hita popraviti ogradu, počistiti kuću, *kruv* ispeći, namiriti poreze. No, ubrzo će se ponovno oglasiti *acedia*: kako je „ojednom i s hitnjom radio i smagao, tako je ojednom i sustao”, u svom je „novome životu” Đuka vidio samo „pustotu i tupost, bez ičega što bi mu moglo da srce pokrene i ponese, dušu uzbuni i uzvisi”, „rad mu omrznuo, sam je sebi omrznuo”. Đuka se stoga vraća „srcu” i „naravi”, bečarenju i *irošenju*, ispraznoj brbljavosti na divanima, življenju „bez obzira i sustežanja kuda će dospjeti, kamo će ga struja odbaciti”.

Prilika za „priokret” događa se iznenada: u maloj sobici na stanu, leži „debeli knjiga” omotana prašinom i paučinom. Đuka otvara Sveto pismo, ali ga već „naslijepo” otvorena prva stranica i prva odredba: „Koji te udari po obrazu okreni, mu i drugi i koji ti hoće uzeti kabanicu, podaj mu i košulju,” zbunjuje i odvraća od svake dublje zaokupljenosti duhovnim štivom. On čita slova, ali im ne razabire smisao. „Nesvjesno je ćutio”, hladno konstatira pripovjedač, „da je on za takvu vrstu okrijepe već davno ubijen”.

Novi pokušaj „preobraženja” ima sve odlike dramatičnoga povratka *izgubljenoga sina*. Na presudnoj točki ispriopovijedanoga vremena, na mjestu koje bi prema klasičnim poetičkim načelima moglo predstavljati kulminaciju zapleta i voditi k obratu, Kozarac posve neslučajno i s iznimnom pozornošću podrobno opisuje Đukinu odluku „obraćenja”. Najprije se rodila misao – tražiti utjehu vjere od nepodnošljive duševne boli, potom sagnuti glavu, kleknuti koljenima, fizički prekoračiti prag crkve. Đuka je to učinio. Najprije oprezno obilazi oko crkve, nekoliko puta dnevno, a zatim – na jutarnju službu – popraćen znatiželjnim pogledima i sve glasnijim šapatom seoskih baba i „bogomoljaca” ulazi u crkvu. Pripovjedač potanko opisuje kaotično i nekontrolirano „rovanje” misli u Đukinoj glavi, mučni proces disperzije svega što uđe u njegovo perceptivno polje: on sjeda u zadnju klupu, osvrće se po oltarima, zamjećuje bijele „oltarnjake s izrupčanim čipkama”, prelijeće okom sve svijećnjake, slike, kipove i kipiće, prebire po mislima tko je koji kipić i s koliko novca kupio i darovao crkvi za spas svoje duše, razmišlja o „poliću” rakije crkvenjaka Moce, sjeća se prvih susreta sa župnikom, trenutka kad je ubacivao krajcare u „lemozinjak” i cjelivao kameno hladno podnožje kipa sv.

Jurja, svojega zaštitnika, promatra župnika „koji bolje zna koja cura i snaša za-teže skute” i koliko je tko dao za „lukno” nego li misao Božju, odvaguje utege svojih grijeha i grijeha bogomoljki: Kaje Nedića, Janje Izivkove, Marte Kadićeve i napose grijeha pohotnoga župnika, a onda iznenada, uz hladne i oštre „žmarke”, dok mu znoj kaplje s čela i bijesno udara srca, iz mrmora latinskih riječi službe u njemu odjekne: „Kaj se... po-kaj se... kaj!”

Đuka je kleknuo i sklopio oči – odluka je bila čvrsta – trebalo ju je tek provesti, otići na *proštenje* u Ilaču, izmoliti oprost. „Popustit će nebo i smilovat će se”, tinja skrivena radost u Đuki, „Vridi oprostiti, vridi...” Prsten spasenja (*circulus salutis*) njemu je na dohvata ruke. Dubina očaja proporcionalna je blizini spasonosnoga obrata. Đuka strjelovito otkriva iscjeliteljsku snagu oprosta i pokajanja, kreće na put u Ilaču. Ipak, u trenutku najviše gradacijske točke mogućega obrata progovaraju ustrajne pratilje tromosti volje: najdublji očaj i bahata uznositost. Kao zatočenik krugova zla, Đuka je nasljednik Judin ne toliko u činu grijeha koliko u bezutješnome očaju i nestanku vjere u oprost. Jer, kako će on, preispituje se Đuka, zadobiti milost oprosta kada je samo noć ranije, na putu u Ilaču, proveo sa svojom „rođačom” Olom u štaglju na sijenu? Ostaje tek bijesno i mrzovoljno Ja koje se hrani aristokratskom izuzetnošću: što Đuka Begović ima tražiti među onima koji na proštenje idu izmoliti da kokoši bolje nesu, da djecu više ne rađaju (hic!), što će on među ženama koje nose kojekakve trave, vlata kose i dijelove odjeće kako bi zadobile moć nad muškarcima, otele ih od pijanstva ili bluda ili ih zaslijepile i varale preljubima? Što će on među onima koji na proštenje dolaze da se dobro najedu, opiju i zabave i samo usput preko usana izuste Očenaš? Svu dramatičnost Đukina povratka na „mrlje koje je pokušao oprati” Kozarac prikazuje unutarnjim monologom buntovnika:

Da zašto sam? – zapitao on sebe. – Da se pokajem?! Da se pokajem što me rodilo? Šta ja imam okajivati! Ja – pa da okajivam! Bi l' možda morao malko i proplakati i pocmizdriti? – i odmah mu se potom vidjelo ludo što se uputio s tim babama, s Tunom Ilijinim i s djecom. Činilo mu se to bolesnom slabošću, nečim što nije dostojno njega: Đuke Begovića. Podišlo ga i čuvstvo stida, nepriličnosti. Ta on, on – Đuka, hulja prvog reda, bećar da mu para nema, pa on da poklecava, oltar ljubi....? To on neće. Ne, pa da se o životu radi!...

(Kozarac 1947: 395)

Neuspjio pokušaj spasonosnoga obrata svršava padom u još dublje zlo. Prezir prema izvoru dobra urodi je demonskom žudnjom za sve većim i snažnijim zlom. Ostaje tek flert sa smrću, fiksiranost i fasciniranost zlom. *Acedia* se prepoznaje po tuposti, malodušnosti, srditosti i naposljetku hotimičnoj zloći, oslobođenoj volji za zlom.⁵

⁵ Riječ je o kćerima tromosti (*acedia*), kako razlaže J. Ratzinger, pozivajući se na nauk sv. Tome Akvinskoga. Usp. J. Ratzinger, nav. djelo, str. 90.

Jer kako naposljetku Đuka ostvaruje svoje pravo na izuzetnost, čime potvrđuje svoju moć nad „slabunjavcima” i „zapečkarima”, „slatkim i šćernim ljudima koji život provode u dobru i veselju”, ako ne hotimičnim zlom. Pa dok su drugi imali „mozak za druge” i baštinili zlo koje im je nametnuto, on je – izgovara „u brk” Đuka *didacima* na divanu – „živio zlo hotimice, znajući da je taki život zlo”. I dok s prezirom i cinizmom govori o njihovu „mlitavu življenju u dobru”, kao samozvani moralist i ikonoklast Đuka raskrinkava i ruši njihove svetinje, izriječkom ih pridružujući osovini zla: imetak je zlo, užitak je zlo (filozofija je *blatnih duša* „živiti lagodno, sit i napit”), novac je zlo (Novac u džepu – vrag u srcu!). A kada mu povrijeđeni sugovornici uzvraćaju napade i izazivaju ga na dvoboj riječima po čemu je on to bolji od njih, Đuka odgovara: „Ne, nisam bolji. Gori sam ja. I volim da sam. Smrt bi bila biti ko vi!”

Dok većina baštini zlo koje je poprimilo oblike svakidašnjega i trivijalnoga, on Đuka Begović, sin Šime Begovića, živi zlo jer tako hoće. Njegova je moć u perverznoj volji: volji za zlom. Erotologija i mitologija sredine ništavna je spram bečarskih iskustava i spremnosti na zlo jednoga Đuke. Dok raskrinkava „običajno zlo” sredine, on u isto vrijeme hotimičnom žloćom iskazuje najdublji prezir izvoru sveg dobra. „Parokovo učenje i Božje zapovisti” trebaju kao „žvale u zubima, ruda među nogama i kočijaš za repom” drugima a ne Đuki Begoviću koji misli i živi po svojoj volji. Stoga je logičan izbor pobuna protiv Boga i hula na čovjeka, a Đukini novi etički koncepti označuju naturalizam u moralu (Čovjek najbolje živi kad živi prepušten krvi i nagonu!) i dvostruki moral s razvidnim niččanskim premisama: postoji moral *slabih*, moral „zapeč-kara” i „slabunjavaca” i moral *jakih*, onih koji žive po svojoj volji.

Živiti po svojoj volji, pa dokle dotle, aristokratski je izbor očajnika. Đukino gnjevno Ja koje ubija, muči i uživa u boli, depersonalizirano je Ja koje nikome ne pripada i kojemu ne pripada nitko: zapustio je, kako sam priznaje, i kćer Smilju, postala mu je „tuđa, ne trpi ga, i ne misli na njega”. Zarobljen strahom iznad svih strahova s kojim je rođen: strah da nije i nikada neće biti voljen, ranjen zlom i prije rođenja – nije slučajno što Đuka, trajno opsjednut gnji-lom krvlju svojega oca, na jednome mjestu izriče otvorenu sumnju u njegovo biološko očinstvo – njegova je uzaludna potraga za erotskom ljubavlju, koja bi jednom bila željena *voljba*, samo krik očaja protiv praznine života. Đuka naime, unatoč tomu što se prikazuje kao libidinozni razvratnik ne teži kratkotrajnim i slučajnim erotskim užiticima za koje je potreban tek „namigaj”, mrak i zgodno mjesto, slučajan susret s udovicom ili „soldatušom”. On žudi za ljubavlju koja bi bila *voljba*: nemirni sni, dani puni čeznuća, vatra i zanos, tajna noćna ročišta u zaklonu guste šikare, skriveni „poljubljai” i „ogrljai” na mjesecini. No, Đukino je Ja nepropusno i rastjelovljeno. Ono ne može doći do „žene voljbe, žene ljubitelja”. Voljba je tako žarišna točka sukoba u njegovoj volji. On uistinu ne želi ono za čim žudi. Nijednu ženu, hladno konstatira pripovjedač, Đuka „nije zavolio, u svakoj je uživao samo čas”. Tek kratkotraj-

ni spolni užitak, oslobođeni Tanatos nepripitomljen od Erosa, bio je mračno utočište Đukine uzaludne potrage. Tupost, malodušnost i bolna malaksalost jedina su stalnost njegovog života: gađenje nad životom, rezignacija, osjećaj suvišnosti i tupa bol, „mlakost bez osjećaja žalosti ili pregaranja, jednaka u sve dane, kad ulazi i zapada sunce, u snu i na javi”. Svi se modaliteti njegove žudnje naposljetku sabiru u egzistencijalnu i trajnu „ekscentričnost”: potragu za središtem „izvan sebe”. Kao „junak” i mučenik negacije, Đukin je put prelazak u ne-biće, okrutno i apsurdno samožrtvovanje na oltaru ništavila. Otuđena i bolesna volja naposljetku svoju nemoć „iskupljuje” perverznom voljom, oslobođenom voljom za zlom.

Blatne duše

Na problem zla Kozarac nije pružio odgovor koji bi uključivao teodicejski obzor. Naposljetku, on je spreman tek iznijeti dijagnozu i naznačiti izvore, ali ne i ponuditi bilo kakav oblik racionalnoga obrazloženja ili opravdanja zla i patnje u svijetu, a još je manje spreman pribjeći mističnoj teodiceji. Izvor zla Kozarac ponajprije pronalazi u Đukinoj na smrt bolesnoj duši, bolesti volje, a tek ga potom odčitava na pozadini Taineove teorije u *rasi, sredini i podneblju* ucjepljujući ga u naturalističku poetiku sa snažnim naglaskom na „gnjiloj krvi”. Na toj će razini Kozarac predočiti Đuku kao oruđe u rukama zla koje je, šireći se progresivno i centrifugalno, zavladao svijetom. Đukina svijest o „moći volje” nagrižena je iznenadnom spoznajom kako „nitko ne živi po svojoj volji nego je jedan život ovisan o drugomu, jedno zlo ucijepljeno drugim zlom”.

Ono što nedostaje u Kozarčevu romanu kako bi se problem teodiceje uopće mogao jasnije otvoriti jest posvemašnji nedostatak čvršćega pozitivnoga, svijetloga utega na moralnoj i metafizičkoj vagi dobra i zla. Preteže dakle osovina zla, kako na fabularnoj tako i na aktancijalnoj razini romana. *Golublje duše* (Đukina žena Marijica, kći Smilja, vjerojatno i njegova majka koju je izgubio u petoj godini i jedva je se sjećao) nemaju snage suprotstaviti se *blatnim dušama*.

Kozarac međutim Đuku nije posve lišio unutarnje dinamičke napetosti između njegove nemoći volje u inhibiranju zla – ulivenoga i stečenoga – i zadanoga nagnuća da traži dobro. Potvrđuju to ne samo iznimno značajne pripovjedne sekvencije Đukinih pokušaja „preobraženja” nego i znamenita Đukina rečenica sa šokačkoga divana potpuno oprečna usađenim mentalitetnim obrascima Šokaca:

Gdi smo mi, Šokci, za zemlju stvoreni (...). Mi smo čeljad vilenjačka, baja-juća, 'hola. Mi smo k'o leptiri. Malo više sunca – sagaraš, malo više kiše – crkaš. I samo bi od ruže do ruže.

(Kozarac 1947: 346)

Nebo, leptiri, „čeljad viljenjačka i bajajuća”, „golublje duše” inkliniraju nedvojbenu polju astralnoga i duhovnoga, stanja onkraj tjelesnoga i nagon-skoga simbolički zgusnutoga u pojam zemlje i krvi. Ipak, „krilati let” za *blatne duše* može biti tek slatka obmana. Đuka nije samo zastupnik *naturalizma* u moralu, njemu je krv – ključna riječ romana – nihilistička metafora za „cijeloga” čovjeka u kojemu više nema mjesta za besmrtnu dušu:

Duša! Kakva duša!... Gdi je duša u čoeaka! Da čoek ima dušu – ne bi krao, varo, lagao, otimo. Pa zar bi i umro! Ovako, što dođe pod zemlju – to je sve, sav čoek. A to se ismrđi, izgnjije, istrune, nestane i ništa ne ostane.

(Kozarac 1947: 363)

Na jednome mjestu Kozarac poseže sa stanovitom eksteriorizacijom zla, što se može tumačiti kao personifikacija psihološkoga modusa demonskog u Đukinoj duši. Tajanstveni *prišaptavač*, kojega Đuka razotkriva na divanu, Đukin je „veliki zavodnik”, „Napasnik” koji katkad „uđe u čoeaka pa ga ča-gljiga, prišaptiva mu”, potiče na zlo riječima: „Pokaži se, šta moš; crknut ćeš ko i svako marvinče! udri zato, bisni!” Preko sveznajućega pripovjedača koji lucidno komentira kako Đuka ovoga *prišaptavača* nije morao slušati, Kozarac ponovno upire prstom u problem volje, prepuštajući Đuki da razotkrije pravo izvorište demonskoga:

Nisam morao (...) – a slušo sam. Zašto? Zato što sam taj prišaptivač bio ja sam.

(Kozarac 1947: 343)

Circulus salutis?

Granitne Đukine rečenice o duši mogli bismo – u citatnoj relaciji s riječima Ivana Karamazova – lako preoblikovati u iskaz: Ako duša nije besmrtna, sve je dopušteno! One potvrđuju dubinu Đukina smrtonosnoga „ne”. One su Kozarčevo bolno raskrinkavanje Đukine mračne tajne. Vatra je dolazila iznutra. *Circulus vitiosus* nije se mogao lako prekinuti. Ocoubostvo, razvratništvo, rodoskrvnuće, samouništenje nazivnici su oslobođenih krugova nasilja – krugova zla koji su se prstenasto širili na sav Đukin svijet: unutarjni i vanjski. Tajanstveni *prišaptavač*, precizno lociran u Đukinoj duši, znak je njegove kapitulacije, poraza nad prstenom zla, gdje jedno zlo, jedno „ne”, povlači za sobom beskonačnu negaciju. Nikada potpun i nikada na jednom mjestu, spreman tek za moralni mazohizam rovanja po vlastitoj svijesti, Đuka je, kao što Augustin liječnički dijagnosticira u slučaju Petrarkine bolesti, zatočenik unutarnjega sukoba volje i tjeskobe u duši „koja se sama nad sobom ljuti, zgraža nad svojim mrljama, ali ih ne pere, boji se pogibelji koja mu prijati a ne izbjegava ju”.

Zlo u *Đuki Begoviću* živi u tisuću oblika. U Đukinoj bezutješnoj praznini bez smisla nemoguće je ne zamijetiti ničeanskoga „mahnitoga čovjeka” koji pali svjetiljku i glasno viče obznanjujući najveću „novost” s kraja 19. stoljeća: Bog je mrtav, mi smo ga ubili! Đukin je svijet svijet *Zarathustrina* zatvorenoga obzorja, ispijenoga mora, smrtonosne hladnoće, pomračenoga sunca, besciljnoga kretanja k vrhu ništavila. U takvom su svijetu krugovima nasilja, krugovima zla „svi povezani jednim koncem, utkani u jednu pređu”. *Circulus salutis* Ivan Kozarac nije mogao ili nije stigao ispisati.

Nedjeljko Kaveljević

Stećak

SVJEDOK

Iz korijena i kamena
ja otrgoh kaplju vode
i dadoh je žednoj ženi
davno jednom

Niz goleti ispucale
bos koračah
sa pjesmama i pticama
žeđah odjenut kaduljom

Pitao se kuda idu
sjajna zrela žuta žita
s ljetom, s nebom
nezarobljen

Preskakao klance, lance
i prosidbe i kosidbe
skitao se mirom, širom
s cvjetovima, svjetovima

I gazio bistru vodu
tad natočih i napih se
i postadoh svjedok tajne
svjedok tajne, svjedok žeđi

CRNO PODNE

Ne, nije pjesma
za ovu tišinu
gdje snivaju mrtvi
mirisi i ruže.
Oltari hladni
skrivaju istinu
okolo pustoš
polja se ne pluže.

Prodoše žetve
i ptice i sjetve
proteklo sve je
što je znalo teći.
Iste su sada
molitve i kletve
i reklo se je
što se moglo reći.

ROZARJE

kad moja obitelj uveče kod komina
počne moliti rozarje i deset litanija
znam uvijek koliko ću učiniti koraka
znam koga ću sresti koga zamisliti

Anđeo gospodnji počinje kod kapije
začet će zdravomarija do Male kamenice
očenaš će početi na putu do pod Obalu
kruh naš svagdašnji negdje kod čempresa

triput slava ocu je na troje skalina
a pokoj vječni kod naše stare murve
starije od naše četiri generacije
moli za nas Sveta Bogorodice

pređem preko klanca Pod Bunarom
pružim ruke i dotaknem nebo
stižu mirisi kojim se djevojke okite
ko da zaoreš brazdu il pucneš prstima

pa zazvoni podne, onda večernjica
moj did potkiva konja ili pije vino
lista se duvan ili je vršidba žita
ili se ide u grm izgonjati divojke

sedam mojih stričeva i svi posvađani
ostala dvojica ne pišu iz Argentine
jedina tetka jadna u bunar skočila
jer su je htjeli udati za nedraga

rodijak Milan čita nam iz pjesmarice
ljutite neviste čeka ih striženje ovaca
nezreli dječaci sanjaju pijanu kočiju
sjaji vez zlatan na grudima vodarice

težaci pričaju o trapu, kosci o kosidbi
čuje se ganga pjesma se ponavlja
okićen vidokrug dolaze li to svatovi
dalek je put za deset litanija

dalek je put za deset litanija
tko zna je li budućnost ružičasta
hoće li biti želje za nove stihove
hoće li biti sreće u tim novim životima

RANE BURE

Počele su rano bure
skladat svoju simfoniju
goletima, pustarama
krševitim, kaduljinim

Nijem je pastir putovima
nemoćan je noćnik stadu
uplašenu, zatvorenu
nesanicom, nestašicom

Stisle su se ljetne zore
nerošene, nekošene
riječi šute bolje pute
ogoljele, oboljele

Misao čelu otežala
uzdrhtala vjeđa oku
u gledanju slijepe zjene
u svršetak u rođenje

Počele su rano bure
studen nade okovala
netašicom, nesanicom
studen nade okovala

RAPSODIJA R I P

Porodit ćeš tri svanuća
Počekat ćeš tri ganuća
Proplakat ćeš tri godine

Rano cvatu voćke rane
Poklonjene nepovratu
Rano cvatu, rane cvatu

Ponovit ćeš tri čekanja
Probdjeti ćeš tri plakanja
Poljubiti ćeš na rastanku

Rano svanu zore rane
Primamljene pa postanu
Rastrgane raspoznane

Promijenit ćeš svoje lice
Proletjet ćeš letom ptice
Pokušat ćeš ponor prijeći

Rukama se dar izmiče
Prijeteći se, trpkost niče
Rana peče, peku rane

STEĆAK

ovdje ja ležim gdje stoji taj kamen
neispunjene želje su na nj uklesane
on sad svjedoči da sam jednom bio
on stoji i svjedoči da me više nema

neka se blaga mjesečeva svjetlost
odmara na mojim golim kostima
jer nije isti čovjek koji drvo posadi
kao onaj koji se u sjeni drva odmara

znaj da uvijek kad proljeće dođe
i moje bi kosti negdje htjele ići
za slatkim mirisima nekih starih
tajnih, strasnih i tuđih ljubavi

a kad bih mogao koraknuti natrag
svaki novi dan bio bi jedan život
znao bih puteve i imao bih krila
samo moje bi bile nebeske visine

na svakom bi raskršću bilo upisano
da anđeli čuvaju put i smjerokaze
pa putnici po zemlji ni zvijezde po nebu
nikada ne bi mogli zalutati

ne juri u sutra danas nebo dohvati
kad stećak tvoj bude do kraja isklesan
da se svojih koraka putnik ne uplaši
da se na to osvrnu nečije uplakane oči

ne juri u sutra danas ljubav nađi
ljubi i pjevaj da se svjetovi raspamete
danas sve učini ne gubi ni trena
predugo ćeš hoditi ispod zemlje crne

nemoj kleti jučer za sutrašnju sudbu
danas kradi dar, poljubac zabranjen
znaj nije isti čovjek koji drvo posadi
kao onaj koji se u sjeni drva odmara

ŽEĐ I PELIN

Žeđ i pelin cvjetaju i gore
žeđ i pelin zajednički
oj govore, oj nemoći

To što srcem vidim slutim
široko je golemo je
oj nemoći, oj govore

Kao more vali sunca
i još više nego more
i još više oj govore

To je pustoš puna snage
nesputane i široke
nepresušne i duboke

Pelin i žeđ zajednički
goraki, gordi, zajednički
oj govore, oj nemoći

STRNIŠTE

pomoli se ovdje zalutali skitaču
za omršavjele svece na slikama jer
isposnikovo je življenje neponovljivo i teško

pomoli se pred bolno izranjenim kopitom
da sijevne opet modra varnica
u elegičnoj pjesmi žena sa strništa

srušene su ovdje kapije pčelinjaka
isklesane utvrde iz kamenova srca
da svadbeni pir daljina ne svadbuje

pomoli se ovdje zalutali skitaču
da se ritne čedo u materinoj utrobi
da počnu kolati zaboravljeni krvotoci

prigni se zrnu, sve žetve tako počinju
da ne bude pustoš u zobnici nevjeste
i najteže življenje je pobjeda nad smrću

SPAVAČI

I.

U krilu zemlje
Rađaju se svi letači
I otputuju ponekad nebu bliže
U krilu zemlje
Teku mijene
I kad se dogodi nešto
Sva je razlika u godinama
Zatečeni viđenjima
Izgube red brojenja
A onda slijede druge
Navikavani da treba znati
Spavači u krilu zemlje

II.

Spavaču snovi mekani
Govore nešto nejasno
I on vjeruje, vjeruje
Kao neka ljepljiva ticala
Snovi mu moždanima plaze
Gorka ukusa
A ne računa s tim zemaljskim
Slikovitim usporedbama
Ni s plačom jeseni
Ni s krikom pogrebnika
On stalno očekuje
Neki sasvim nezemaljski zov

III.

I čeka čeka vremena
Neka nova novcata
Što teku brže od ovog
Što stoje duže od ovog
I ne vjeruje u buđenja

Gotovo se i ne budi
Gotovo da i ne živi
Vjeruje da će šutnjom
Dozvati daleke svjetove
Ubrati procvale cvjetove

IV.

Kruži nebeskim prostorom
Neostvarena i umorna putanja
Zemaljskoga spavača
Kruži nepobitno
Kruže i ostali svjetovi
Mrtva gola tjelesa
I ne mogu se sresti

V.

Spavač se u snu uplaši
Što ako sve igra bude
Igra dokonih bogova
Što ako...

ZOV

još me zovu putevi, koraci
rime riječi, nejasna sjećanja
priviđenja, čudnovati znaci
sumnje nove, davna vjerovanja

još me s mrakom krici jezoviti
vabe k sebi i pružaju ruke
znam da neću moći odoljeti
probat i okus njihove jabuke

jedan korak i nema povratka
taj poljubac gorči od pelina
to je propast ali je tako slatka
povjerovah da je sve istina

vjerovat ću iako se bojim
prosto i laži staviti pečate

kada padnem mislit ću da stojim
dok svatovi i po tebe svrate

moji su te pretci prepoznali
pokorili, pokrstili za se
i oni su sebe tebi dali
da prežive i da obraz spase

pjevale su gusle i svirale
palili se svitnjaci, badnjaci
mnoge su se jame propuntale
javljali se blagovjesni znaci

a ja opet bez tebe ne mogu
opet žudim opet pjesmu čujem
i molim se svom škrtomu Bogu
darivanja nova priželjkujem

za uboštvo bit će još vremena
zov me neki tajanstveni vuče
dah što čuva pregršt uspomena
kadgod pjeva kadgod zajauče

još izdrži opet jaka budi
čuvaj nebo lisicu i vuka
brani vjeru to su tvoji ljudi
taj je nježni dodir moja ruka

ti si tamo ja u svijetu ništa
osluškujuć tvoju buru, kiše
jadno zrno samo sred strništa
želi klijat a još jedva diše

Iztok Simoniti

Bogovi ne umiru

Suvremenost i religija

Za Katoličku crkvu, kojoj uvijek trebaju neprijatelji, i dvadeseto stoljeće je doba neprijateljske moderne. Suvremeni je čovjek – tvrdi Crkva – toliko uzvisio slobodu da su radikalnim sekularizmom Crkva i religija istisnute iz društva. Takvim svojim odnosom prema moderni Crkva šteti vjeri, vjernicima, pa, dakako, i samoj sebi. To je tema ovoga eseja, u kojem razmišljam o ulozi pojedinca-stvaraoca i o prirodi čovjekova znanja, ali i o neuništivosti ideja, osobito ideja zagovornika apsolutnih vrednota, prema kojima ciljevi uvijek opravdavaju sredstva. Pritom napominjem da termin „moderna” upotrebljavam u njegovom zapadnoeuropskom značenju, dakle, kao naziv za društvene i intelektualne pokrete i zbivanja, koja započinju racionalizmom Descartesa, otkrićem tzv. znanstvene paradigme i kritikama Katoličke crkve, što su svojevrsne najave Francuske revolucije i sadašnje zapadne slobode – s demokracijom, republikom i liberalizmom – nastavljaju se industrijalizacijom, sekularizacijom i nacionalnim državama te suvremenim trendovima u znanosti, filozofiji i umjetnosti.

1. Pojedinaac. Stvaralaštvo je čin kojim mijenjamo mišljenje o sebi, svijetu i kozmosu. Kako se ideje i dandanas rađaju u glavi pojedinca, on je – kao *homo creator* ili *servus dei* – bitan za stvaralaštvo. Crkva kaže da, zbog njegove slobode stvaralaštva, u svijetu Zapada danas prevladavaju moralni relativizam, individualizam i subjektivizam i da, zbog idolatrije slobode, čovjek gubi životni smisao, koji može osigurati samo religija. Crkva ni danas ne voli slobodnog pojedinca, i to ne samo intelektualca, koji je intelektualac samo ako je „bič za

crkvu i žalac u mesu vlasti” (Voltaire), nego ni običnog slobodnog pojedinca na kojemu počiva cijela zgrada zapadne slobode. Provalija između crkve i demokratskog društva ugrožava upravo pojedinca koji hoće živjeti u društvu različitih. Crkva neće prihvatiti čovjeka takvog kakav jest, ona ga želi izmijesiti na sliku i priliku božju, kakvom je ona vidi, i to zbog posve sekularnih – svjetovnih – potreba.

Kada je riječ o bitnim pitanjima života, koja se uvijek tiču pojedinca, nepomirljivost između kršćanskih crkava i zapadne slobode još je naglašenija. Mislim pritom, prvo, na sklop pitanja povezanih sa spolnošću, eutanazijom i smrtnom kaznom. Zapadna se civilizacija tim pitanjima bavi još od Mojsija i Homera, pa sve do današnjih dana. Drugo, mislim na pitanja povezana s kloniranjem, pokusima na matičnim stanicama i genetskom manipulacijom, uključujući i sve mnogobrojnija pitanja bioetike, kao što su sterilizacija, eugenička selekcija s prenatalnom dijagnostikom, izbor spola i rasnih značajki. Ti su problemi rezultat otkrića prirodoslovnih znanosti i društvenih promjena u proteklom polustoljetnom razdoblju, kojima se još potencira jedno pogrešno pitanje: „što čovjek smije, a što ne smije”. U stvari, riječ je o problemima čovjekove slobode u smislu „smijemo li stvoriti što nam je potrebno i smijemo li to i upotrijebiti”. Prva tri pitanja sadržaj su klasične humanistike, a sva ostala suvremene humanistike. Humanistoci, naime, pripada sve što je u doseg čovjekova stvaralaštva, misaonog i djelatnog, a to „dokle svojom misli i činom doseže” jest „prostor” (svijet) u kojem čovjek stvara duhovne i materijalne proizvode. Nedvojbeno je da će problema koji su posljedica čovjekova stvaranja biti sve više i da će praktički svi biti povezani s pitanjem o slobodi pojedinca u društvu različitih.

2. Stvaralaštvo, potrebe, vrednote. Čovjek je ono što je na polju duhovnog i materijalnog ostvario. Njegovi proizvodi – religija, filozofija, umjetnost, mitologija i znanost – tek su sinonimi aktivnosti koju drži nužnom za život. Stvaralaštvo, dakle, iziskuju potrebe stvarnoga života, a stvarne potrebe formiraju vrednote koje usmjeravaju naše postupke u svakodnevnom životu. O vrednotama (stvarnim potrebama) ovisi je li stvaralaštvo usmjereno u prilog životu ili protiv njega; obično je riječ o tome da li suradnju s drugim, njegovo podređivanje ili smrt, vidimo kao uvjet svoga života. U nevidljivome svijetu stvarnih potreba i vrednota stvara se energija za prodor u vanjski svijet. Ne znam je li čovjekov nevidljivi svijet veći od vidljivoga, ali znam da je čovjekov nevidljivi svijet težnji, osjećanja i htijenja opasan. Koliko je jako opasan pokazuju nam oni duhovni i materijalni proizvodi koji su namijenjeni isključivo uništavanju i ugnjetavanju ljudi.

Zbog toga nije istina da stvaralaštvo prestiže čovjekovu sposobnost da razmisli o posljedicama ostvarenog i etički se naspram njih opredijeli. Istina je upravo suprotno: ako ikako uzmogne, čovjek će ostvariti ono o čemu je dugo razmišljao, za čim je čeznuo i prema čemu se etički opredijelio u trenutku kada je taj proizvod, duhovni i materijalni, ocijenio potrebnim, pa makar se

radilo o idejama nesnošljivosti, kakva je monoteizam, nuklearnoj bombi, koja je namijenjena isključivo uništavanju ili pak o ljudskome klonu koji čovjeku može poslužiti i za dobro i za zlo.

Stvaralaštvo, dakle, izvire iz vrednota koje se formiraju u stvarnome životu, pri čemu je bitno držimo li da naše potrebe i stvaralačku energiju organizira Bog ili pak evolucija. Bog i evolucija djeluju, naime, vrlo različito: evolucija održava život u raznolikosti životnih oblika, dok Bog održava samo one „koji su mu po volji” (Lk 2,1-14). Ukratko, vrednote ćemo izmijeniti, budemo li izmijenili potrebe, a o njima ovisi koliko će duhovnih i materijalnih proizvoda biti stvoreno kako bi se upotrijebili protiv čovjeka i prirode. Što različitije budu potrebe, različitije će biti vrednote, a stvaralaštvo pojedinca i budućnost svijetu bit će sve manje predvidljivi. Od spoznaje da se nasiljem ne može postići jedinstvo vrednota važnija je spoznaja mon(ote)izama da su u svakodnevnom životu ideje nasilja vrlo ostvarljive i učinkovite.

Ako se aktivnost protivnika slobode ne može spriječiti, demokracije umire. Unatoč razlikama u vrednotama pojedinaca, zapadna je sloboda još najmanje nepredvidljiva kada je riječ o tome što će čovjek učiniti protiv drugog čovjeka i protiv prirode. Za slobodan život različitih potreba je, dakle, bar minimalna suglasnost pojedinaca o vrednotama. Ta suglasnost, međutim, nipošto nije tako minimalna! Jer, ustavi na Zapadu utvrđuju zamršenu organizaciju društva kako bi se omogućilo da vrednote – prava i dužnosti – žive u svakodnevnom životu. Time želim reći da demokratska država ne može biti vrijednosno neutralna ili moralno relativistička, već da organi države moraju štititi one vrednote koje omogućavaju slobodu različitih. Vrhovna vrednota zapadne slobode jest očuvanje pluralnosti. Ne žele li nasilje, za društveni pluralizam moraju biti i pobornici apsolutnih vrednota, bili to monoteisti, zatočnici Jednoga boga ili monisti, zatočnici Jedne ideje.

3. Apsolutne vrednote. Ako čovjek stvara zato što mu to nalažu njegove potrebe, besmisleno je zahtijevati da „neke stvari čovjek apsolutno ne smije raditi”. Jednako je besmisleno i pitanje „Smije li čovjek sve ono što uzmogne?”. Odgovor „Ne smije!” na oba ova pitanja, dakle, ništa ne rješava. Čovjek 20. stoljeća, čovjek (post)modernog doba, radio je uvelike ono što ne bi smio, videći u svom djelovanju nešto što je prijeko potrebno za ostvarivanje stvarnih potreba (vrednota) prikrivenih u unutarnjem svijetu. Zato moramo biti vrlo pažljivi kada je riječ o potrebama zatočnika Jednoga boga ili Jedne ideje. Jednoća, naime, može potjecati isključivo iz apsolutnih vrednota, koje se u društvu različitih mogu uspostaviti samo nasiljem. Apsolutne vrednote uvijek su u temelju apsolutnoga zla.

U vrednote religija i ideologija zato se i ne uvjerava katalozima djela koja čovjek apsolutno ne smije učiniti. Nije toliko riječ o klasičnim zabranama – ne laži, ne kradi, ne ubij – nego o suvremenim zabranama – ne sudjeluj u pobačaju, eutanaziji, kloniranju isl. Čitanje svetih knjiga i praksa monoteizama nas uči da se jednoboštva – zato da bi se razlikovala od drugih jednoboštava i

mnogoboštava – utemeljujuju na sustavnom kršenju vrednota koje su prijeko potrebne za slobodu pojedinca i pluralno društvo i na negiranju svega što je duboko ljudsko. Zabrana „Ne ubij!” i sve druge zabrane u židovsko-kršćanskom dekalogu vrednota podređene su prvoj vrednoti (zapovijedi): „Vjeruj u jednoga Boga”.

Zlo monoteizama je strukturalno i njihovo je nasilje prvenstveno napadačko, a ne obrambeno. To znači da religija poseže za nasiljem kako bi nadvladala drugu religiju i kulturu. U etičkim sustavima monoteizama na vrhu vrednota je ona prva – „Vjeruj u jednoga Boga” – a kako ju treba ustoličiti i braniti svim sredstvima, *modus operandi* religija i ideologija apsolutnih vrednota može biti samo nasilje. I najnoviji crkveni zbir „apsolutno zabranjenih djela” – ne sudjeluj u pobačaju, eutanaziji, kloniranju, istospolnim sklapanjima braka, usvajanjima, umjetnom oplođivanju neudatih žena itd. – u svojoj biti implicira nasilje, budući da je protiv prava izbora, koje je temeljna sloboda pojedinca. Prava, dakako, imamo tek kada ih možemo ostvariti, što znači kada postoji netko (država!) tko osigurava ostvarivanje prava. Pravo žene na pobačaj ili nečije na eutanaziju postoji tek ako se može realizirati.

4. O čovjekovim otkrićima i potrebi za vjerom. Kada kao ateist, prosječni intelektualac i znalac razmišljam o crkvenim stajalištima i praksama u posljednjim desetljećima, nameće mi se zaključak da Crkva šteti sebi, vjernicima i vjeri. Žalim što je tako, jer vjera – s Bogom, bogovima ili bez njih – čovjeku treba koliko i ostali njegovi proizvodi: filozofija, umjetnost, mitologija i znanost. Evolucionisti su otuda u krivu kada tvrde da je religija slijep i štetan odvjetak evolucije. Čine to na duhovit način, želeći valjda naljutiti kler.¹ Kako je religija za čovjeka konstitutivna koliko i umjetnost, filozofija, mitologija i znanost, s epistemološkog je stanovišta bahato, a s teološkog štetno tvrditi da je religija ponajvažnija tražiteljica smisla, jer jedino ona omogućava moralan život. Odveć duhovnog i metafizičkog je u umjetnosti, filozofiji, mitologiji i znanosti (počela je otkrivanjem svemira) baš koliko i u religiji. Religija se „metafizičkim” jako dobro koristi, budući da se u neizrecivom, nedokučivom i tajanstvenom najbolje snalazi. Da i hoće, čovjek svoj svijet ne bi mogao ostvariti bez metafizike – ona je dio sudbine čovjeka-tragača.

Svakodnevni život vjernika svjedoči da religioznost sama ne jamči moralan život, unatoč tome što religije imaju vrlo razvijen instrumentarij „otpuštanja grijeha”, kojim vjernike za tren oslobađaju od odgovornosti za posljedice njihovih djela. Te „oproštajne” tehnike ukazuju na inkompatibilnost religiozne etike s etikom zapadne slobode kada je riječ o čovjekovoj odgovornosti. Jer, mon(ote)ističke etike, religiozne i ideološke, svojim vjernicima „otpuštaju gri-

1 Richard Dawkins, *Bog je zabloda*, Zbirka Intermudia; Modrijan 2007., Ljubljana. To je duhovita i važna knjiga, već zbog reagiranja humanista, prirodoslovaca, teologa i znanstvenika koja je izazvala. Vatikanski kler je na nju reagirao po starom običaju: vjeri i vjernicima na štetu i izazivajući podsmijeh na svoj račun.

jehe”, pa makar počinili i najveće zločine protiv čovječnosti. Etika zapadne slobode to ne dopušta; ona sadrži i institut nezastarjavanja zločina.

Crkva je, dakle, u monoteističkoj biti i u politikama protiv zapadne slobode, koja jedina omogućava slobodu različitih. Tvrdnjom da je Crkva protiv zapadne slobode, želim reći bar sljedeće dvije stvari: prvo, ako bi Crkva imala mogućnost da ostvari društvo po svojoj volji, stvorila bi „teokraciju”, koja je iz temelja suprotstavljena zapadnoj slobodi. I, drugo, Crkva je danas na Zapadu slobodna koliko i druge crkve, ali ne zato što bi i sama bila za slobodu (drugачijih), nego zato što je zapadna sloboda izvojevana uz suprotstavljanje Crkvi. Sekularizam pritom ne shvaćam samo kao odvajanje crkve od države i vjere od politike, nego i kao odvajanje svega evanđeoskog (talmudskog, kuranskog) od intelektualnog javnog života. To znači da u javnom životu republike nije dopušteno pozivanje na teologije i svete knjige; tko to ipak čini, riskira da će i „najsvetije” postati predmetom javnog promišljanja. U republici se ne može sudjelovati i pritom *a priori* zahtijevati poštivanje vjere ili svjetonazora zato što bi bili utemeljeni na apsolutnom. Zapadna sloboda protiv se *formi mentis et modus operandi* mon(ote)izama.

5. O neprijateljima i opadanju religioznosti. Suvremeni su trendovi u prošleme stoljeću potakli potrebu za novim vrstama neprijatelja zbog toga što nisu bili kadri popraviti nepravedno društvo i ukrotiti sulude ambicije inače, u privatnom životu, pobožnih katoličkih careva Njemačke i Austro-Ugarske. Ako su „Rimljani prepoznavali kršćane po tome kako su se oni međusobno ljubili”, danas bismo mogli reći da međusobna ljubav već tisuću i petsto godina nije nipošto znak prepoznavanja kršćana. Time želim upozoriti na olake i pogrešne tvrdnje da su za sva zla 20. stoljeća krivi monistički totalitarizmi. Za kolonijalizam i Prvi svjetski rat očito ne možemo kriviti totalitarizme – komunizam, fašizam i nacizam. Prvi svjetski rat je ponajprije prva pobjeda sotone, koji je otvorio put apsolutnome zlu. Katolička je crkva u kolonijalizmu, baš kao danas u globalizaciji, vidjela priliku za evangelizaciju (pokršćavanje), koja se u praksi očituje kao osvajanje prostora i vjernika te gomilanje bogatstva.

Zato nipošto ne smijemo zaboraviti što je u suvremenosti Crkva „lošeg učinila, a dobrog zanemarila”. Posljedica Prvog svjetskog rata jest poraz europskog liberalizma i pobjeda monizama – komunizma, fašizma i nacizma, koji su bezbožna djeca židovsko-kršćanskog monoteizma. Monizmi, utemeljeni određivanjem rasnih, idejnih i klasnih neprijatelja, preuzeli su tako strukturalnu nužnost monoteizama. Uništeni neprijatelji imaju za mon(ote)izme funkciju pomirbene žrtve, koja treba sjediniti istovjerne. U stvarnosti to funkcionira vrlo kratkotrajno, pa su stalno potrebne nove žrtve (mučenici) za nove pomirbe, ali, naravno, nikada s pripadnicima druge vjeroispovijesti ili druge vjere. Kako rascijepljena kršćanska crkva ne može ništa pridonijeti suvremenoj ujedinjenoj Europi, ne bi imalo nikakva smisla u europskom ustavu spominjati kršćanske korijene. Ne zaboravimo da je zapadna sloboda – s demokracijom,

republikom i liberalizmom – rezultat grčko-rimske tradicije i i posljedica otpora židovsko-kršćanskoj tradiciji².

Monoteizmima i monizmima trebaju neprijatelji, pa ih oni stalno stvaraju; vezu između koncepta Jednoga boga i koncepta Jedne ideje zato je štetno negirati. Naime, ako bi institucije mon(ote)izama (crkve i partije) organizirale život ljudi u skladu s vlastitim uvjerenjima, to bi uvijek bila totalitarna društva, budući da Jednoća mora u cijelosti ovladati pojedincem i društvom. Režimi Jedne ideje (monizmi) prvo su uspostavili totalitarizam kod kuće – u Sovjetskom Savezu, Italiji i Njemačkoj – a zatim izazvali Drugi svjetski rat, koji je započeo napadom Njemačke i Sovjetskog Saveza na Poljsku.

Teologije monoteizama i ideologije monizama opravdavaju nasilje raznim eshatologijama (mitologijama o konačnim stvarima), međutim, iako se njihovi režimi različito nazivaju, posve im je ista težnja za posvemašnjim ovladavanjem i uništenjem drugačijih te su radi ostvarivanja tog cilja spremni upotrijebiti sva sredstva. Iako su im ishodištva u različitim mitologijama, svi oni teže konačnosti i vječnosti – s njima završava povijest (komunizam i nacizam), završava ovozemaljsko vrijeme (drugi dolazak Krista), započinje novo računanje vremena (poslije Kristova rođenja, pobjede revolucije u Francuskoj, fašizma u Italiji, nacizma u Njemačkoj) i nastupa tisućljetno kraljevstvo božje na zemlji, tisućljetni *Reich* u Njemačkoj i vječna *era fascista* u Italiji.

Moderna je upozoravala Zapad na mogućnost sloma civilizacije; najavljivala ga je još od kraja 19 stoljeća u beletristici, glazbi, kiparstvu, teatru i poeziji. Najoštriji kritičar moderne filozof Nietzsche je, kao i umjetnici, uočio očima nevidljivo, ali vidio je i odveć a da bi mu itko povjerovao! Dalekovidnost je u umjetnosti izražena zato što čovjekova *episteme* – sposobnost shvaćanja i djelovanja – funkcionira poput spojenih posuda. Upravo zbog te značajke umjetnosti, koja joj daje ulogu glasonoše loših vijesti, moramo pažljivo pratiti suvremene, pretežno pesimistične raznovrsne artizme koji svjedoče da smo još duboko u nasilnoj modernosti. Umjetnost, očito, ne blefira nego upozorava na ono što potiču religije i ideologije Jednoće! Znanost pak na duh nasilja najočitije upozorava svojim uništavajućim oružjima. Kada proizvodi umjetnosti, filozofije, mitologije, religije i prirodoslovnih znanosti budu drugačiji, drugačiji će biti i čovjek. Tada ćemo biti u postmodernosti!

Moderna 20. stoljeća izazvala je potrebu za stvaranjem novih vrsta neprijatelja, s kojima treba obračunavati na nov način; ali, otvorila je i put slobodi koja se, kao mogućnost boljega života, već više od dvjesto godina dokazivala u anglosaksonskom svijetu. To, očito, opovrgava ofucanu tvrdnju kršćana svih vjeroispovijesti (a i, *mutatis mutandis*, židova i muslimana) da moderna sloboda nužno izaziva opadanje religioznosti pojedinaca i društva. Za nastajanje sve veće štete odgovorni su, kako visoki kler i teolozi, tako i laička akademska (ne)

2 O dijalektičkom natjecanju, a ne stapanju grčko-rimske i židovsko-kršćanske tradicije u zapadnoj civilizaciji vidi: I. Simoniti: *Jedna civilizacija, dvije kulture*, Republika br. 9, rujan 2008., Zagreb

inteligencija, koji bučno ponavljaju da više modernosti znači manje religije, a više znanosti manje vjere, te da je sekularnost glavni neprijatelj crkve. Na svoju vlastitu štetu, Crkva tu ideju njeguje i danas, održavajući tako potrebu za stalnim neprijateljem i pokazujući istodobno da ne razumije prirodu čovjekova znanja, odnosno, čovjekove *episteme*, kao spoznajne i stvaralačke sposobnosti.

6. O prirodi čovjekova znanja: logika spojenih posuda. Čovjekovi proizvodi – filozofija, religija, mitologija, umjetnost i znanost, bez obzira na to jesu li rezultat božji ili evolucije – služe različitim potrebama i samo su putevi neprestanog traženja. U svakodnevnom se životu sadržaji (*episteme*) čovjekovih otkrića, kao ideje ili prakse, međusobno natječu, isključuju ili posve opovrgavaju. Pa ipak se međusobno ne ukidaju, niti jedan drugome smanjuje prostor, što znači da se međusobno potiču i zajedno rastu ili padaju. Odnos među tim otkrićima – filozofijom, religijom, mitologijom, umjetnošću i znanošću – ni sadržajno, ni vremenski, ni značenjem nije hijerarhičan i ni jedno od tih otkrića nije veće od drugih, nije nastalo prije drugih, niti je važnije od drugih. Čovjekovi proizvodi međusobno djeluju objašnjivački – hermeneutički (Gadamer) – jedan utire put drugome i svi utiru put svakome. Ruski matematičari, utemeljitelji slavne moskovske matematičke škole Dimitrij Jegorov, Nikolaj Luzin i Pavel Florenski, koji su se bavili raznim vrstama beskonačnosti, upali su u religiozni misticizam ne zato da bi umakli staljinizmu, nego zato da bi dokučili probleme beskonačnosti, koji su iskrslili sa suvremenom teorijom masa.³ Prema tome, nema smisla ustrajati na raskolu između humanistike i prirodoslovlja već treba otkrivati ono što se čini nevidljivim.

Napetost koja nastaje među filozofijom, religijom, mitologijom, umjetnošću i znanošću gorivo je koje pokreće motor čovjekove dijalektike, kao metode stvaranja i rješavanja ljudskih problema. Heraklitovo viđenje tzv. *harmonie aphanēs*, očima skrivenih skladnosti – dijalektika nam nudi da ih doživljavamo kao nepomirljive suprotnosti i pokretače svega – dobar je prijedlog za razmišljanje o prirodi čovjekova znanja i rješivosti ljudskih problema.⁴ Taj je prijedlog dobar i zato što su dijalektiku, kao natjecanje i sukob rješivih suprotnosti, uočili i mudraci hinduizma, jainizma i budizma. Za život običnih ljudi na ovome je svijetu – u vezi s „nevidljivom skladnošću čovjekova i prirodnoga svijeta” – važan ponajprije način na koji mogu zajedno živjeti oni koji različito osjećaju, misle i žele; za sada je to zapadna sloboda. Suživot različitih, koji bi takvima i ostali, ne može se, naime, organizirati na temelju nijedne mon(ote)ističke religije ili ideologije.

3 L.Graham, J.M. Kantor, *Naming Infinity: A True Story of Religious Mysticism and Mathematical Creativity*, Belknap Press of Harvard University Press, 2009. Autori, povjesničari matematike, kažu da je pripadanje spomenutih ruskih matematičara meditativnoj sekti Štovalaca božjega imena, bitno utjecalo na njihov znanstveni rad.

4 Zamršeni filozof Heraklit iz Efeza je 500 godina prije naše ere otkrio, bolje reći ugledao „*Harmonie aphanēs phanerēs kreittōn*”, što bi u prijevodu značilo „Viša i snažnija od one koja se vidi, jest povezanost (harmoničnost), koja se sama ne pokazuje”. Moj brat Simon Simoniti drži da bi primjereniji prijevod bio: „Bit je spoznatljiva!”. No, obojica znamo da za dobar život ne treba spoznati Bit – dovoljno je spoznati običnu bit.

7. Prva je „zakonitost”⁵ čovjekove *episteme* – kao spoznajne ili stvaralačke sposobnosti – da na otkrića ili pronalaskе na jednom području uvijek reagiraju sva druga područja; na izum atomske bombe, čovjekova klonа ili nove religije, reagirali su filozofi, umjetnici, crkveni kler, sociolozi i prirodoslovci svih orijentacija. I na otkriće heliocentrizma, teorije evolucije, teorije relativnosti i kvantne teorije reagirali su prirodoslovci, humanisti, teolozi i političari. Na umjetničke pravce 20. stoljeća reagirala je politika, shvativši da joj se stavlja ogledalo i da se dubinski interpretira svakodnevni život, diktiran politikom bezobzirne volje za moći.⁶

Kako nova spoznaja na jednome području uvijek potakne spoznavanja na svim drugim područjima, čovjekova *episteme* funkcionira kao spojene posude. Akademska i crkvena (ne)inteligencija zato šteti samoj sebi kada mudruje o prodoru prirodoslovlja i zaostajanju humanistike ili pak gundа o prodoru biologije, a zaostajanju bioetike i deontologije. Tvrđnje o zaostajanju jednih zbog prodora drugih nipošto nisu pametne, budući da je o bioetici, nuklearnoj bombi i klonovima napisano toliko humanističkih, političkih i teoloških tekstova koliko je ostvarenog u kemijskim, fizikalnim i biološkim laboratorijima. Više prirodoslovlja – osobito takvog koje bezbolno mijenja čovjeka – znači više filozofije, religije, umjetnosti i mitologije. Stoga nije u pravu mudri Richard Rorty kada govori o postmetafizičkoj i postreligioznoj kulturi 21. stoljeća.

Isto je tako pogrešna tvrdnja prema kojoj su se „moderna tehnologija i prirodoslovno mišljenje još od početka pokazali nesposobnim za utemeljivanje etičkih mjerila, univerzalnih vrednota i ljudskih prava”. Istina je suprotna – upravo prirodoslovno mišljenje, kojega je proizvod moderna tehnologija, pokazuje kakve su stvarne vrednote. Ako prirodoslovno i tehnološko mišljenje nisu primjereni za utemeljenje etike i ako čovjekovo znanje zaista funkcionira kao spojene posude, mišljenja mon(ote)ističkih ideologa i teologa još su manje u tom smislu primjerena; politike nasilja i materijalni proizvodi svjedoče ne samo o tome kako ideje iz nevidljivog svijeta prodiru u vidljivi svijet nego i o tome kako čovjek nepoznati svijet mijenja u poznati.

8. O poznatom i nepoznatom svijetu. Iz prve slijedi druga „zakonitost” čovjekove *episteme* (spoznajne i stvaralačke sposobnosti). Nove spoznaje šire prostor poznatoga svijeta, ali još i više nepoznatog svijeta; bolje rečeno, nove spoznaje – pronalasci i otkrića – učvršćuju svijest o bezgraničnosti nepoznatog. Logika dijalektike čovjekove *episteme* jest u tome da bit odgovora na pitanje nije samo rješenje konkretnog problema (dakle, novo znanje), nego da se novo znanje očituje i u sposobnosti da postavimo deset novih pitanja i time učvrstimo slutnju o deset puta većem nepoznatom svijetu. Pjesnik Rainer Maria Rilke dobronamjerno savjetuje: „Naučimo živjeti s pitanjima, život daje malo odgovora.” Za religiju, koja ima odgovore na sva pitanja (to mora jako uzne-

5 Riječ „zakonitost” valja razumijeti *cum grano salis*, dakle više kao uporište misli.

6 Varlam Šalamov, *Krhotine dvadesetih*, Filip Višnjić, 1988., Beograd.

miravati prave intelektualce među vjernicima), Rilkeov je savjet bogohulan, za istraživače pak dobrodošao i zbog toga što je mnogo teže živjeti s pitanjima – sinonimima za skepsu koja zahtijeva obazrivost – nego s odgovorima, koji zahtijevaju bezobzirnu sigurnost. Odnos između poznatog i nepoznatog svijeta još uvijek je odnos u granicama čovjekova svijeta, pa tu nije riječ o odnosu između ljudskog i neljudskog nego o odnosu s vanjskim, o nama neovisnim svijetom. Činjenica da čovjekov svijet nije cijeli svijet, manje je važna od shvaćanja da sadržaj čovjekova svijeta nije nužno i sadržaj vanjskog, o nama neovisnog (objektivnog) svijeta. S jedne strane, morali bismo biti skromniji upravo zbog spoznaje da velik dio čovjekova svijeta – mitološkog, religioznog, filozofskog, umjetničkog, znanstvenog – nije i dio vanjskog, o nama neovisnog, svijeta. Taj odnos između unutarnjeg i vanjskog čovjekova svijeta, kao i odnos između čovjekova i ostalog (objektivnog) svijeta ostaje za čovjeka velik (nerješiv?) problem, zbog čega Heraklitovo viđenje skrivenih harmonija djeluje utješno. S druge pak strane, rješavanje jednog problema na način da pritom iskrсне deset novih, upozorava nas da nipošto ne smijemo podcjenjivati sposobnosti čovjekove *episteme* ili čak čovjeku pripisivati kognitivnu lijenost. Čovjek ima epistemološki instinkt; nagonski je halapljiv za novim znanjima, kako bi zadovoljio svoje potrebe; čovjek, naime, danomice demonstrira potrebu za zatiranjem sučovjeka, opravdavajući to po pravilu potrebom postizanja viših, apsolutnih ciljeva.

9. O istini i dvojbi. U odnosu između poznatog i nepoznatog svijeta važna je, bar za mene, razlika u shvaćanju znanja i, posljedično, istine kod teista, koji ne smiju imati dvojbe, i nas, ateista, koji ih moramo imati. Teisti vjeruju da, iako ih još ne znaju, s božjom pomoći mogu lako doći do odgovora na sva pitanja unutar jednog, uvijek zatvorenog monoteističnog sustava; mi, ateisti, pak znamo da se „istini, koja je čovječnost”, približavamo naizgled pa i stvarno međusobno suprotstavljenim načinima, da nikada ne možemo odgovoriti na sva pitanja koja možemo postaviti i da će pitanja biti uvijek više od odgovora. Skepsa vodi u obazrivost, a sigurnost u bezobzirnost. Teistima Bog govori Istinu, pa je zato i oni govore, mi, ateisti, pak znamo da istinu govorimo samo tada kada je ono što kažemo u skladu s onim što jest. Istina ateista u najboljem slučaju može biti istina o činjenicama. Kako smo mi, ateisti, svjesni promjenljivosti naših istina, važniji nam je put do „istina”; put je važniji i od cilja, pri čemu znamo da loš život vodi lošim ciljevima. Teisti su sigurni u pravilnost Jedinoga puta, a mi, ateisti, smo nesigurni jer moramo birati između više puteva.

Otuda razlika između židovsko-kršćanske Istine, otkrivene i konačne, i grčko-rimske istine, spoznane, ali ne konačne. Prva je apsolutna Istina, a druga ponajviše istina o mjerljivom, dokazivom i ponovljivom. Ta, druga istina je, zbog poštovanja različitosti (pluralizma) duha, krhka i promjenljiva istina, koja u nekoliko posljednjih desetljeća, srećom, ovladava svakodnevnim svijetom Zapada. Bilo bi, međutim, dobro kada bi i vjernici i nevjernici shvatili da, kao što izobilje životnih oblika u prirodi naviješta lijep usud prirodnoga

svijeta, pluralizam duha isto tako uvijek naviješta dobru sudbinu čovječanstva. Nad time bi se trebali zamisliti oni koji bi htjeli sve avangelizirati.

10. Bogovi ne mogu umrijeti! Ako ljudsko znanje funkcionira logikom spojenih posuda – akcija odnekuda prouzroči reakciju posvuda – tada ne stoje tvrdnje pronicljivog evolucionista Richarda Dawkinsa, prema kojima je Bog zabluda, a religija štetna za čovjeka. Teolozi su na Dawkinsa i druge evolucioniste-provokatore reagirali optužujući ih za blasfemiju i producirajući nove dokaze o postojanju Boga. Čak je i vrlo obrazovani P. L. Berger upao u tu zamku i reagirao pisanjem o ponovnom buđenju religije.⁷ Za to nije bilo potrebe, budući da religija – kao vjera i nada u boga i bogove – zahvaljujući logici spojenih posuda, ne može zaspati i odspavati stotinjak godina poput Trnoružice, niti Bog može umrijeti zbog Marxa, Nietzschea i Lenjina; za vjeru je pak dobro da slabi povjerenje u božje profesionalce. Pogrešna je i Bergerova misao u povodu kritike sekularnosti, naime, „da je ljudski život, ako je lišen transcendentnosti, u stanju siromaštva i neodrživosti”. Ta je tvrdnja više ne-pametna nego li opasna, budući da implicira zabludu kako je samo religiozno transcendentno, iako, upravo zbog logike spojenih posuda, oduzimanje transcendentnosti uopće nije moguće. Kako su Rimljani znali da bogovi barbara ne mogu umrijeti, kao dio politike Pax Romana upotrebljavali su i tzv. *comparatio Romana*, tj. svoje su bogove uspoređivali s bogovima drugih, kako bi ih ugradili u svoj Panteon. Kod monoteista to nije moguće, pa nakon uništenja bogova drugih, slijedi nametanje svoga boga; tako postupaju i monisti s ideologijom.

Bogovi, dakle, nisu smrtni. To znači da znanost, filozofija, umjetnost i mitologija ne mogu ubiti Boga ni bogove, ali nerijetko prouzročuju rađanje novih bogova koji, u znak zahvalnosti, postaju njihov sadržaj. Za mon(ote) iste pak nema ništa goreg od rađanja novih bogova i ideja. Kako bogovi nisu smrtni, teolozi brane nešto što ne treba braniti, dok „duhoviti evolucionisti”, namrgođeni filozofi i loši ideolozi ubijaju nešto što ne može umrijeti. Prema tome, ateisti, teisti i agnostici imaju zajedničku zadaću da si međusobno nabace uzde odgovornosti i shvate da im različitost koristi.

Ni novi dokazi o postojanju Boga nisu potrebni; i bez njih vidimo koliko mnogo zla i koliko malo dobrog čine ljudi u njegovo ime. Reći da je Bog mrtav ili da ga nema, tek je duhovita provokacija kojom se znanost ne može baviti. Zbog toga je tvrdnja, prema kojoj o religiji nema smisla znanstveno raspravljati, važna ne zato što znanost nije kadra udovoljiti religioznim potrebama, nego zbog spoznaje da znanost ne može diskreditirati religiju, kao što ni religija ne može diskreditirati umjetnost, mitologiju ili filozofiju. Teolozi, dakle, ne moraju Boga premještati s nebesa amo-tamo, iz straha da znanost ne ustanovi da ga nema. Smiješno je producirati „znanstvene tvrdnje” o nepostojanju Boga, kao što je ne manje smiješno na njih reagirati „teološkim dokazi-

⁷ Peter L. Berger, *Štirje obrazi sekularizacije, tretji dan*, Kršćanska revija za duhovnost in kulturo, br. 3 / 4, ožujak-travanj 2009., Ljubljana.

ma” o njegovu postojanju. Logika spojenih posuda, naime, bestidno razotkriva bez-umnost epistemske samodovoljnosti znanstvenika, filozofa, umjetnika, teologa i mitologa. Zato bismo od znanstvenika koji „znanstveno” raspravljaju o nepostojanju Boga, kao i od teologa koji proizvode „teološke” dokaze o njegovu postojanju, trebali zatražiti da se time bave izvan radnog vremena.

Za sve ono što je konstitutivno za čovjeka – umjetnost, religiju, mitologiju, filozofiju i znanost – modernizam je od samoga početka zahtijevao „prevrednovanje vrednota” (F.W.Nietzsche) i to onih vrednota koje su čovjeka vodile za smrtonosnih pedeset godina 20. stoljeća. Taj isti Nietzsche je, možda u nadi da ćemo izbjeći najgore, tvrdio da je pravi smisao religije odgovornost za bližnjega na ovome i onome svijetu. Kršćanski je kler na „prevrednovanje vrednota” odgovorio blagoslivljanjem oružja u Prvom i Drugom svjetskom ratu, učvršćujući tako stajalište o opravdanosti ubijanja u ime Boga. Demokracija, kao tehnologija slobode, mora omogućiti stalno „prevrednovanje vrednota”; bez toga ne bi bilo moguće osigurati dobar život zapadnog čovjeka. Jer, svaka generacija mora iznova razmisliti o nužnosti temeljnih prava pojedinca: o pravu žene na pobačaj, o ukidanju smrtne kazne, o mogućnosti eutanazije, kao i o pravima na istospolne veze, na umjetnu oplodnju, usvajanja itd. Među pitanjima o kojima bi svaka generacija trebala iznova razmisliti uvijek će biti i pitanje prave prirode monoteizama i monizama itd. Zbog čovjekova stvaralaštva, koje materijalizira i aktivira stvarne potrebe (vrednote), sve više će biti problema koji će zahtijevati prevrednovanje vrednota, pa i iz aspekta dviju operativnih maksima mon(ote)izama – „ciljevi opravdavaju sredstva” i „rat sviju protiv svih”.

11. Maksime „ciljevi opravdavaju sredstva” i „rat sviju protiv svih” komplementarne su, zajedno rastu i podržavaju se. Kako se Jednoća – Boga ili Ideje – može uspostaviti i održavati samo nasiljem, mon(ote)izmi se *ex natura* koriste svim sredstvima za postizanje ciljeva. Mon(ote)izmi – vjerski ili ateistički – uvijek stvaraju ekstremne situacije „sviju protiv svih”, proizvodeći unutarnje i vanjske neprijatelje, izazivajući ratove i revolucije te pritom, za postizanje svojih ciljeva, „opravdavaju korištenje svih sredstava”. Mon(ote)izmi se utemeljuju u ekstremnim situacijama, uz stvaranje mučenika i heroja kojima pune crkve i službene historiografije, veličajući u njima učinjeno nasilje. Unutrašnjost crkava i muzeja revolucija, sadržaji svetih knjiga i službenih povijesti, kao i aktualne propagande mon(ote)izama učvršćuju štetno manihejstvo: krivci su oni, žrtve smo mi! Zaista je teško vidjeti u tome bilo kakvu razliku između religioznog, ideološkog i mitološkog nasilja.

Pravu prirodu dviju maksima pokušat ću objasniti na primjeru ekstremnih (opsadnih) stanja, kada se etika tirana bitno razlikuje od etike žrtve.

12. Etika tirana. Ako pitanje „Možemo li izgraditi etiku koja zabranjuje korištenje bilo kakvih sredstava za postizanje ciljeva?” postavimo prvo sa stanovišta tiranina, a zatim sa stanovišta žrtve, dolazimo do suprotstavljenih odgovora. S prvoga stanovišta odgovor je: dakako da možemo izgraditi takvu

etiku! Vrednujemo li djelovanje „zavojevača i tiranina”, koji je spreman upotrijebiti sva sredstva – bez obzira na to čime to opravdava – lako ćemo ga, prema prirodnom i prema pozitivnom pravu, spoznati kao zločinca. U tom su smislu zločinci svi oni koji su svoje protivnike uništavali u ime Jednoće, na primjer: katolička inkvizicija, klerikalci, komunisti, fašisti, nacisti itd. Za Jednoću, kojoj treba unutarnji i vanjski neprijatelj, neprijatelji su domaći i vanjski demokrati, ali i pripadnici „konkurentne” Jednoće. Monisti – komunisti, fašisti i nacisti – u prvoj su fazi osvajanja vlasti upotrebljavali „sva sredstva protiv svih” koji su im „kod kuće” stajali na putu osvajanja i održavanja vlasti. Prvoj je fazi slijedila druga, također neminovno faza korištenja „svih sredstava protiv svijeta”, pri čemu mislim na armagedonski sukob između nacizma i komunizma, uključujući njihove kolaborante. U toj, drugoj fazi nije riječ o osvajanju i održavanju vlasti nego o borbi za „preživljavanje”; rat između mon(ote)izama uvijek je *pólemos*, koji traži posvemašnje uništenje protivnika.

Mon(ote)izmi održavaju suživot s drugim kulturama i tradicijama samo ako ih na to prisiljava stvarni odnos snaga. Zato se Otkrivene religije (monoteizmi) i Pronađene ideologije (monizmi) uvijek koriste svim sredstvima za uništenje lokalnih kultura. Mon(ote)izam ne može ostvariti suživot s drugačijim tradicijama niti „simboličnim i praktičnim ubijanjem grijeshnoga jarca”, što bi trebalo djelovati katarzično i pomirbeno u evanđeoskom smislu: „Toga se dana Pilat i Herod pomire; do tada bijahu u zavadi” (Lk 23,12) (do te je pomirbe došlo neposredno nakon Kristova raspeća). Kako zajednički napad nacista i komunista na Poljsku (1939.) i uzajamno izručivanje političkih protivnika i Židova nisu djelovali „ni katarzično, ni pomirbeno”, dva su se monizma sukobila na život i smrt. Da suradnja među mon(ote)izmima može biti samo privremena, „znali” su i Titovi komunisti, započevši borbu protiv Hitlera tek pošto je on napao Sovjetski Savez.

Mon(ote)isti, koji su *ex natura* između sebe smrtni neprijatelji i podnose se samo zbog nesigurnosti u svoju pobjedu, ne evoluiraju u demokrate, što bi im omogućilo da spoznaju zablude monizma i prednosti pluralizma. Nakon što se Gorbačov polovicom osamdesetih godina prošloga stoljeća odlučio za „perestrojku”, nasilje je kao glavni *modus operandi* u Istočnom bloku izgubilo legitimnost i komunisti su bili prisiljeni sići s vlasti. I slovenski su komunisti sišli s vlasti, shvativši da se raspadom Istočnog bloka raspada i monizam te da bi se i nasiljem tek kratko vrijeme mogli održati na vlasti. Riječ je bila o nečemu što se u teoriji međunarodnih odnosa naziva „promjenom međunarodnog poretka”; u posljednjih petsto godina europske povijesti zbog promjena međunarodnog poretka umirale su stare i nastajale nove države.

Mon(ote)isti ne mogu dobrovoljno prihvatiti demokraciju ni zbog toga što ih ona neminovno raskrinkava kao zločince. Nakon što su u istočnoj Europi odbačene „službene povijesti”, traganjem za onim što se zaista događalo u prošlosti bave se mnogi međusobno suprotstavljeni interpretatori povijesti. Tako je i u Sloveniji. Sintezom međusobno proturječnih povijesti, postupno

se približavamo tzv. povijesnoj istini, koja se, međutim, stalno mijenja, ponajprije zbog toga što otkrivamo nove činjenice, a također i zato što zbog stalnog prevrednovanja vrednota mijenjamo svoje vrednote i svoj pogled na prošlost. Povijest je, dakle, moguće mijenjati i tako da je drugačije shvaćamo. U slučaju prve i druge Jugoslavije riječ je upravo o tome!

Demokracija se ne može ostvariti, a ni održavati, nedemokratskim sredstvima. Ona ne podnosi logiku mon(ote)izama: još samo ovoga moramo spaliti na lomači, ubiti, zatvoriti, prognati, pa ćemo na zemlji imati božju državu, odnosno, komunizam. Navodno su takve, naizgled blaže, ambicije imali pobornici osamostaljenja neposredno nakon nastanka Slovenije; da bi održali Demos (koaliciju na vlasti), neki osamostaliteljski demokrati bili su spremni „vladati dekretima”, a to su uvijek instrumenti državnog terora. Tome se suprotstavio dr. France Bučar izjavom „Samo preko mene mrtva!”. Pretpostavljam da su jakobinsku metodu vladanja dekretima predlagali mon(ote)isti u Demosu.

13. Etika žrtve. Kada se pitanje „Smiju li se, radi postizanja cilja, upotrijebiti sva sredstva?” postavi s pozicije „tiranina”, odgovor je jasan: ne smiju. Ali, pitanje se mora postaviti i s pozicije žrtve: „Smije li se pojedinac, vjernik, pripadnik naroda, građanin države braniti svim, pa i nezakonitim, sredstvima od klerikalaca, komunista, fašista, nacista, koji su uvijek spremni za postizanje svojih ciljeva upotrijebiti sva sredstva?” Moj je odgovor: smije. Jer, riječ je o borbi za život, kada je prirodno pravo onoga tko se brani uvijek iznad zakonitog prava napadača da spriječi da bude onemogućen nedopuštenim sredstvima kojima se žrtva brani, pokušavajući spasiti život.

Dobro je što u borbi za preživljavanje etika biologije (prirodno pravo) dominira nad etikom kulture (pozitivnim pravom), koja ne dopušta uporabu svih sredstava za postizanje cilja, tj. za preživljavanje. Židovi se i iz starozavjetnih razloga nisu branili od nacista ili su bar uzroke svoje nesreće tražili po svetim knjigama; slovenski domobrani i bosanski muslimani nisu se branili od komunista i Srba, jer nisu bili kadri da se brane, a nitko nije htio zaštititi njihove živote. Židovi, Palestinci, Cigani, Kosovari i sve vjerske, spolne, svjetonazorske manjine smiju pokušati svim sredstvima postići svoj cilj i preživjeti kao pojedinci ili „vrsta”. U etici prirodnoga prava nema argumenata prema kojima ne bismo smjeli upotrijebiti sva sredstva kako bismo preživjeli. Sva sredstva, dakako, smijemo upotrijebiti protiv tiranina, a ne protiv sužrtava u zatvoru ili koncentracijskom logoru, unatoč tome što tirani nastoje žrtve dovesti u situaciju da, radi preživljavanja, posegnu za svim sredstvima protiv supatnika. Tako je funkcionirao Titov Goli otok. Argumente prema kojima se ni radi preživljavanja ne smiju upotrijebiti sva sredstva nalazimo u etikama mon(ote)izama koje su izvedene iz loših metafizika i još gorih praksa mučeništava i herojstava.

Smatramo li imperativ preživljavanja žrtve izvorom najviše legitimnosti – a složio bih se s time – tada su Židovi opravdano mogli upotrijebiti sva sredstva protiv nacista, slovenski domobrani protiv komunista, partizani protiv

slovenskih kolaboranata, a isto bi tako bila opravdana uporaba svih sredstava Armenaca protiv Turaka, Tutsija protiv Hutuovaca u Ruandi i Bošnjaka protiv Srba u Srebrenici; također bi opravdana bila uporaba svih (nuklearnih!) sredstava Izraelaca protiv Irana, koji im desetljećima prijeti totalnim uništenjem, itd. To su ekstremne situacije koje svjesno planira čovjek „Jednoće”: njegov mon(ote)istički *credo (ethos)* nalaže podređivanje ili uništenje žrtve kojoj etika preživljavanja zapovijeda uporabu svih sredstava protiv „tiranina”.

14. Iz žrtve u osvetnika i uništavatelja. I pravo prirodnoga prava prema kojem, radi preživljavanja, smijemo upotrijebiti sva sredstva, ograničeno je prirodnopravnim pravom drugoga: pa kada upotreba svih sredstava prekorači svrhu (to je naše preživljavanje) i protivnike počinjemo uništavati tako da se iz žrtve pretvaramo u uništavatelja, tada, prema prirodnom i pozitivnom pravu, postajemo zločinci. Mon(ote)izmi nisu sposobni za odgovarajuća samoograničenja, zbog čega nacisti i komunisti nikada nisu prihvatili (shvatili?) da je i zločin nad zločincem zločin!

Zbog toga moramo razmisliti o osveti, toj prirodnoj i nepromjenljivoj potrebi koju kultura – mon(ote)ista i pluralista – ne odbacuje, već je sofisticira, o čemu svjedoči i angloameričko bombardiranje Dresdena (u veljači 1945.), izgladnjivanje do smrti vjerojatno milijun njemačkih ratnih zarobljenika u dolini Rena (Reinberg, sjeverno od Kölna) neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata, ubijanje njemačkih ratnih zarobljenika u Sovjetskom Savezu godinama nakon Drugog svjetskog rata, poratno ubijanje po cijeloj Titovoj Jugoslaviji, itd. Pritom nije riječ ni o zločinima nad zločincima nego o osvećivanju, koje uvijek iznevjerava (zlatno) pravilo recipročnosti talionskog načela „ruka za ruku, zub za zub, oko za oko”. Ni likvidacije slovenskih domobrana nakon službenog završetka Drugog svjetskog rata nisu zločini nad zločincima već osveta nad ratnim neprijateljima i istodobno uništavanje potencijalnih protivnika u izgradnji monizma. Kako su se tada osvećivali i pobjednici u Francuskoj, Italiji, Norveškoj, Latviji, Litvi i dr. očito je da je težnja za osvetom duboko ukorijenjen čovjekov poriv.

Teško je proturječiti etici žrtve koja, radi preživljavanja, dopušta uporabu svih sredstava. No, znači li to da se smijemo poslužiti svim sredstvima i u situacijama kada nastojimo spasiti žrtvu? Na primjer, smijemo li, da bismo spasili svoje dijete, mučiti otmičara kako bismo saznali gdje je sakrio dijete? Svatko se mora sam odlučiti, ali pritom treba znati da je, odluči li se da spašava dijete, na njegovoj strani sva etika prirodnoga prava; bude li pak, s tim ciljem, mučio otmičara, naći će se u sukobu s cjelokupnim pravom civiliziranog svijeta. Mislim da bismo se trebali pridržavati etike prema kojoj nas prirodno pravo i pozitivno pravo obvezuju da zaštita života nevine osobe bude uvijek iznad svih prava zločinca koji joj ugrožava život, pogotovu ako strahujemo da će otmičar, ne postigne li svoj cilj, ubiti dijete. Ukratko, pravo nevinoga da preživi uvijek je iznad svih prava onoga tko je spreman da ga ubije. Kako taj problem nije rješiv na neki drugi način, otmičari i teroristi moraju računati s tim da

će protiv njih biti upotrebljena sva (i nezakonita) sredstva; javno će mnijenje podržati spasioce, a pravosuđe će ih kazniti blago ili nikako.

15. Nemoralnost preživljavanja? Nije teško zamisliti situaciju u kojoj ne bi bilo etično sačuvati život po svaku cijenu; na primjer, ako bismo za to morali žrtvovati najbliže, vjeru, partiju, narod ili državu. Ali, ne zaboravimo sljedeće: prvo, da mon(ote)izmi planski stvaraju situacije u kojima je preživjeti nemoralno. Čak i kažu da je moralno izdati oca, majku, sina, prijatelja, vjeru. Mon(ote)izmi zahtijevaju izopačenu lojalnost, s ciljem da se ponizuju ili uništavaju drugačiji, a ne radi provjeravanja etičkih potencijala lojalnih. Za etiku zapadne slobode zahtjev Boga da Abraham žrtvuje Izaka jednako je nemoralan kao zahtjevi Staljina, Tita i dr. da djeca denunciraju roditelje, žene muževe, prijatelji prijatelje. I, drugo, kao što su nemoralne ekstremne situacije koje stvaraju mon(ote)izmi, nemoralni su i zahtjevi za jalovim žrtvovanjem, na primjer, žrtvovati vlastiti život za pokvarenog sina, pohlepnu crkvu, nasilnu ideologiju, korumpiranu državu i sl. Tko god očekuje moje žrtvovanje, mora to i zaslužiti, kao što svi koji žele uživati okruženi ljudskim dostojanstvom moraju to zavrijediti svojom čovječnošću spram drugih. A što nemoćni, i samo oni, *a priori* zaslužuju žrtvu bez naknade, govori u prilog takve čovječnosti.

16. Treća zakonitost čovjekove *episteme*: o neuništivosti i ostvarljivosti ideja. Na primjer: mi, Slovenci, kao loši učenici slobode, već nekoliko godina stvaramo nepravedno društvo, u kojem je pokvarenost važni kohezioni čimbenik. Tome su uvelike pridonijeli klaunovi iz razdoblja bitke za osamostaljenje koji su, mijenjajući političke gazde, stranke i nazore, udovoljavali svojoj strasti za vlašću i slašću. Zapadna sloboda – slobodan pojedinac u slobodnom društvu i u zajednici slobodnih država, odnosno, slobodan vjernik u slobodnoj crkvi, državi i zajednici država – za Slovence je intelektualno i duhovno pretežak projekt. No, istina je da smo kao članovi EU i NATO-a sigurni od sebe samih. Ako bismo ostali sami, formalna bi nas demokracija – za dvadeset godina smo se, naime, izvještili u (zlo)rabljenju demokratskih formi za nedemokratske ciljeve – mogla za nekoliko godina dovesti u situaciju u kojoj bi većina pozdravila radikalna i nasilna rješenja.

Zato moramo, kao treću „zakonitost” čovjekove *episteme*, istaknuti problem neuništivosti i ostvarljivosti ideja. To što čovjek jednom ostvari – pronade ili otkrije – nikada posve ne odbacuje nego se time uvijek iznova koristi. Što god ostvari, nikada nije posve nadmašeno, potrošeno ili zastarjelo, pa je zato i sve što je loše, ponovljivo u još gore, sofisticiranijem i učinkovitijem obliku; stvaralaštvo, naime, baš i jest u tome „gorem, sofisticiranijem i učinkovitijem”. O Platonovim eugeničkim idejama kako da se metode uzgoja izvrsnih lovačkih pasa primjene na ljude ili pak kako da se defektna djeca ponude ili prepuste smrti još su opasnije razmišljali J. de Maistre i J.A. de Gobineau u 18. i 19. stoljeću, a nacisti su u 20. stoljeću te ideje prakticirali planskim parenjem arijevac, prisilnim sterilizacijama i ubijanjem duševnih bolesnika. Danas, kad je eugenika, zahvaljujući „bezbolnoj” genskoj manipulaciji, ponovno postala

moralno prihvatljivom, prakticiraju je svi razvijeni režimi. Upravo zato vjernik Alain Decaux drži da su ideje i praksa Sv. Pavla, iz vremena dok je još bio Savo, o tome kako proganjati kršćane, bile inspirativne za sve kasnije političke policije, inkviziciju, Gestapo, NKVD i jugo-slovensku Udbu.

Inkvizijski, gestapovski ili enkavedeovski priručnici samo operacionaliziraju, tj. prave uporabljivim ideje Jednoće. Američki priručnik za mučenje pravih i navodnih pripadnika islamske terorističke organizacije Al Kaide, sastavljen za vrijeme administracije predsjednika Georgea W. Busha, rezultat je neciviliziranog mentaliteta Jednoće. Bush se, naime, obrazlažući vojne intervencije u Iraku i Afganistanu – cilj im je bio srušiti režim Sadama Huseina i fundamentalizam Talibana – u više navrata pozivao na Boga. Višestoljetnu katoličku praksu javnog spaljivanja knjiga i ljudi, nacisti i komunisti reprizirali su javnim spaljivanjem knjiga te prikrivenim likvidacijama ljudi u koncentracijskim logorima i na masovnim stratištima.

Stvaralaštvo je, dakle, proces kojim sadržaj vrednota (potreba) pretvaramo u duhovne i materijalne proizvode, zbog čega sebe i svijet drugačije shvaćamo. Sofisticiranost je pak sinonim za usavršavanje kojim učinkovito postaje još učinkovitije. Ako nam zbog stvaralaštva (novih znanja) povijest izgleda neponovljivom, moramo je, u svoju korist, shvatiti bar akumulativnom. To znači da jednom doživljeno kao loše, možemo ponovno doživjeti samo kao još lošije. A ponoviti će se budemo li uz one vrednote kakve su imali oni koji su još davno pronašli ili otkrili – a prije nekoliko desetljeća još samo sofisticirali – ideje ekskluzivizma. Mislim na sve pronalaskeske Jednoga boga ili otkrića Jedne ideje i sustave apsolutnih vrednota koji se mogu uspostaviti samo nasiljem.

Ideje, dakle, nikada ne umiru već pritajene streme pobjednosnom povratku. S tim u vezi moramo se ozbiljno zamisliti nad činjenicom da u ljudskoj povijesti prevladavaju mon(ote)ističke ideje i prakse. Nasilni mon(ote)izmi apsolutni su pobjednici zapadne i cjelokupne ljudske povijesti; razdoblja čovjekove slobode su kratka, netipična i neprirodna, a razdoblja tiranije duga, tipična i prirodna. To znači da su mon(ote)ističke ideje i prakse, koje nikada ne iščezavaju iz svakodnevnog života, bitne za preživljavanje i da se uvijek vraćaju kao potrebne. Ideje monoteizma (jednoboštva) u tritisućljetnoj su povijesti Zapada mijenjale ime – židovstvo, kršćanstvo, islam. I ideje monizma imaju u 20. stoljeću različite nazive – komunizam, fašizam, nacizam i još mnoga imena lokalnih varijanata, kao što su titoizam, maoizam, ideja Džu Če itd. Zapadna je sloboda kroz povijest pokazala žilavost kod Anglosaksonaca, nestalnost kod zapadnih Europljana i posvemašnju odsutnost među Slavenima, kojih je u Europi najviše.

Od Francuske revolucije naovamo, zapadna je sloboda ideje Jednoće neutralizirala sekularizmom, koji je za pluralno društvo prijeko potreban. Međutim, budu li prakse pluralizma (zapadne slobode) neuspješne, mon(ote)izmi će se vratiti. Stoga je štetno tvrditi da su ideje klerikalizma, nacizma, fašizma politički poražene. Obični ljudi zato misle da će ideje i prakse Jednoće u na-

izgled demokratskom, a zapravo krajnje nepravednom društvu, zbog svoje učinkovitosti biti prihvatljive za većinu, iako znaju da će donijeti nasilje; bit će prihvatljive utoliko više nastupe li s novim nazivima i programima. Kada krene po zlu, mnogi vape za „spasonosnim” ili „revolucionarnim” monizmima.

U određenim situacijama, koje su prosječnom umu lako shvatljive, ideje se moraju vratiti obnovljene i osvježene, pod novim nazivima i s novim obrazloženjima, iako znamo da će donijeti masilje. Zahvaljući svojoj primamljivosti, totalitarne ideje nikada nisu otišle na smetište povijesti, a 20. stoljeće svjedoči da su mnogo lakše ostvarljive od ideja zapadne slobode. Otuda je cinično kada se formalnom slobodom pokušava oduševiti one koji su od nje bili poniženi, odbačeni, osiromašeni; takvi se, s pravom, lako oduševljavaju nasilnim idejama, vjerujući da će im one vratiti bar malo dostojanstva i ponosa i izvući ih iz situacije u koju su gurnuti od strane „pohlepnih i nepravednih”. Prema tome, ne smijemo previdjeti da nasilje kod mnogih pobuđuje nadu, koja, doduše, u stvarnome životu ne traje dugo i ubrzo završava razočaranjem.

Besmrtnost, nezastarijevanje i neporaženost totalitarnih ideja i prakse ima i metafizičke temelje. Ako težnju za boljim čovjekom, pravednim društvom i sretnim životom na ovome i onome svijetu održavamo vjerom u nešto što je više od čovjeka, stvaramo temelj za nasilno mijenjanje čovjeka. Nečovječno je vjerovati da se dobro, lijepo i pošteno može postići samo nadilaženjem sebe samog. Naime, prema totalitarnim idejama, to što je dobro za njega, običan čovjek ne može postići sam, već mu treba nešto što nije ljudsko nego je iznad čovjeka – Bog ili Ideja. Očito, stoji misao Tine Hribara da opsjednuti totalitarnim idejama ni jedan poraz ne shvaćaju kao konačan poraz nego tek kao privremeni neuspjeh, kao spoticanje.⁸

Da je trenutačni poraz samo greška koju će povijesni tok (*diamat*) ispraviti, poučila me prije više od dva desetljeća i Vida Tomšič, revolucionarka iz prvog ešalona jugoslavenskih komunista, osobito istaknuta u kritici zapadne slobode. Kad sam joj rekao da ćemo konačno živjeti u demokraciji, odgovorila mi je – više sa žaljenjem nego s negodovanjem – da, očito, još nismo zreli za kardeljevski socijalizam, ali da će do njega jednom kasnije ipak doći. Do kraja je vjerovala u ispravnost ideje prema kojoj će neminovna dijalektika materijalizma oživotvoriti socijalizam. Tada mi je također bez dvoumljenja rekla da će doći do unutarjugoslavenskih ratova, u što ja nisam htio povjerovati.

17. O plemenitosti ideja. S tim u vezi mora nam biti jasno da ideje koje se mogu afirmirati samo nasiljem ne mogu biti plemenite! Ideje za čiju je realizaciju potrebno nasilje jesu loše, ali nisu neostvarljive; činjenica je da loše ideje, upravo zato što su lakše ostvarljive, nikada nisu definitivno poražene ili zauvijek zastarjele. Mon(ote)isti, naime, vjeruju da se dobro može postići zlom; zlo u ime Boga ili Ideje, po njima, zapravo uopće nije zlo već je dobro.

⁸ Tine Hribar, *Ubijalska ideja komunizma in katoliška akcija*, Delo, Sobotna priloga str. 34-38, 10. listopada 2009., Ljubljana.

Prisjetimo se teoloških objašnjenja pape Benedikta XVI. ili kardinala Franca Rodea o tome da se Bog u svome stvaranju može opravdano poslužiti zlom, kako bi ljude odvratio od grijeha i doveo ih na Jedini pravi put. Ako Bog preko takvih posrednika poručuje kada da se posluže nasiljem, tada se povijest može ponavljati samo kao stupnjevanje zla. U zapadnoj kulturi nije bilo dopušteno tek tako ubijati, ali je uvijek bilo dopušteno ubijati u ime viših, metafizičkih ciljeva, koje teološka i akademska (ne)inteligencija svih svjetonazora naziva potrebom za vrhunaravnim.

18. O mišljivosti i spoznatljivosti ljudskog. O čemu god moramo „misliti” i sve čime se pritom pomažemo ukazuje na to da čovjekova *episteme* djeluje kao spojene posude. Sve što je ljudsko je mišljivo; na primjer, veza između teološke/idejne građevine mon(ote)izama i nasilne izvedbe tih ideja; (raz)mišljiva je i veza između inkvizicije, NKVD-a i Gestapoa; mišljiva je i zajednička utemeljenost spaljivanja ljudi na lomači, ubijanja Židova i slovenskih domobrana poslije rata; kao što su mišljivi razlozi zbog kojih su desetljećima prikrivana masovna grobišta žrtava komunizma u Sloveniji, mišljivi su i razlozi zbog kojih je desetljećima prikrivana pedofilija katoličkog klera, što je bila zadaća kardinala Ratzingera.

Treba misliti, jer nema nam druge. Treba misliti o tome što smo kadri učiniti jedni drugima, koliko intelektualne i organizacijske energije trošimo na to i koliko duboko smo uvjereni da je to ispravno. Misliti moramo uz pomoć svega čime raspolazemo; uz pomoć Picassove „Guernice”, slika „Nismo posljednji” Zorana Mušiča, pjesme Desanke Maksimović o osvetničkom nacističkom ubojstvu sedam tisuća đaka u Kragujevcu, tekstova Solženjicina, Havela, Hrabala, Kocbeka, filma „Katyn” Andrzeja Wajde, svjedočenja preživjelih iz Kočevskog Roga i Srebrenice; misliti moramo zajedno sa Spomenkom Hribar o slovenskoj pomirbi, kao najtežoj zadaći, jer misliti prošlost nije tek opisivanje prošlosti; moramo misliti lingvistiku mon(ote)izama pod različitim imenima, a s istim ciljevima ugnjetavanja i uništenja drugačijih; misliti moramo o svemu ljudskome uz pomoć filozofa, umjetnika, teologa, mitologa pa čak i znanstvenika. „Znanstveni” proizvodi namijenjeni isključivo uništavanju čovjeka govore, bar meni, da i znanost misli, iako fenomenolog Martin Heidegger tvrdi suprotno. Znanstvenici, kao i svi drugi stvaraoci, nisu, naime, bez vrednota, ni tada kada su uvjereni da samo izvršavaju narudžbe.

Zaključak

Moderna, koja je kolijevka zapadne slobode, nije neprijateljica vjere i vjernika, ali je kritična prema profesionalnom crkvenom kleru koji, zbog stvarnih potreba za *materialia*, nema energije za *spiritualia*, a što vjera jest. Prazne crkve zato ne znače opadanje vjere nego kritiku pohlepnih. Dobro je što bar neki među njima kažu da treba kristovski djelovati, a ne samo propovijedati. „Se-

kularno društvo želi vidjeti, a ne slušati”, poručio je kleru praški nadbiskup, kardinal Miloslav Vlk, rujna 2009., prilikom posjeta pape Benedikta XVI.

Vjeri i vjernicima šteti što je Crkva protiv zapadne slobode, koja je, time što omogućava dobar život različitima, najveće dostignuće zapadne civilizacije. A dok god je Crkva protiv slobode, njena je marginalizacija – odvajanje od države, politike i prostora republike – nužna. Kršćanstvo možda zaista ima odgovore na pitanje kako različiti mogu živjeti zajedno, ali Crkva ih nema. Njezino dvatisućljetno postojanje jest dokaz da ona služi stvarnim čovjekovim potrebama, ali, očito, ne i čovjekovoj potrebi za slobodom.

Sa slovenskog preveo: *ŽIVKO GRUDEN*

Hrvatski paradoks o Eliotu

Thomas Stearns Eliot: *Dante/Blake/Baudelaire/Tri glasa poezije*, priredio, preveo i pogovor napisao Marko Grčić; Matica hrvatska, 2009.

Izbor iz Eliotova djela u nakladi Školske knjige, pod naslovom *Pusta zemlja i druga djela* a u nizu „Vrhovi svjetske književnosti”, kao da je, s jedne strane, „stavio točku na *i*” u polustoljetnoj recepciji engleskog Amerikanca u hrvatskoj znanosti o književnosti, s druge pak strane kao da je potakao pitanja o „pravoj”, „nepatvorenoj”, „cjelovitoj” slici preslavnog pisca; ta je slika naime za sve ovo polustoljetno vrijeme bila puna površno razgledanih pojedinačno oslikanih predmeta, maglovito semiotiziranih objekata, „slabo izrađenih mjesta”, krivo postavljenih vizura.

A rečena polustoljetna recepcija u nas uglavnom se vezivala uz posredničku prevoditeljsku ulogu (tada vrlo mladih, danas pokojnih) Antuna Šoljana, Tomislava Ladana i Ivana Slamniga, premda je glede pojedinih segmenata pjesnikovih djela bilo i drugih prevoditelja. Osobno sam se više puta odrješito izjasnio o sjajno prevedenom *Ubojstvu u katedrali* Marka Grčića, no bilo je još uspješnih djelatnika na njivi „eliotistike”, „eliotiane” ili „eliotologije”. (Ne grozi li se rijetki moj čitatelj ovakvih poluučenih barbarizama, nespreno snobovski izlivenih iz kalupa preuzetno analoške, „traduktološke” tvorbe?)

O Eliotu se puno pisalo u radovima anglista i amerikanista na našim sveučilištima. I kroatisti su, ne samo komparatisti i angli-

sti, bar zagrebački, putem predavanja svojih profesora mogli biti dobro upućeni u temelje Eliotova pjesništva i diskurzivnih tekstova. Napose bi se valjalo prisjetiti svojedobno dragocjenih izlaganja Miroslava Bekera i Ive Vidana, kao što će danas svatko zamijetiti rad Slavena Jurića i Tomislava Brleka. Prvi je još prije desetak godina, u istoj ediciji MH u kojoj se zateklo i izdanje koje nam ovdje biva povodom, objavio prijevod sedam Eliotovih ključnih eseja, uz popratni tekst Milivoja Solara. Solar, Grčić, Jurić i Brlek bili bi dakle nastavljači ranijih tumača. A rado bih im pridružio još jednog povremenog anglista, komu ime ne mogu spomenuti iz jednostavna razloga: potpisnik je ovoga prikaza.

Četiri znamenita eseja u prijevodu Marka Grčića prinos su dakle procesu na koji je u rujanskom broju „Republike” (9, 2009) uredništvo upozorilo naslovom uvodnog teksta *T. S. Eliot redivivus*. No više od svega veseli baš opsežna Grčićeva studija o Eliotu, koja u opsegu od osamdesetak stranica, a polazeći od tumačenja izabranih četiriju prevedenih eseja, govori o fenomenu Eliot na holistički način. Ni esejistički samovoljan ni lažno učen, Grčić je znanstveno-popularnim funkcionalnim stilom i svakomu razumljivim riječima i rečenicama napisao studiju koja ukratko izlaže sve dosad znano o autoru, djelu, posebice o izabranim esejima, te na kraju o fenomenu što ga nagoviješta naslov našega prikaza. Vrijedi pobrojiti svih deset potpoglavlja studije, jer im se naslovi doista i odnose na obilježeno gradivo, pa predstavljaju upravo poziv na čitanje: I. *Od deziluzije do kršćanskog nadahnuća*, II. *Kriza i sazrijevanje*, III. *Dante kao učitelj*, IV. *Prufrock ili autobiografija*, V. *Zagonetka Puste zemlje*, VI. *Četiri kvarteta*, VII. *Ubojstvo u katedrali*, VIII. *Kršćanski pje-*

snik, IX. Kršćanski sujetonazor, i X. Kulturalni nesporazum.

Naravno, izlagati dio po dio Grčićeve studije bio bi posao znatno opsežnijeg izlaganja, no ipak ću je baš „dio po dio” posve ukratko izložiti u skladu s jednom od ponajvažnijih zadaća književne kritike: da korektno obavijesti o predležnom predmetu. Kritika je djelatnost skromnih tumača duhovnih predmeta, ne preuzetnih mjesitelja izmišljenog „virtualnog” tijesta. *Rem tene, verba sequentur!*

U prvom dijelu, naslovljenu *Od deziluzije do kršćanskog nadahnuća* Grčić podsjeća upućene na četiri stvari: 1. u cijelom bi Eliotovu opusu bilo moguće napraviti poetički i problemski rez, pa bi za ranu, deziluzionističku fazu, karakteristične bile *Ljubavna pjesma J. Alfreda Prufrocka* i *Pusta zemlja*, a za drugu, konverzijom oduhovljenu fazu, *Ubojstvo u katedrali* i *Četiri kvarteta*; 2. kritički mu se opus „vrti” oko četiriju kritičkih pojmova što ih je sam jezično formulirao (u hrvatskom, ne uvijek najpreciznijem prijevodu) kao: *tradicija*, pjesnikova *impersonalnost*, *objektivni* (Grčić pridomeće: „bolje: *objektni*”) *korelativ* te *disocijacija senzibiliteta*; 3. Eliot je vodeći (sve ako i ne teorijski najspremniji, pored, primjerice, I. A. Richardsa) teoretik istodobno nastajuće američke i engleske *nove kritike*, a misaoni mu se i izrazni dometi zrcale u znamenitim znanstveno-popularnim knjigama što su ih objavljivali suvremenici mu Cleanth Brooks, Robert Penn Warren, René Wellek, Austin Warren, i brojni drugi, slavni i manje slavni; 4. nakon Eliotove smrti dolazi do stanovite „deeliotizacije”, koliko u tipovima književnog sloga toliko i u novim književno-kritičkim i teorijskim sustavima.

Kriza i sazrijevanje drugo je „poglavlje”, u kojemu Grčić iznosi naporedo tri tijeka: 1. Eliotov životopis i stupnjeve stjecanja naobrazbe (St. Louis, Harvard, Paris, Njemačka, Oxford i, konačno, 1927. krštenje i krizmanje u Anglikanskoj crkvi), te nešto o utjecajima drugih pisaca na vlastito mu djelo: Jules Laforgue, simbolisti, Ezra Pound, metafizički pjesnici XVII. stoljeća; 2. izlaganje ponajvažnijih eseja, koji su mu i pribavili status oštroumnog tumača književnosti, a iz tih se eseja navode *in extenso* i ponajslavniji teorijski izvodi: o *tradiciji* i *individualnom talentu* iz istoi-

menog djela, o *objektivnom korelativu* iz eseja o Hamletu, o *disocijaciji senzibiliteta* iz eseja o Lancelotu Andrewesu; 3. podatci iz života koji su bili sukladni pojedinim postajama intelektualnog razvoja, primjerice školovanje na Harvardu (Irving Babbit, Arthur Symons, George Santayana), proučavanje teorije spoznaje i znanosti u F. H. Bradleya, o čemu oko 1912. piše (neobranjenu) disertaciju, navlastito pak autorovo upozorenje na Eliotov prvi brak s Vivienne Haigh-Wood, koji je s njezine sve snažnije duševne rastrojenosti 1921. izvršio po Eliotovu intelektualističnu ćud vrlo nepovoljno. Razvrgnut je bio taj brak tek kasnije, 1933. U tom ulomku studije na sažet se način izlaže sve što bi se, glede Eliota, moglo obilježiti pretpostavljenim naslovom *Ukratko o životu i djelu do 1927.*

Dante kao učitelj stoji na početku daljnjeg Grčićeva bavljenja Eliotom, no sad je na redu stanovita *in-depth analysis*: naš se pisac laća već ranije natuknutih tema no sad nagnut nad neku vrst nabavljenog analitičkog sitnozora. S druge strane, *Dante* je i naslov jednog od četiriju eseja u auktorovu prijevodu, pa je posrijedi i stanovito opravdanje izbora.

Esej *Dante* Eliot piše u zreloj dobi, 1930. godine. Pa premda ga već od ranije drži smjerdajnim za vlastito stvaranje, tek ga sada oblikuje kao izraz vlastitih „dantoloških” spoznaja. Dante je kao pisac i uzor, prema Grčićevu tumačenju Eliota (a Eliot se bio usredotočio na *Božanstvenu komediju* i *Novi život*), ustrajao poglavito na trima sadržajima: „kako se ljubav prema ženi... pretvara u ljubav prema Bogu”; zatim, kako se zgrada svijeta arhitektonički poima kao čvrsto sazdana alegorija, ili splet alegorijskih prikaza; i, kao treće, „može li se Dante, s obzirom na krajnju *teleologiju* svojega putovanja po onostranosti... uzeti i danas kao model *praktičnoga* nasljedovanja”. (U toj Eliotovoj trovrstnoj analitičkoj slici Dantea prepoznati nam je ontologijsku, spoznajnoteorijsku odn. estetičku, te moralnu sastavnicu sustavne europske filozofije!) Poznato je kako je Eliot u svom eseju posebno naglašavao veličinu Dantea kao alegoričara, koji da time gradi *visinu* i *dubinu* svoga poimanja univerzuma. Takva, uspoređivao ga je sa Shakespeareom, koji da je pjesnik *širine* i *raznolikosti* svijeta; i kao takav, zapravo,

na nižem stupnju u pretpostavljenoj ljestvici vrijednosti.

Prufrock ili autobiografija naslov je Grčićeve odrještne tvrdnje lišene zališnih rečeničnih sastavnica. Unatoč Eliotovoj tezi o neosobnosti pjesnikova jastva – koja se kasnije u znanosti o književnosti poklapala i s fenomenološkim i sa strukturalističkim poimanjem pošiljateljeva jastva – prva Eliotova zbirka *Prufrock i druge zamjedbe* (1917), zatim *Gerontion* (1920), te kasnije pjesme o Sweeneyju, nosile bi, sugerira Grčić, izrazito autobiografska obilježja. Naravno da bi nas razmatranja o toj tvrdnji dovela do teorijskog relativizma (moguće je tu naime reći i *da* i *ne*), ali svi koji se za nevolju bavimo istim poslom, pisanjem pjesama, iz iskustva dobro znamo da mnogi naši stihovi referencijom upućuju i na prostorno ili vremenski odmaknutu jastvenu doživljenost svijeta života. Ni s Eliotom nije moglo biti drugačije, navlastito uzmu li se u obzir povijesno provjerljiva iskustva „učitelja Dantea”, i njihova uloga u oblikovanju Spjeva.

Autobiografsko poimanje vlastite duhovne situacije nastavljalo bi se i u *Pustoj zemlji*. Ona bi bila posebice gonetljiva „zagonetka”. No u jednom od svojih zaključaka, a nakon nagovještaja o mogućoj autobiografskoj crti, Grčić skeptično veli: „Koliko su ove slike frustracije autoportretne crte samoga pjesnika, vjerojatno bi bilo i netaktilno, i neplodno, dalekosežno zaključivati.” Važnijim mi se međutim čini ustvrditi, da je uvaženi naš esejist „pomnim čitanjem” ukratko a intelektualno ovlašteno izložio cijelu poemu. Učinio je to poglavito hodeći za Eliotovim intencijama i jasnim naputcima: većinu je stihova, navlastito one koji sutitraju s kojim od doslovnih ili intertekstnih navoda, pa i na stranim jezicima, zajedno sa svim važnim mjestima u poemu protumačio koliko eksplicitnim značenjima toliko i smještanjem u odnosne kulturne i međukulturne kontekste. A vrijedi navesti i njegov holistički zaključak:

„Eliotova *Pusta zemlja* jedinstven je poetski dokument: dok je, uvelike, izrazila vrhunac emocionalne krize u pjesnikovu privatnom životu, prije konačne religiozne preorijentacije, kritika ju je, istodobno, pročitala kao anamnezu bolesti zapadnoga svijeta. S citatima iz 35 autora, sa skrivenim referenci-

jama na veličinu stare kulture, ona je uvela i veliku tehničku novinu, koja nam danas, u eri informatizacije, već djeluje staro: *sinkronost*, čak *lažnu sadašnjost*, cjelokupne prošlosti, jer obuhvaća i *amneziju budućnosti*. Budućnosnu je *teleologiju* Eliot, naime, tek naknadno otkrio u kršćanskoj *teologiji*.”

Četiri kvarteta, šesti ulomak Grčićeve studije, kratka je snimka toga silno zahtjevnog pjesmotvora. Ni ona ne gubi iz vida životno referentne točke Eliotova obiteljskog i duhovnog podrijetla (tradicije!) ni zamršena metafizička pitanja. Dakako, za interpretiranje *Kvarteta* hoće se puno vremena i tekstnog prostora. Za ovu je svrhu autor ostao pri onome najbitnijem: djelo određuje kao „filozofsko-religiozni spjev”, „kojem je središnja tema odnos vremena i vječnosti”. A, vidi se iz dodatnih *eidetičkih redukcija*, oko nje se okupljaju mnoga filozofska, teološka, antropološka i kulturna pitanja, o kojima bi dakako prave obavijesti moglo dati tek kakvo puno opširnije analitičko izvješće. No takvu se analitičaru hrvatska znanost (njezina anglistika? filozofija? teologija? teorija književnosti?) može, optimistički rečeno, tek nadati.

Moglo se očekivati, da će u središtu autorova analitičkog posla biti tumačenje Eliotova djela što ga je sam magistralno bio posredovao hrvatskom kazalištu i književnosti: posrijedi je *Ubojstvo u katedrali*. Ukratko, Grčić navodi poznate stavove o svojedobnoj Eliotovoj odluci da, primjenjujući vlastite teze o *trima glasovima poezije*, zasnuje novu vrst pjesničke drame, upravo kazališnog komada koji će – baveći se apstraktnim (Greimasova će kasnija teorija reći: aktantskim) rasporedom, ne možda psihološkom ili ideološkom stilskom obojenošću uloga – stvoriti nov tip kazališta, a ono bi imalo biti otporno na očite znake propadanja u tada ophodnoj naturalističkoj i ekspresionističkoj drami i vremenski sve bližoj antidrami. Grčićeva je riječ posebno uvjerljiva glede imanentne problemske i dramaturške analize samog *Ubojstva u katedrali*, ponajboljeg i ponajslavnijeg među petorim (šestorim) Eliotovim dramama. Dojmljiva je njegova analiza unutarnje motivacije u Thomasa Becketa, gdje s pravom odriče poimanje Nadbiskupova čina kao „victime” a ističe naprotiv njegovo poimanje kao „sacrificiuma”.

(O općenitoj razlici među tim pojmovima žrtvenosti u „Republici” LX br. 7-8 pisali su današnji biskup zagrebački prof. dr. Ivan Šaško i potpisani.) Osobno mi se čini da je autor puno postigao uputivši i na „isključivanje psihološke motivacije” te na skupne uloge: Četiri Napasnika, Četiri Viteza, Zbor Canterburyjskih žena. *Ubojstvo u katedrali* nastalo je kao „festivalaska narudžba” već razgllašenu (anglo)katoličkom prijelazniku, što može biti uvodnom napomenom za sljedeće potpoglavlje:

Kršćanski pjesnik. „U poeziji 20. st.,” veli Grčić, „Eliot zauzima posebno mjesto, kao što smo rekli na početku, statusom *modernog* i statusom *religioznog* pjesnika.” Ali od posebnog „slučaja Eliot” Grčić prelazi na općenito određenje poezije kao bitno vjerski obojene jer, prema Tertulijanu, *anima* (duša i svakog pravog pjesništva) *naturaliter religiosa* (est). Nakon kratka izvoda o kršćanskoj književnosti modernih vremena, ona se u Grčićevoj slici manifestira na dva načina: kao deklarativno kršćanska (sadržajima koji potvrđuju što tradicionalne istine što kršćanstvu pripadnu simboliku), i kao bitno kršćanska, pojmljena eidetički, tj. kao takva koja cjelinom svojih sastavnica i načinom funkcioniranja biva ustrojena i djeluje kao kršćanska. Upravo ovoj drugoj mogućnosti Grčić pridružuje Eliota i njegove zamisli o kršćanskoj književnosti. A ona je jezična pohrana znatno šire pojmijene kršćanske kulture i civilizacije. „Religioznost”, opet će Grčić, „nije samo *svojstvo* Eliotova svjetonazora; ona je njegova *srž*...” Nakon 1927. dakle, nakon javno izjavljene vjernosti katolički nošenu križu, Eliot u snimci našega autora i nije mogao zastupati drugo no:

Kršćanski svjetonazor. No Grčić ga ne će pripisati Eliotu tek tako. Ponajprije, upozorit će na povijesne okolnosti nastanka danas već standardnih „triju totalitarizama”, koji su tada i Eliotu očitovali sve znakove „sumraka čovječanstva” (K. Pinthus), a potom i na oštrouman zaključak Nikolaja Aleksandroviča Berdjajeva u njegovu *Smislu povijesti*, formuliran konstatacijom da povijesni napredak moderna čovjeka „nije ostvario Božje kraljevstvo”. Prije će biti obratno. Eliot programatski, kao unatoč svemu, vjeruje u mogućnost uspostave poretka ili bar pojedinčeva opstanka koji će se

temeljiti na kršćanskim vrijednostima. Ovdje ih dakako nije potrebno spominjati. Upozoriti nam je međutim na njegov niz predavanja koji je postao sažetom sve ako i donekle rasutom studijom pod naslovom *Ideja kršćanskog društva* iz godine 1939. (U nas ju je u prijevodu Mije Pavića a uz redakciju Zdravka Gavrana tek 2005. objavila splitska nakladna kuća *Verbum*.)

Odrješit Grčićev stav da je Thomas Stearns Eliot kršćanski pjesnik, stav koji se provlači kroz cijelu studiju da bi u 8. i 9. dijelu, vidjeli smo, bio izrečen jasno i glasno, uvod je u tipičan hrvatski *Kulturalni nesporazum*. Nesporazum je to razvidan u recepciji Eliotova djela u hrvatskoj književnoj kulturi tijekom druge polovice 20. stoljeća, dakle u doba jugokomunističkih društvenih odnosa, a sastoji se u razmjerno oduševljenu prihvatu Eliotova (ranog!, kriptonihilističkog) opusa, te šutnji o njegovu izrazitu kršćanstvu objelodanjenu i osobno nakon 1927., dakle djelom zrela Eliota. Društvena hipokrizija? Strah u kostima? Površno poznavanje? Neznanje? Bit će da je tu bilo svega pomalo. Činjenica je da smo mi tadanji mladi – a neki smo bili „eliotovci” koliko pjesničkim slogom toliko i prihvaćanjem stavova *new criticism*-a – bili skloni tehničkim pitanjima književne esejistike, zajedno s uputama na povijesne analogije, primjerice u prihvaćanju hrvatskoga baroknog pjesništva, prvenstveno Džive Bunića Vučića. Ti naši *metaphysical poets* davali su nam nekako za pravo da budemo „filozofski pjesnici”. Dakako da neobrazovani kritičari toga doba, koji su nas dočekali sumnjičavo, nisu o tome imali pojma. No, posrijedi je nešto drugo:

Nisu prepoznavali „kršćanskog” Eliota zato, jer im psihičkim mehanizmom autocenzure nije bilo oportuno prepoznavati ga kao takvoga, sve ako tadanji ideološki usmjeritelji i novinari nisu bili, niti su svojom manjkavom filološkom naobrazbom i mogli biti, upućeni u opus velikoga intelektualca i pjesnika.

Kao da cjeloviti „kompleks Eliot” tek u naše dane u Hrvatskoj postaje jasnom slikom. Nemala je to zasluga Marka Grčića, njegovih prijevoda, i njegove najnovije studije. Smjerdajne u svakom pogledu.

Ante STAMAČ

Svijet kao organizirano ludilo

Božica Zoko: *Zapisi iza greba*,
Altagama, Zagreb, 2009.

Za ranije sam pjesništvo Božice Zoko utvrdio da ono smjera povratku zoo/biofilnom, za stanjem svijeta prije njegove pojave u nekom obliku fenomenalnosti, kada još „priroda stanja” nije bila dezekologizirana čovjekovom povijesnom intervencijom. Uz to, iz sličnih razloga, nerijetko Zoko priziva također stanje prednatalnosti, pa bi ta dva segmenta dakako ulazila u svjetonazornu ideju Božice Zoko. Nju se najlakše dadne označiti kao konzervativnu, uz napomenu da se kategorija *sebstva* konstruira kartezijskom pozicijom „ja”, a *ipsitet* pred-svjesnim područjima radnji, s obzirom na poželjne „zadanosti”.

Kada je pak riječ o zbirci *Zapisi iza greba* (2009.) moglo bi se reći da čini stanovitu cjelinu s predhodnom zbirkom (*Crveno more*, 2007.) glede idejno-tematskog sloja, pa dakle i filozofije života, ali se razlikuje verzifikacijskom organizacijom. Naime, dok je zbirka *Crveno more* rabila odreda pjesme u prozi, s mikroesejističkim i kontemplacijskim, meditativnim elementima, pa je dakle žanrovski hibrid, potonja zbirka je pisana tipom slobodnoga stiha, i to, uz male izuzetke, strofoidno, i to jednostrofnom. Ovu odeblju zbirku čini jedanaest ciklusa, a indikativno joj je tematsko „napućivanje” pjesama koje su naslovno imenovane u pravilu zadnjim riječima pjesme, što znači da su kompozicijski strogo uokvirene. Međutim, kad je o ustroju riječ, zamijetiti je dvije karakteristike. Jedna se odnosi na nerijetko fingiranje lirskog subjekta „instancije” ludila, dakako u skoro doslovnom laingevovskom smislu ukazivanja na nenormalnost „zdrava” svijeta. Drugo, s tim u vezi, riječ je o svijetu koji je rasuto strukturiran, točnije riječ je o kontingentnoj rasipljenosti. To ima za posljedicu efekt „plivanja” dijelova koji kao da ne posjeduju konzistentnu strukturalbilnu konzistenciju (*Puknute niti*). Taj bi se sindrom jamačno, u specijaliziranom radu, egzemplarno mogao tumačiti freudov-

skim traumama i benjaminovskom korekcijom Freuda u smislu analogije umjetnosti i traume, šoka i estetičkog, osamostaljenja „estetičnosti” traume i „traumatičnosti” estetskog. Takav je način ustroja nužno povezati sa sklonošću slikarstvu Božice Zoko. Međutim, uz to valja samo uzgred napomenuti, da se pjesme, analogno, strukturiraju ne toliko načelnom apstraktnosti koliko mozaičnosti, naime od „bježećih” fragmenata doživljaja, osjećanja, percepcije svijeta. U tom valja tražiti specifičnost ove zbirke Božice Zoko.

Zbirka nameće nekoliko relevantnih načelnih pitanja. Ponajprije, već je na prvi pogled razvidnija umska zrelost pjesnikinje, te su pojedine pjesme pravi medaljoni usredotočeni na neku od dominantnih tema. Teme su prepoznate i iz ranijih uradaka, a izniču iz stanja lirskog subjekta (ili iskazivača), osamljenoga, pomalo tužnoga i melankoličnoga, stanja samosti bića, što je opet njezina temeljna značajka. Možda je pomalo paradoksalno da to nužno ne implicira pesimističnu ili krajnje nihilističnu ideju, nego unatoč činjenici što tek smrt može ujediniti i složiti stvari (*Lijepo skladno brdo*), uvijek se nadaju i druge mogućnosti (*Jesen koja zacjeljuje rane*), logikom opozicije život/smrt, u koje se često umeće i društveno. Dapače, moglo bi se reći da Zoko crpi snagu iz žudnje koja je ispražnjena od uobičajenih „pozitivnih” fakata, koji je nerijetko mogu „zatrpiti”. Zato njezin lirski subjekt priziva „Ništa ne želim” (*Gnijezda*), što ga ne priječi da se „natječe pred smrću” i da se bude blag „kao da ćemo živjeti vječno” (*Plači za mnom, plači*), iako je najčešće taj subjekt svjestan nemogućnosti korespondencije s drugim (*Što si tražio*).

To je razlogom zašto je ljudsko biće u stvari biće samosti, okrenuto sebi, stvarima, pojavama, pokretu, živome, ukoliko one mogu korespondentno ulaziti u „obujam” *sebstva*. Stoga se društveno često vidi kao prljavština (*Grjehota*), a laž kao ono nedoraslo čovjeka, što ujedno prekriva mogućnost komunikacije istinskog suosjećanja (*Laž*). No, i to je stratificirano u odnos koji čini polarizacija život/smrt, vitalizam/melankolija, vanjsko/nutarne, razdavanje/čuvanje. To ne znači da se u njezinim pjesmama ne prepoznaje i referencijska relacija sa suvremenom zbiljom, pače

i društveno-političkim aktualnostima (*Kako je bilo na izletu, Imam oboje, Gasno pijem*). I uopće kritike malformacije različite provenijencije. No, i to je takorekuć imanentno poziciji samosti. S druge se strane taj svijet u pjesnikinje nadaje kao „organizirano ludilo” bez reda, u tehnološkoj kakofoniji (*Prva riječ*). Međutim, u raniju metodu fenomenalnosti Zoko unosi ideju kretanja, dinamizma, pa se stvari, pojave i bića pomiču i međusobno „upadaju” u mjesta jedan drugome, ne unoseći samo svoju semantičku auru u novu konstelaciju, što ponekad djeluje bajkoliko (*Gnijezda*), nego i svjedočeći o stanju svijeta koliko indeterminiranosti toliko i kozmički logične strukture mogućnosti (*Životinja*) inkarnirane u ideji okruglosti (*Okruglo je moja majka*). To u konzekvencijama vuče svoje podrijetlo iz predsokratske ideje sferičnosti, na koje se ona i ranije „pozivala”. Takva strategija skoro da normalno, nadalje, „vuče” za sobom i neke izražajne moduse, kao primjerice, nešto rjeđe, ludističke elemente, rabljenje interteksta (*Generalna proba, Sjena promjene*), citate narodne tvorbe, brojalice i bajalice (*Voliš*), pače i pokusa s kajkavskim i čakavskim. Takav posredovani govor proizvodi opisni tip lirike koji „izvještava” o različitom viđenju svijeta, ljudi, navlastito kad progovara o antropologiji i kulturi (*Novi dječak*).

Zbirka namire i pitanje moći pjesništva, odnosno njegova jezika, iz sličnog horizonta problematične komunikacijske ne/moći. Naime, sama poezija kao vrsta, rodno „iščašena” i „smorodna”, a s druge strane bivajući „razvlačenom”, što znači razvlaštenom, postaje „nemušta”, iako raspolaže vlastitom strukturom, a glede autora je čak autoreferentna (*Zoko – ona*). A glede generirane podloge upitna je njena uvjerljivost ukoliko dolazi iz veselosti bića, što opet znači da je njenom autoru primjereno trpništvo (*Čisto i cijelo*). Pa ako valja odrediti emblematičnu pjesmu, jamačno je to antologijska *Nitko*, ne zato što eksplicitno veli da je „nitko postao moj najbolji prijatelj”, nego zbog ideje ogoljelosti bića, i potrebe za nekim bezostatnim minimumom kao konstitutivnom svojinom bića.

Unutar tog kompleksa se nadaje i opsesivna tema tijela/teksta, te „svađa” sa svim onim što ulazi kao moguća sukonstitutivna odred-

nica toga sindroma, od izvanjskog (društvenog, Drugog), do Boga, koji se sada ne nadaje kao iskon, nego kao neka vrsta ometanja „projektu” koji bi tekst (jezik, riječ) i tijelo trebali zgotoviti i otvoriti (*Opjevan gubitak*). Na taj se način kategorija samosti „izvrće” u teškoću tvorbe subjekta, jastvenosti, koja bi htjela izbjegnuti rutinu koje ono izvanjsko nameće svojim „samorazumljivim” procedurama. Upravo unutar toga horizonta smješta se pitanje o *ipsitetu* – tijela koje opstoji ukoliko je „jače od svake riječi” (*Moć izbacivanja*), i riječi ukoliko može transcendirati obične procedure, s tim da ih „prerađujući” prevlada, inače prijeti rastrojavanje. Navedene nas opaske navode na zaključak da Zoko problematizira i ontološki status pjesništva u njegovoj jezičnoj, izvedbenoj, predmetnoj razini, ukoliko i kad je uronjena u bitak bića kao čovjekoliko opstojanje u horizontu ipsiteta i alteriteta kao istinske svjetotvornosti, mada ona nerado svjedoči i potonjem.

Cvjetko MILANJA

„Iz duše i srca hrvatskoga naroda”

Nevenka Nekić: *Burik*;
Udruga dr. Ante Starčević –
Tovarnik, Tovarnik, 2009.

Roman o tovarničkom župniku Ivanu Buriku natopljen je opisima stradanja Hrvata u prošlom stoljeću i sućutnošću. Glavni lik pao je kao nedužna žrtva velikosrpske agresije i okupacije 8. listopada 1991., njegov otac pogubljen je u II. svjetskom ratu, a on kao dječak bijaše preživio s majkom i bratom bleiburšku kalvariju, poslije i torture za vrijeme služenja vojnoga roka u Srbiji. *Ne diši glasno!* bile su riječi koje im je majka na putu povratka od Bleiburga do Strizivojne punom strepnje nebrojeno puta ponovila.

Pripovijed o glavnomu liku prepletena je kazivanjima o stradanjima drugih: od pogubljenja 42 Hrvata na blagdan Bezgrješnoga začeca Blažene Djevice Marije 8. prosinca 1944. u Tovarniku od partizanske vojske u pratnji nekih tovarničkih Srba pa do novih, četničkih pokolja za vrijeme okupacije toga kraja g. 1991. U pogledu onoga prvog pokolja pripovjedačica stavlja u tijek svijesti glavnoga lika ove misli: „... Otišla su na drugi svijet četrdeset i dva Hrvata, imena se znaju, upisana su u Maticu umrlih, a znaju se i imena tzv. 'sudaca' i krvnika. Neki i dalje žive među nama. Ne kaju se. Molim za njih kao i za naše mrtve. Spasiti jednu dušu možda je najvrjednija stvar na ovome svijetu. Kad razmislim, ipak me najviše čudi i boli da njihove majke i sestre, žene i bake ne pokazuju žal za učinjenim, a često ni grobove žrtava ne će otkriti. A treba opraštati jedni drugima, prije negoli se oprostimo ovoga svijeta. U crkvi nije više tamno od tišine. Dolaze ljudi. Nastojim o tome govoriti i navoditi na praštanje. (41-42)”

Anatomija četničkog i komunističkog zločina, s asocijacijama na opća zlodjela komunizma, osobito ona u Sovjetskom savezu i bivšoj Jugoslaviji, ta 'antropologija užasa', razmatranja o 'stvarnomu' zlu i opsjednućima njime, uz dokumentarne i imaginarne segmente i svakodnevne ili lirske sekvence iz Burikova života – u tome je glavčina ovoga djela. Ono osuđuje svako ideološko ili šovinističko nasilje, „sve nasilnike svijeta, smeđe, crne i crvene” (7). Ono je nazvano roman, iako po svojoj strukturi više slični na kolažnu literariziranu biografiju i suvremenu hagiografiju; ono u središtu ima lik jednog plemenita čovjeka, svećenika i mučenika 'na pravdi Boga', ali uvelike evocira okolnosti njegova života u kontekstu nacionalne povijesti; ono je faktografsko, a ujedno imaginativno; pisano je kombiniranjem pripovijedanja na temelju faktografskih činjenica, književne naracije te primjenom *Ich-forme* radi dočaravanja unutarnjega svijeta glavnoga lika, osobito citiranjem njegova fiktivnoga dnevnika (*licentia poetica*), no u svijet romana ušla je i autorica djela kao lik koji također govori u *Ich-formi*, traži dodirne točke s prikazanim likom, iznosi ocjene, reminiscencije i paralele... Djelo je

ujedno i didaktično, iznosi moralne ocjene i istinu o povijesnim zbivanjima i odnosima, te prožeto religioznošću koja izvire iz katoličke vjere i tradicije.

Vrijedi svakako istaknuti snagu uživiljavanja u sudbinu glavnoga lika i nekoliko sporednih likova, emotivnu potresnost pripovijedanja/izlaganja i britkost analize kada dođu na red opisi i raščlambe povijesnih zbivanja. Djelo je ujedno i svojevrsna oda panonskoj ravnici, Srijemu, Dunavu i hrvatskom Podunavlju. Vrvi i književno-umjetničkim asocijacijama, a središnja je ona koincidenzijska: odmah do župnoga dvora, koji je smješten uz (u ratu srušenu) tovarničku crkvu, nalazi se rodna kuća velikoga A. G. Matoša – velikana ljepote pjesničke riječi, britke misli, hrvatskog pejzaža, zavičaja i domoljublja, koji je živio prije no što su se pojavili razorni ratni užasi i totalitarizmi XX. stoljeća. Dotaknute su i druge umjetnosti, recimo arhitektura i slikarstvo na primjerima crkava koje se spominju.

No središnja tema svakako je raspomamljeno nasilje, zločin, tortura, mučenje i ubijanje nedužnih: demonizam u ime velikosrpske mržnje ili čega drugoga, nerijetko i s ciljem zgoljne pljačke, a svakako zločinaštvo povezano sa Zlom koje obuzme dijelove kolektiva, napose pojedine barbarske spodobе, te na najružnije načine stane poput mračne bujice nadirati iz njih i zatirati nedužne. To je prikazano fenomenološki, ne i kauzalno, uvjerljivo. Velikosrpska agresija prepuna je tolikih užasa, snimka ulaska mržnjom zatrovane soldateske (koja 'pjeva' ogavnu pjesmu protiv Hrvata) u razoreni Vukovar, što se i u ovom djelu evocira, toliko je faktografski upečatljiva da tu... svaka pamet staje, i svako doumljivanje i analiziranje postaju nemogućima. Takovrsno je i usmrćenje vlč. Burika u njegovu župnom dvoru.

Upravo je opisivanjem tomu podobnih zločina ispunjen posljednji i ključni dio Nekićkina romana. Sa spoznajom okrenutom poraču: „Kad sve umine, znat će se razni mučitelji, trifunovići, ostojići, cvetići, grkovići, stanimirovići, ponajviše domaći *komšije* ili iz susjednih sela. Oni tovarnički Srbi koji su bili u Tovarniku za vrijeme okupacije, znaju gdje su bačena tijela ubijenih Hrvata, ali šute. Ni do danas nisu pokazali sućut prema rodbini

koja moli da se pokopaju dostojno njihova tijela. Šute i prolaze kraj crnih rubaca majki, sestara, kćeri, unuka, kao i u Berku, Vukovaru, Sotinu... Šutljivi su kao zemlja i nebo, kao vode koje se slijevaju u Dunav i teku obilazujući obale, kao stabla na mjesecini. A znaju. (161)" Djelo završava prikazima obnove oslobođenog Podunavlja, vraćanja života i odavanja počasti zaslužnima i žrtvama. Poput književnika Matoša, i župnik Burik sada dobiva u Tovarniku svoje brončano poprse.

Nakon brojnih drugih djela, a napose biografskih kao što je *Kardinalovo srce* (2008., roman o bl. A. Stepincu), iznimno plodna, raznovrsna i nepravedno zanemarivana spisateljica Nevenka Nekić ovim se djelom, a koje u tom pogledu nije prvo, pridružuje onim piscima i umjetnicima koji o posljednjemu ratu pišu polazeći ne samo od povijesnih i biografskih istina, već „iz duše i srca hrvatskoga naroda”, i ujedno od općeljudskoga ukotvljenja, sa smislom za sveto i hagiografsko. A ne, poput nekih drugih, tako da rigaju žuč i zlobu ili da noviju povijest mučeničke, slobodnjačke i pobjedničke Hrvatske (ra)stežu na Prokrustovim posteljama svoga jala, žala, oholosti ili ubijanja pamćenja koje počiva na relevantnim i istinitim činjenicama. Kada zbilja nadmaši imaginaciju, pa bilo to i u „ritmu zločina”, tada se ni istinska umjetnička kreacija ne može više samo tako, olako, mimo faktografije, „kao da zbilje (i pamćenja) nema” – ako želi u realno-ljudskom smislu biti su-vremena, ljudski su-ćutna, pa i umjetnički uvjerljiva – baviti konstruiranjem svojih proizvoljnih svjetova koji ignoriraju povijesno. Od *Ilijade* i *Odiseje* epska se, a nerijetko i dramska, pa čak i liriska, književnost vazda vraćala 'dokumentarno-faktografskim' svjetovima, životima ljudi i povijesti zajednica doživljenima 'iznutra', integrirala ih, nalazeći u njima duboka nadahnuća, u svoje forme i areale. U protivnom bi sahnula sa svim tim, od zbilje otuđenim, „solipsističkim” artificialnostima.

Zdravko GAVRAN

Fusnote ljubavi i zlobe (51)

Nela Lonza: *Kazalište vlasti. / Ceremonijal i državni blagdani Dubrovačke Republike u 17. i 18. stoljeću.*

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zavod za povijesne znanosti u Dubrovniku, Zagreb – Dubrovnik 2009.

Naša fascinacija Dubrovnikom nije samo kolektivna nacionalna projekcija virtualne potencije i aktualizirana virtualiteta, pričem pod virtualitetom podrazumijevamo čitav niz kategorija (samostalnost, državnost, uređenost, vlast usuprot bezvlađu) svedivih na fenomen održiva identiteta, pod potencijom nikada-do-kraja-ostvareni državopravni subjektivitet, pod aktualitetom barem sinegdohalno realiziranu samostojnost. Ukratko – naša obuzetost Dubrovnikom naša je obuzetost državom. Naša, pak, obuzetost (nacionalnom, hrvatskom) državom projekcija je strahova nastalih u kontekstu ugroženosti koja državu, u nedostatku drugih jamaca, vidi spasonosnom centripetalnom branom sredobježnim silnicama. Dubrovačka Republika u takvom kontekstu fenomen je, promatramo li ga sociopovijesno, dvojake naravi, bolje govoreći, ambivalentan. Ona je, naime, bila dokazom da se barem jedan mali dio naroda može samoorganizirati u duljem povijesnom razdoblju, ali i trajnim podsjetnikom da većina nacionalne zajednice nije u stanju ili u mogućnosti živjeti slobodno i samostalno.

Danas pak, prošlost Grada može biti tek potvrda da je sloboda moguća i održiva imamo li dovoljno političke mudrosti te pouka da samo u državopravnoj slobodi narod može ostvariti sve svoje kulturne i društvene potencijale.

Da je Dubrovnik ozbiljan kulturnopovijesni fenomen, a ne generator neizvijenih sanjarija, svjedoči i niz inozemnih stručnjaka koji su se njime bavili i o njemu pisali. Od najnovije izvrsne povijesti Grada iz pera Robina Harrisa, pa do onih nešto starijih izu-

čavatelja kao što je znameniti Braudel, pa Di Vittorio, Rheubottom, Inalcik, Mankhen, Carter, Engels, nižu se imena ne samo vjerodostojna u međunarodnoj stručnoj i kulturnoj javnosti nego i respektabilna kao dokaz da je Grad-republika svjetski relevantan locus. Danas pak jezgru raguzeoloških izučavanja tvori grupa znanstvenika okupljenih pod dirigentskom palicom Nenada Vekarića u Zavidu za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku. Među njima istaknuto mjesto zauzima i povjesničarka prava Nella Lonza minucioznim studijama o državnopravnom ustroju Dubrovačke Republike. Njena najnovija knjiga, slično kao i prethodni radovi, presijeca nekoliko područja i disciplina. Ona je prije svega historiografski stroga ali i stilski intrigantna.

Središnji dio knjige sastavljen je iz tri dijela. U prvom se osvjetljava ustroj vlasti u užem smislu riječi, odnosno unutarnji stroj države personaliziran prije svega knezom i njegovom pratnjom. O specifičnom pristupu oblicima i ispoljavanjima vlasti svjedoči upravo činjenica da je iznimno mnogo prostora na početku posvećeno onome protagonistu čija je izvršna moć u Dubrovačkoj Republici bila sasvim zanemariva. I ta činjenica podcrtava temu sadržanu već u naslovu knjige. No pritom, upravo zahvaljujući auktoričinu zahvatu, postajemo, ako smo pažljivi čitatelji, svjesni da treba izbjeći jednu perceptivnu zamku. Činjenica da jedan čovjek nije imao nikakvu moć ne znači da je njegov društveni značaj bio kontingentan a značenje tek dekorativno. Odnosno, značenje mu je i jest bilo dekorativno, ali to nipošto ne znači irelevantno. Ona vojnovičevska patetična da je „ovo država, ljudi, a sve ostalo raja, pusta raja” daje se i treba, zahvaljujući ovoj knjizi, iščitati u sasvim novome svjetlu. Jer, država jest prije svega reprezentacija sile zasnovana na ritualima. Ritual u sebi nosi sjećanje na numinoznost svetih monarhija iz kojih proistječe moderna država. Povlačenjem numinoznosti institucije svoje trajanje oslanjaju na tradiciju. Ritualizacija postaje jamstvom opstanka tradicije, toga utjelovljena sjećanja ne samo i ne poglavito na vlastitu povijest nego na vlastitu povijesnost. Povijesnost tako postaje istodobno i dokaz identiteta i identitet sam.

Stari su Dubrovčani bili itekako svjesni ove činjenice. Ne radi se uvijek pak ni prvenstveno o diskurzivnoj svijesti. Riječ je naprosto o osjećanju državnosti, o svojevrsnom državotvornom refleksu stoljećima internaliziranom i konačno okamenjenom u nizu strogo izvedenih ceremonijalnih postupaka. Lonzin precizan opis prizorišta vlasti i njegovih protagonista u Dubrovniku, puno bitnije od svakako dragocjena niza detalja koje nam auktorica minuciozno otkriva i objašnjava, svjedoči ovu nutarnju uređenost koju je stari Dubrovnik posjedovao. Sve te strogo kodificirane prakse zapravo su sadržaj socijalnog kapitala koji je, što nam poglavito svjedoči Lonzina knjiga, i omogućio dubrovačkoj državi da tako dugo traje usuprot vrlo nepovoljnim okolnostima. Individualizam kao poza, velike geste individualiteta pojedinaca, odudarne pokadšto i rigidno uhodanoj praksi kolektivnoga života, snažni istupi i ostentativni činovi psihologijske osobitosti nisu posve izočili iz dubrovačkoga društvenog života. Svaki čin pojedinca, međutim, mjerio se duboko ukorijenjenom običajnošću, a ako je nekim slučajem od nje jače odstupao tolerirao se samo kao neposredno koristan za zajednicu. U suprotnom bio je sankcioniran bez milosti.

Nizom precizno opisanih i semiotički minuciozno intepretiranih detalja pokazuje nam Lonza još nešto bitno za funkcioniranje staroga dubrovačkog društva: maksimalnu približenost, umalo izjednačenost privatnog i javnog u starome Dubrovniku. Ne znači to, naravno, da su stari Dubrovčani bili lišeni privatnosti. Njihova je privatnost, međutim, od osobnih probitaka pa do privatnih poslova i logike pojedinačnih postupaka, neprestano bila omjeravana i usmjeravana o i u korist zajednice. Nikada, naravno, nisu pojedinac i zajednica bili idilično su-postavljeni, ali je društvo uvijek znalo prilagoditi individualne silnice imperativu kolektivnoga probitka. Stoga, kako nam zorno pokazuje auktorica, država kao instrument društva ništa nije prepuštala slučaju. Sve je bilo pomno izrežirano. Režirala je država, izvođači su bili svi njeni pripadnici, bilo kao glavni, bilo kao sporedni glumci ili tek statisti, a pozornica povijest sama. Temeljna vrlina ove knjige, pored mnoštva historiografskog materijala, daje se svesti na dvije

spoznaje. Prva je jednostavna i pokazuje da su iz perspektive ekonomije vlasti svi protagonisti bili podjednako važni i da su stoga njihove uloge bile pomno propisane i uvijekbavane. Druga je unekoliko komplicirana i ne baš otprve razvidna. Ona kazuje da društvena moć i društvene uloge nisu bile analogne. Upravo zato, da bi se osiguralo djelotvorno funkcioniranje vlasti, moć se morala istodobno i maskirati ali i dokazivati brojnim ulogama i društvenim izvedbama. Taj paradoks države u samoj srži njena opstanka nikada dosad nije ni približno ovako opisan.

Državu kao institucionalizirano kazalište emanirano u nizu razrađenih reprezentacija bilo je moguće prikazati samo slojevitim zahvatom, polazeći od historiografskog klasificiranja građe do njene interpretacije, realizirane otkrivanjem brojnih smislova, tajnih kodova i mjestimično nepronična jezika kojim su u knjigu javnosti upisane brojne skrivene i manje skrivene poruke. Taj zahvat podrazumijeva polihistorску širinu i istraživačeljsku strast. Rekli smo, u prvom dijelu knjige one su zabavljene ulogama i prikazbama usmjerenima na nutarnji samoprikaz same dubrovačke vlasti. U drugome dijelu auktorica se pozabavila teatralizacijom horizontalnih veza te iste vlasti spram crkve i stranaca. U trećemu pak rekonstruira vertikalnu scenografiju

vlasti spram onostranosti, pokazujući kako su religijski scenariji u dubrovačkom slučaju pretpostavljali ne tek banalnu instrumentalizaciju svetosti. I ovdje, kao i u prva dva dijela, koji su ujedno i komplementaran odraz komponenti dubrovačke društvenosti, prikazan je strogo i detaljno razrađen reprezentacijski okvir svetosti spram koje se odnosilo ozbiljno upravo onoliko koliko se ozbiljno odnosilo i spram kolektivnoga sebstva i međunarodnog i crkvenopolitičkog konteksta kao nužnoga i prirodnog partnera.

Zaključak na kraju sažeto nam razlaže sve povjesničke, etološke, sociološke i antropološke komponente fenomena dubrovačke države. Složena metodologija, izvrsna obaviještenost, suvereno kretanje raznim područjima resi ovu knjigu i uvjerljivo pokazuje ne samo zašto je Dubrovnik u povijesnom smislu uspio nego i zašto smo kao nacionalna zajednica do danas uglavnom neuspješni. Tako je, logičnim slijedom izlaganja sazidanim na temeljima savršene povijesne rekonstrukcije, auktorica pokazala da Grad ne gleda na nas onkraj povijesti kao posvećeno mjesto naših zabluda i nerealiziranih povijesnih pseudo-projekata nego kao uporni i bezkompromisni korektiv naše sadašnjosti i budućnosti.

Antun PAVEŠKOVIĆ

DHK - Kronika

Studeneni 2009.

– 6. studenoga

Održana je 10. sjednica Upravnog odbora DHK.

U članstvo DHK su primljeni: Milan Frčko iz Koprivnice, Sanja Knežević iz Zadra i Strahimir Primorac iz Zagreba.

Za honorarnog voditelja Tribine DHK imenovan je Božidar Petrač.

Diana Burazer zamijenit će Tihanu Jendričko u članstvu Povjerenstva za književne susrete – Tribinu DHK.

Za nove članove Povjerenstva za autorska prava, položaj pisaca i socijalno-mirovinska pitanja izabrani su: Sanja Pilić i Robert Rolicer.

– 9. studenoga

Predsjednik DHK Borben Vladović primio je američkog pisca za mlade *CHRISA CRUTCHERA*, u suradnji s Američkim veleposlanstvom u RH. U razgovoru su sudjelovali: tajnica DHK Ružica Cindori, Kazimir Klarić, Sanja Pilić, Jadranko Bitenc i Tito Bilopavlović, te djelatnici Američkog veleposlanstva RH – Ureda za odnose s javnošću Robert Post – savjetnik i Maca Bahlen.

– 11. studenoga

U prostorijama DHK predstavljen je *XI zbornik ĐAKOVAČKIH SUSRETA HRVATSKIH KNJIŽEVNIH KRITIČARA* (Đakovo, 2009.) i najavljena je dodjela *Nagrade Julija*

Benešića i Povelja uspješnosti Julija Benešića za 2009. Sudjelovali su: prof. dr. sc. Vinko Brešić, Nevenka Nekić, Božica Zoko i urednik Mirko Čurić.

– 13. studenoga

U prostorijama DHK na svečanosti uručena je *Plaketa pjesničkih susreta u Podstrani DOBROJUTRO MORE* akademiku Mirku Tomasoviću. Uz dobitnika, sudjelovali su: načelnik Općine Podstrana Miran Tomasović, predsjednik DHK Borben Vladović koji je pročitao i obrazloženje i član Povjerenstva za nagradu „Dobrojutro more” Jakša Fiamengo.

– 16. studenoga

Na Tribini DHK predstavljene su nove knjige pjesama Nikole Đuretića *GDJE POČINJU CESTE* i Roberta Roklicera *PIVONE OSTAVLJA MRLJE OD KAVE* (Zagreb, Jutro poezije, 2009.). Uz autore, sudjelovali su urednik biblioteke Kemal Mujčić Artnam, Tito Bilopavlović, književni kritičar Sead Begović i voditelj Tribine DHK Božidar Petrač.

– 18. studenoga

U prostorijama DHK Naklada P.I.P. Pavičić predstavila je roman o doseljavanju Grka na otok Hvar i osnivanju grada Farosa (današnjeg Starog Grada) Envera Imamovića *AFRODITIN GRIJEH*. Uz autora, sudjelovali

su prof. dr. sc. Krunoslav Pranjić i urednik knjige Josip Pavičić.

– 20. studenoga

Dopredsjednik DHK Božidar Petrač primio je čileanskog književnika *DIEGA MUNOZA VALENZUELU*. U razgovoru su sudjelovali: prevoditeljica Željka Lovrenčić, Diana Burazer, Mate Ganza, Antun Pavešković i Davor Šalat.

U Vukovaru je održan 5. novinarsko-književni susret *GRAD – TO STE VI!* u povodu „Dana sjećanja na žrtvu Vukovara 1991.“ U ime DHK-a sudjelovali su: predsjednik Borben Vladović, Boris Domagoj Biletić, Mirko Ćurić, Lana Derkač Šalat, Miroslav Međimorec, Branka Primorac i Dragica Vranjić Golub. U ime HND-a sudjelovali su Dragutin Lučić i Željko Ivanjek, ravnateljica Gradska knjižnice Vukovar Antonija Kukuljica i direktor HR Vukovar Janoš Kery. Susret je izravno prenosio Hrvatski radio Vukovar.

– 25. studenoga

U prostorijama DHK održan je književno-znanstveni kolokvij u povodu *100. obljetnice rođenja PETRA ŠEGEDINA*. Izlagali su: akademik Krešimir Nemeć: *Inzularna komponenta u Šegedinovu stvaralaštvu*; dr. sc. Ivana Žužul: *Ima li spasa u književnosti? Ideja umjetnosti u romanu „Djeca božja“ Petra Šegedina*; Ljubica Tikvica, prof.: *Mit i religija u Šegedinovom pripovijedanju*; prof. dr. sc. Cvjetko Milanja: *Šegedin kao javni intelektualac*; dr. sc. Ivica Matičević: *Umjetnost iznad ideologije. Šegedinov esej „O našoj kritici“*; dr. sc. Dragan Gligora: *Priča kao ishodište*; Sani Sardelić, prof.: *Priča o pretvaranju vremena u prostor... .. Ništa, ništa, posve beznačajno... Izbor iz Šegedinove proze čitao je dramski umjetnik Dubravko Sidor.*

Voditelj kolokvija: mr. sc. Božidar Petrač.

Skup je pozdravio predsjednik DHK Borben Vladović.

Na kolokvij u je predstavljena knjiga prof. dr. sc. Cvjetka Milanje *BICE SAMOSTI ILI KNJIŽEVNO DJELO PETRA ŠEGEDINA* (Stajer-Graf, Zagreb, 2009.). Uz autora, su-

djelovali su: akademik Dubravko Jelčić, dr. sc. Ivan Rogić Nehajev i dr. sc. Branimir Bošnjak.

Također su predstavljeni Zbornici *rado-va I. i II. dana Petra Šegedina* (Grad Korčula 2006. i 2008.). Zbornike su predstavili akademik Dubravko Jelčić i Sani Sardelić, prof.

U večernjim satima u prostorima Knjižnice i čitaonice Bogdana Ogrizovića otvorena je izložba *100 GODINA PETRA ŠEGEDINA – sličice iz života*. O izložbi su govorili akademik Dubravko Jelčić i Sani Sardelić, autorica. Pozdravna riječ voditeljica Knjižnice Jasna Kovačević. Izložba je postavljena u organizaciji DHK, Gradskog muzeja Korčula i Knjižnice i čitaonice Bogdana Ogrizovića.

U Đakovu je Ogranak DHK slavonsko-baranjsko-srijemski u suradnji s Gradskom knjižnicom i čitaonicom Đakovo održao program *KNJIŽEVNA RIJEČ SLAVONSKO-BARANJSKO-SRIJEMSKA 2009*. Prof. dr. sc. Stanislav Marijanović održao je izlaganje *150 godina od rođenja i 70 godina od smrti Matije Pavića*. Vladimir Rem izlagao je o *140 godina od rođenja Ise Velikanovića*. Na književnom čitanju sudjelovali su: Stjepan Tomaš, Bogdan Mesinger, Goran Rem, Franjo Džakula, Josip Cveniće, Adam Rajzl, Kruna Medić, Mirko Ćurić, Blaženka Brlošić, Božica Zoko i Branka Brlenić Vujić.

– 26. studenoga

Održana je sjednica Odbora za statut i opće propise.

– 28. studenoga

Predsjednik DHK Borben Vladović sudjelovao je u Samoboru na svečanom otkrivanju nove biste Koče Racina u parku iza Samoborskog muzeja. Bista je otkrivena u okviru programa kulturne manifestacije *RACINOV DAN – BIJELA SVITANJA* i *DANA ZAJEDNICE MAKEDONACA U REPUBLICI HRVATSKOJ* u organizaciji Zajednice Makedonaca u RH i MKD „Ohridski biser“ iz Zagreba, pod pokroviteljstvom Savjeta za nacionalne manjine RH i Grada Samobora.

– 30. studenoga

Održana je konstituirajuća sjednica Povjerenstva za autorska prava, položaj pisaca i socijalno-mirovinska pitanja. Za predsjednika Povjerenstva izabran je Robert Roklicer.

U okviru programa međunarodne književne suradnje predstavljeni su bugarski književnici *prozaik EMIL ANDREEV* i *pje-*

snik RUMEN LEONIDOV. Pozdravne riječi: predsjednik DHK Borben Vladović i predsjednik Nacionalne zajednice Bugara u RH. Književnike su predstavile Ana Vasung i Marijana Bijelić s Katedre za bugarski jezik i književnost FF-a u Zagrebu. Izbor iz djela kazivala je dramska umjetnica Dubravka Ostojić.

Anica VOJVODIĆ

REPUBLIKA, časopis za književnost, umjetnost i društvo. Izdaju DHK i Školska knjiga d.d.
Uređuju: Ante Stamać, glavni urednik; Milan Mirić, odgovorni urednik
i Antun Pavešković, urednik